

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**Т. Б. Кузенко, Л. С. Мартюшева, О. В. Грачов,
О. Ю. Литовченко**

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

Навчальний посібник

Укладачі Кузенко Т. Б.
 Мартюшева Л. С.
 Грачов О. В.
 Литовченко О. Ю.

Відповідальний за випуск Журавльова І. В.

Харків. Вид. ХНЕУ, 2010

УДК 658.15(075.8)

ББК 65.290я73

Ф59

Рецензенти: докт. екон. наук, професор, перший заступник директора Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України *Амосов О. Ю.*; докт. екон. наук, професор, зав. кафедри менеджменту та бізнесу Харківського національного економічного університету *Лепейко Т. І.*

Авторський колектив: Кузенко Т. Б., канд. екон. наук, доцент – теми 3, 6, 8; Мартюшева Л. С., канд. екон. наук, доцент – тема 7; Грачов О. В., канд. екон. наук, доцент – тема 2; Литовченко О. Ю., викладач – теми 1, 4, 5.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист № 14/18-Г-2378 від 18.11.08)

Ф Фінансова безпека підприємства: навчальний посібник / Т. Б. Кузенко, Л. С. Мартюшева, О. В. Грачов, О. Ю. Литовченко. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. – 304 с. (Укр. мов.)

Розкрито теоретичні засади фінансової безпеки як основи забезпечення економічної безпеки підприємств, порядок ідентифікації та нейтралізації її загроз, механізм забезпечення. Розглянуто основи управління та інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства у процесі досягнення його фінансових інтересів. До кожної теми додається практикум, до складу якого входять плани семінарських занять, теми рефератів, тести, контрольні запитання та завдання.

Рекомендовано для студентів економічних спеціальностей, аспірантів і викладачів.

УДК 658.15(075.8)

ББК 65.290я73

© Харківський національний економічний університет, 2010

© Кузенко Т. Б.

Мартюшева Л. С.

Грачов О. В.

Литовченко О. Ю.

ЗМІСТ

Вступ	6
Тема 1. Фінансова безпека в системі забезпечення економічної безпеки підприємства	8
1.1. Сутність економічної безпеки та її підсистеми	8
1.2. Фінансова безпека як основа економічної безпеки підприємства	21
1.3. Взаємозалежність фінансової безпеки держави і підприємства	33
Практикум	39
Тема 2. Елементи структури фінансової безпеки підприємства	42
2.1. Характеристика елементів структури фінансової безпеки підприємства	42
2.2. Податкова складова – основа фінансової безпеки підприємства	51
2.2.1. Виконання податкових зобов'язань у системі фінансової безпеки суб'єкта підприємництва	51
2.2.2. Основні підходи й методи, що використовуються для вдосконалення управління податковими зобов'язаннями підприємства	66
2.2.3. Оптимізація податкового навантаження підприємства як головна умова забезпечення його фінансової безпеки	76
Практикум	84
Тема 3. Чинники впливу на фінансову безпеку підприємства	90
3.1. Фінансові ризики як деструктивні чинники впливу на фінансову безпеку підприємства	90
3.2. Сутність, форми прояву і джерела небезпек та загроз фінансовій безпеці підприємства	106
3.3. Методи попередження та зменшення впливу загроз фінансовій безпеці підприємства	112
Практикум	117
Тема 4. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства	121
4.1. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства в системі наукового пізнання	121
4.2. Система фінансових інтересів підприємства як основа забезпечення його фінансової безпеки	124

4.3. Характеристика елементів структури механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства	128
4.4. Методичне забезпечення оцінки рівня фінансової безпеки підприємства.....	140
4.5. Комплексна оцінка фінансової безпеки підприємства.....	151
Практикум.....	155
Тема 5. Адаптаційні заходи підприємства до впливу зовнішнього середовища.....	159
5.1. Вплив зовнішнього середовища на фінансову безпеку підприємства.....	159
5.2. Збалансованість інтересів підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища.....	163
5.3. Сутність адаптації підприємства до впливу зовнішнього середовища.....	165
5.4.Складові адаптації та класифікація адаптивної реакції підприємства.....	169
5.5. Фінансове забезпечення адаптації підприємства до змін у зовнішньому середовищі.....	173
Практикум.....	176
Тема 6. Нормативне та інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства.....	179
6.1. Вплив державного регулювання на фінансову безпеку підприємства.....	179
6.2. Законодавче регулювання захисту фінансової безпеки підприємства.....	183
6.3. Сутність інформаційно-аналітичного забезпечення та вимоги до його формування.....	187
Практикум.....	195
Тема 7. Фінансова розвідка.....	198
7.1. Місце і роль фінансової розвідки в системі забезпечення стратегічного розвитку підприємства	198
7.2. Принципи фінансової розвідки.....	203
7.3. Джерела інформації фінансової розвідки та методи її збору.....	205
Практикум.....	208
Тема 8. Основи управління фінансовою безпекою підприємства.....	211
8.1. Завдання та об'єкти управління фінансовою безпекою підприємства.....	211
8.2. Методи управління фінансовою безпекою підприємства...	223
8.3. Обґрунтування параметрів безпечного фінансового стану підприємства.....	230
8.4. Розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства.....	232

8.5. Бенчмаркінг як інструмент забезпечення фінансової безпеки підприємства.....	244
8.6. Сутність і принципи антикризового управління фінансовою безпекою підприємства	253
8.7. Організаційне забезпечення фінансової безпеки підприємства.....	259
Практикум.....	265
Глосарій	270
Рекомендована література	279
Додатки	290

Вступ

Сучасне економічне середовище змушує менеджерів вітчизняних підприємств приймати управлінські рішення в умовах невизначеності, в яких їх господарська діяльність перебуває під загрозою впливу різного роду деструктивних чинників, що сприяють зменшенню фінансової стійкості, втраті платоспроможності та навіть призводять до банкрутства. Наявність жорстокої конкурентної боротьби загострює ці проблеми. Тому дедалі актуальним стає забезпечення фінансової безпеки підприємств як запоруки нормального їх функціонування. Саме фінансова безпека як головна складова економічної безпеки поєднує в собі відносини з управління фінансовими ресурсами та оптимізації їх використання, а також фінансові інструменти, що забезпечують стабільну й ефективну діяльність підприємства.

Нерозуміння місця і ролі фінансової безпеки підприємства призводить до неефективного використання наявних ресурсів і резервів. Звідси помилковими можуть виявитися управлінські рішення щодо адаптації підприємства до зовнішнього середовища, бути відсутньою чітка і продумана технологія поведінки в нестандартних ринкових умовах. Неадекватною може стати також система формування самої стратегії функціонування підприємства і, як наслідок, повна залежність від ринкових чинників.

Поняття «фінансова безпека» як самостійний об'єкт управління є відносно новим, що було введено в наукову термінологію лише в останньому десятиріччі. Воно достатньо повно розглядається сучасними дослідниками на макрорівні: як правило, у системі більш загальних категорій – «національна безпека» або «економічна безпека країни». Комплексне дослідження сутності поняття «фінансова безпека» на рівні господарюючих суб'єктів як самостійного об'єкта управління в сучасній літературі відображення ще не отримало й ідентифікується лише з функціональною складовою економічної безпеки підприємства. У фінансовому менеджменті при достатньо глибоких дослідженнях окремих елементів фінансової безпеки підприємства, пов'язаних із забезпеченням його фінансової стійкості, платоспроможності, нейтралізацією фінансових ризиків, у самос-

тійний об'єкт управління вона також не інтегрована.

Рівень фінансової безпеки підприємництва України є невисоким, що актуалізує потребу в розробці та реалізації заходів її зміцнення в сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни, в тому числі спрямованих на вирівнювання рівня фінансової безпеки підприємництва в регіональному, територіальному, секторальному та інших аспекта. Необхідність постійного дотримання фінансової безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності, а дослідження можливих шляхів зміцнення окремих структурних елементів фінансової безпеки є запорукою його цілостності та ефективності.

Рівень фінансової безпеки кожного підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво і спеціалісти (менеджери) будуть спроможні уникати можливих загроз та ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних впливів зовнішнього і внутрішнього середовищ. Отже, опанування студентами теоретичними знаннями та практичними навичками дозволить набути таких компетенцій: вчасно визначати існуючий чи потенційний вплив деструктивних чинників; попереджувати або відводити загрози та виробляти необхідні управлінські рішення, спрямовані на стабільне функціонування й розвиток підприємства; планувати діяльність підприємства на коротко- та довгострокову перспективу за умови впровадження цілеспрямованого впливу на процес забезпечення фінансової безпеки підприємства тощо.

Враховуючи вищенаведене, для викладання навчального курсу «Фінансова безпека підприємств» автори підготували навчальний посібник, який побудовано з урахуванням сучасних вимог і правил технології освіти за логічною схемою поглиблення знань. Кожна тема поєднує в собі розгляд теоретичного матеріалу та практикум, в який включено плани семінарських занять, тематику рефератів, контрольні запитання і завдання та тести для перевірки знань.

Автори сподіваються, що цей навчальний посібник буде корисним не тільки студентам, аспірантам і викладачам, але й усім читачам, які бажають оволодіти азами забезпечення фінансової безпеки підприємств.

Тема 1. Фінансова безпека в системі забезпечення економічної безпеки підприємства

1.1. Сутність економічної безпеки та її підсистеми

Однією з найактуальніших проблем функціонування та розвитку вітчизняного підприємства в умовах зростаючої складності і невизначеності соціально-економічного та політичного середовищ є проблема економічної безпеки підприємства. Форми прояву загроз економічної безпеки мають різний характер на макро-, мезо- й мікрорівнях і становлять складну динамічну систему, що визначає вкладеність кризових соціально-економічних ситуацій, необхідність моніторингу інтенсивності впливу загроз на різних рівнях ієрархії соціально-економічних систем.

Особливе місце в системі національної економічної безпеки займає проблема економічної безпеки підприємств, що має дуальний характер. З одного боку, функціонування підприємств здійснюється в умовах нестационарного зовнішнього середовища, для якого характерні зниження обсягів інвестиційних вкладень, високі процентні ставки за довгостроковими банківськими кредитами, нестабільність податкового законодавства, що істотно знижує рівень життєздатності підприємств і підвищує ймовірність переходу в кризовий стан. З іншого боку, кризові тенденції на мікрорівні створюють передумови негативних тенденцій розвитку регіональних систем і зниження рівня національної економічної безпеки. У зв'язку з цим особливу актуальність отримали питання формування економічної безпеки підприємств та їх теоретичного підґрунтя.

Для кращого розуміння й усвідомлення значення категорії «економічна безпека» необхідно насамперед дати характеристику терміну «безпека» і визначити його суть.

На сьогоднішній день слово «безпека» належить до понять часто вживаних і з часом воно все частіше використовується – від безпеки глобального, регіонального та локального характеру до безпеки дорожнього руху, безпеки праці тощо. Відсутність безпеки або процес зниження будь-

якого ступеня безпеки трактують як загрозу, явище та загрозовий процес для існування життя і його перспектив.

Термінологія слова «безпека» є предметом зацікавлення багатьох галузей наук: природничих, технічних, суспільних, медичних, сільськогосподарських та спеціалізованих наукових дисциплін, родовід яких починається від наукового пізнання дійсності. У перекладі з грецької термін «безпека» означає «володіти ситуацією».

У спеціальній літературі наводиться визначення безпеки як стану, при якому будь-який суб'єкт знаходиться у стані надійної захищеності і не підпадає під негативний вплив будь-яких факторів. Безпека – це певний об'єктивний стан, заснований на відсутності загрози, відчутний суб'єктивно через одиниці чи угруповання.

У широкому науковому сенсі під безпекою розуміють захищеність природно-фізіологічних, соціально-економічних, духовних та ситуативних потреб у ресурсах, технологіях, інформації і моральних ідеалах, необхідних для життєдіяльності й розвитку населення.

Базовими ознаками, які відображені у визначенні поняття «безпека» і на які наголошує більшість дослідників цієї проблеми, є такі:

Безпека – це *стан* об'єкта.

Безпека – *здатність об'єкта, явища або процесу* зберегти свою суть в умовах цілеспрямованого, руйнівного внутрішнього чи зовнішнього впливу.

Безпека – *властивість системи*, побудованої на принципах структурної стійкості, самоорганізації, цілісності. Кожна з цих властивостей є системоутворюючою, тобто руйнація будь-якої з них призводить до колапсу системи.

Безпека – *гарантія*, необхідна умова життєдіяльності особи, суспільства, держави, що дозволяє їм зберігати і збільшувати духовні та моральні цінності.

Безпека – *відсутність небезпек та загроз* для об'єкта.

Суть безпеки – *постійне існування загрози і перманентна необхідність управління нею*.

Безпека – це гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність та забезпеченість життєво важливих інтересів

об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз. *Категорія життєво важливих інтересів* використовується у Концепції національної безпеки України. До них відносять: економічну самостійність об'єкта; правове і соціальне благополуччя; системну цілісність; стабільне та ефективне функціонування й розвиток.

Спеціалізована пізнавальна діяльність, метою якої є об'єктивне пізнання й розуміння природної та суспільної дійсності, а також можливість використання здобутих знань з метою перекваліфікації дійсності згідно з вимогами людини є *секуритологією – наукою про безпеку*.

Особливе місце серед різних **видів безпеки** (соціальної, екологічної, демографічної, політичної, військової, науково-технологічної, інформаційної, енергетичної, культурної, правової, генетичної, кримінологічної, гуманітарної, психологічної) займає безпека **економічна**.

Взагалі категорія економічної безпеки по-різному трактується в науковій літературі. Під економічною безпекою тієї або іншої системи розуміють: сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи; систему захисту життєвих інтересів; стан економічної системи, що дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно й вирішувати соціальні завдання і при якому держава має можливість виробляти та впроваджувати в життя незалежну економічну політику тощо.

Отже, у загальному значенні слова під економічною безпекою розуміють найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку народного господарства.

Забезпечення економічної безпеки – це гарантія незалежності країни, умова стабільності й ефективної життєдіяльності суспільства, досягнення успіху. Воно зумовлене тим, що економіка становить одну з життєво важливих сторін діяльності суспільства, держави й особистості, і, отже, поняття національної безпеки буде порожнім словом без оцінки життєздатності економіки, її міцності при можливих зовнішніх та внутрішніх загрозах. Тому забезпечення економічної безпеки належить до числа найважливіших національних пріоритетів.

Економічна безпека має складну внутрішню структуру, в якій можна виділити *три* найважливіших елементи:

1. *Економічна незалежність не носить абсолютного характеру*, тому що міжнародний поділ праці сприяє взаємозалежності національних економік одна від одної. У цих умовах економічна незалежність означає можливість контролю над національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва, ефективності та якості продукції, що забезпечує її конкурентоспроможність і дозволяє на рівних правах брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями.

2. *Стабільність і стійкість національної економіки*, що передбачають захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення суттєвих розривів у розподілі доходів, що погрожують викликати соціальні конфлікти, тощо).

3. *Здатність до саморозвитку і прогресу*, що особливо важливо в сучасному світі, який динамічно розвивається. Створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього та загальнокультурного рівня працівників стають необхідними й обов'язковими умовами стійкості і самозбереження національної економіки.

Таким чином, **економічна безпека** – це сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення, здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному та міжнародному рівнях.

Іншими словами, економічна безпека становить сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному зростанню національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх та внутрішніх ринках, що гарантує захист від різного роду загроз і втрат.

На економічну безпеку суб'єкта того чи іншого рівня впливають фактори внутрішнього і зовнішнього середовища.

Фактори внутрішнього середовища характеризують становище суб'єкта економічної безпеки. Їхня зміна відображається у державному регулюванні, що повинно бути орієнтоване на досягнення проголошених цілей розвитку, насамперед, у Конституції України і Концепції національної безпеки України. Фактори зовнішнього середовища – це впливи, що спрямовані на економічну безпеку суб'єкта ззовні та у значно меншому ступені залежать від зусиль самого суб'єкта.

Економічна безпека розглядається та оцінюється на різних її **рівнях** (рис. 1.1).

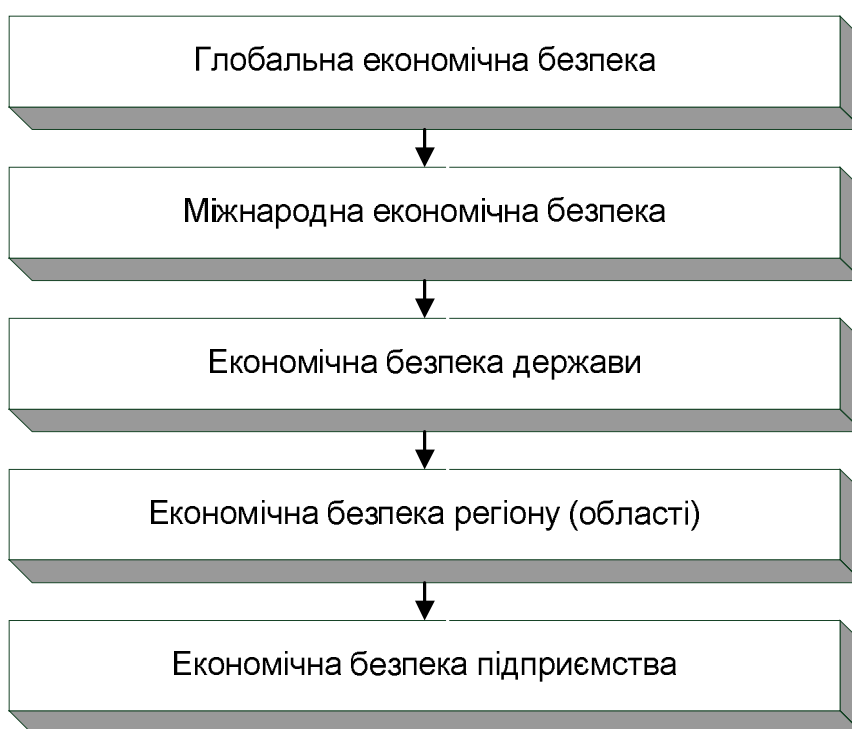


Рис. 1.1. Ієрархія рівнів економічної безпеки

Глобальна економічна безпека передбачає механізми та нові стратегії інтеграції, за яких національна економічна стратегія кожної країни одночасно повинна бути і регіоналістичною, і глобалістичною. Забезпечуючи національне економічне відродження та прогрес, вона повинна реально сприяти глобальній економічній інтеграції. Результатом глобального розвитку є інтернаціоналізація національних економік. У сучасному економічному житті вплив глобалізації на економічну безпеку України є визначальним.

До виникнення проблеми **міжнародної економічної безпеки** веде розвиток глобалізації, причому процеси глобалізації можуть сприяти появі кризових явищ не тільки на міжнародному, але й державному та регіональному рівнях. Розвиток глобалізації веде до зближення національної та міжнародної економічної безпеки. Забезпечення міжнародної економічної безпеки, з одного боку, передбачає досягнення і підтримку на визначеному рівні національної економічної безпеки окремих держав, а з іншого – є умовою досягнення національної економічної безпеки держав.

Економічна безпека держави охоплює три взаємозалежних рівні:
рівень держави;
рівень регіону (області);
рівень підприємств (фірм).

Економічна безпека на рівні держави досягається тоді, коли погоджені дії суб'єктів кожного її рівня. Кожний з них здійснює при цьому свої специфічні функції, забезпечуючи як свою безпеку, так і всіх інших.

У 1998 році було розроблено та прийнято до реалізації Концепцію економічної безпеки України, де сутність економічної безпеки держави визначено як «спроможність національної економіки забезпечувати свій вільний, незалежний розвиток і утримувати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни до будь-яких несприятливих умов і варіантів розвитку подій та здатність української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз».

Найбільш важливими *факторами* економічної безпеки для України виступають: продовольча безпека, ресурсна залежність, технологічна залежність, енергетична безпека, інформаційна безпека.

Зовнішній механізм захисту економічної безпеки держави повинен вирішувати завдання захисту цілісності країни від військових загроз, від дестабілізуючих фінансових і економічних факторів, від загроз біологічних та екологічних катастроф, тобто від усіх зовнішніх впливів, що негативно позначаються на її розвитку.

Економічна безпека на рівні регіону (області). Стан економічної безпеки України в цілому знаходиться в залежності від забезпечення стійкого розвитку всіх її регіонів. З одного боку, забезпечення економічної

безпеки регіонів визначає інтеграцію регіональної економіки з економікою держави, а з іншого – збереження регіональної незалежності. Необхідність забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні зумовлена факторами, найважливішими з яких є регіональні особливості характеру і результатів праці, соціально-демографічні й інші умови.

До причин кризового стану в регіонах, що загрожують національній безпеці, насамперед, відносяться:

- 1) збільшення числа депресивних регіонів;
- 2) критичний стан невеликих міст та сіл, шахтарських поселень у регіонах закриття вугільних шахт і відсутність ефективних заходів з їхньої підтримки й відродження;
- 3) високий конфліктний потенціал у регіонах, де розміщені підприємства вугільної промисловості;
- 4) посилення в регіонах негативних соціальних наслідків структурної перебудови економіки.

Найбільш суттєві загрози регіональної соціально-економічної безпеки носять *фінансовий, законодавчо-правовий і соціальний характер*.

На регіональному рівні, поряд з індикаторами, що традиційно використовуються для оцінки економічної безпеки держави, можуть бути використані такі показники, як: питома вага регіону у ВВП країни; рівень доходів населення; рівень продовольчої безпеки; рівень змін роздрібних цін; забезпеченість населення житлом; кількість біженців і емігрантів; стан платіжного балансу регіону; сальдо експорту й імпорту тощо. Такі показники дозволяють завчасно сигналізувати про загрози і вчасно вживати заходів щодо їхнього попередження.

Економічна безпека на рівні підприємства (фірми) передбачає стійкий розвиток, тобто збалансований і безупинний, що досягається за допомогою використання всіх видів ресурсів та підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективно їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам). Її слід розглядати через внутрішній та зовнішній аспекти. *Внутрішній аспект* полягає у визначенні загрози нанесення підприємством збитку безпеці держави й оцінки рівня збитку (наприклад, підпри-

ємства самостійно виходять на зовнішній ринок і здійснюють несанкціоновані дії, що негативно можуть вплинути на імідж усієї держави). *Зовнішній аспект* полягає в тому, що в Україні умови для економічної безпеки підприємства поки що не створені.

Головна мета економічної безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування зараз і високий потенціал розвитку в майбутньому.

До основних функціональних цілей економічної безпеки підприємств належать:

забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємства (організації);

забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу того чи іншого суб'єкта господарювання;

досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством (організацією);

досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, належної ефективності корпоративних НДДКР;

мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища;

якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства (організації);

забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства та відділів організації;

ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів.

Економічна безпека підприємства характеризується сукупністю якісних і кількісних показників, найважливішим серед яких є рівень економічної безпеки. Рівень економічної безпеки підприємства – це оцінка стану використання корпоративних ресурсів за критеріями рівня економічної безпеки підприємства.

У рамках підходу до економічної безпеки підприємства як стану, обумовленого впливом зовнішнього середовища, виділяють **ресурсно-функціональний підхід**. Автори цього підходу розглядають економічну безпеку підприємства як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз та забезпечення стабільного функціонування підприємств у даний час і в майбутньому». У складі корпоративних ресурсів виділяють, насамперед, ресурси: капіталу, персоналу, інформації, техніки і технології, прав. У зв'язку з цим розрізняють **сім функціональних складових економічної безпеки**: фінансова, силова, інформаційна, техніко-технологічна, політико-правова, кадрова та інтелектуальна, екологічна (рис. 1.2).

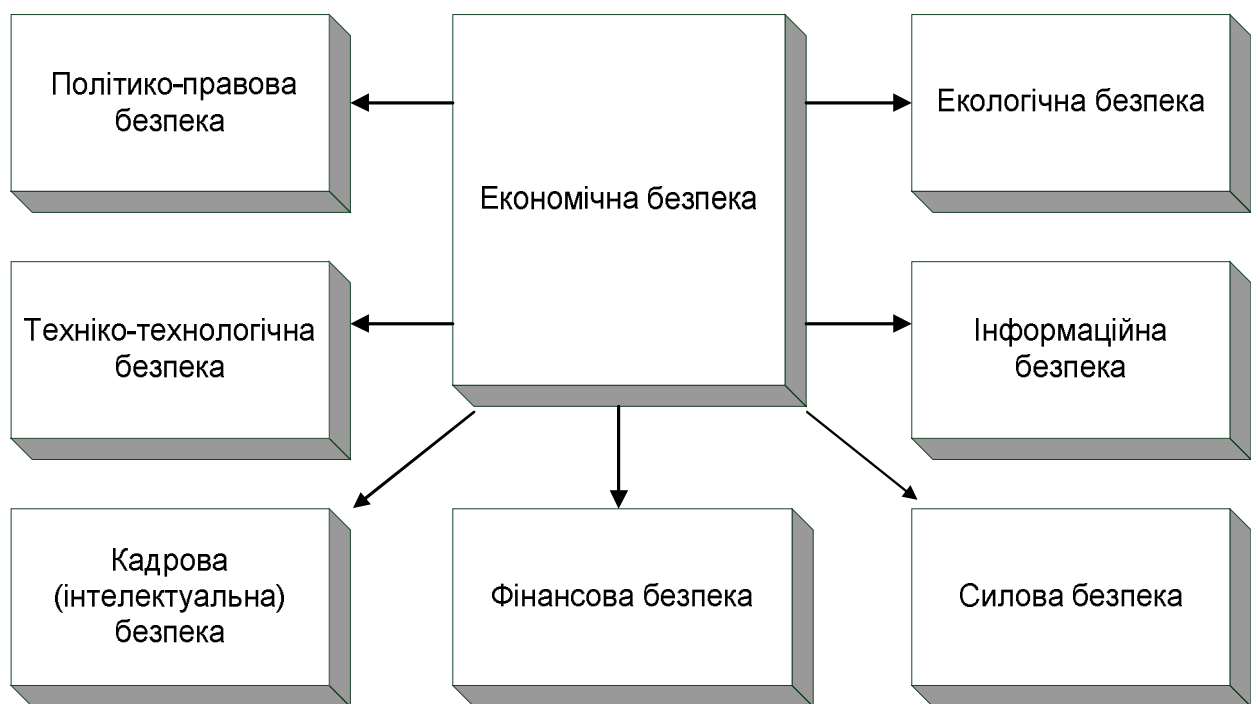


Рис. 1.2. Основні складові економічної безпеки підприємства

Сутність складових економічної безпеки підприємства полягає в такому:

1. Фінансова безпека – розглядає і регулює питання фінансово-економічної заможності підприємства, стійкості до банкрутства. Вона вважається провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи. Про її стан свідчить рівень рентабельності, частка ринку, доступ до кредитів,

ліквідність коштів, курсова вартість цінних паперів, оптимальна структура капіталу тощо.

2. Силова безпека – займається режимами, фізичною охороною об'єктів і особистою охороною керівництва, протидією криміналу, взаємодією із правоохоронними й іншими державними органами.

3. Інформаційна безпека – заснована не тільки на захисті власної інформації, в тому числі конфіденційної, але й проводить ділову розвідку, інформаційно-аналітичну роботу із зовнішніми і внутрішніми суб'єктами тощо. Належні служби підприємства виконують певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки. Вона також передбачає створення системи економічної підтримки прийнятих рішень щодо заходів економічної безпеки.

4. Техніко-технологічна безпека – передбачає створення й використання такої технічної бази, устаткування й основних засобів виробництва, таких технологій і бізнес-процесів, що підсилюють конкурентоспроможність підприємства. Про неї свідчить виробничий потенціал підприємства, своєчасність оновлення виробничих фондів, рівень освоєння виробничих потужностей тощо.

5. Політико-правова безпека – передбачає всебічне юридичне забезпечення діяльності підприємства, грамотну правову роботу з контрагентами і владою, вирішення інших правових питань.

6. Кадрова та інтелектуальна безпека – передбачає запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства за рахунок ризиків і загроз, пов'язаних з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами в цілому. Належний рівень економічної безпеки у великій мірі залежить від складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму, рівня кваліфікації персоналу.

7. Екологічна безпека – розглядає проблему охорони екологічної безпеки суспільства від суб'єктів господарювання, що здійснюють виробничо-комерційну діяльність, яку можна вирішити тільки через розробку й ретельне дотримання національних (міжнародних) норм мінімально допустимого вмісту шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє се-

редовище, а також дотримання екологічних параметрів продукції, що виготовляється.

До сфер виробничо-господарської діяльності підприємства, що забезпечують її економічну безпеку, також відносять: *ресурсну безпеку* (забезпечення виробництва основними видами ресурсів, енергією); *соціальної безпеку* (рівень заробітної плати, структура доходів працівників, форма власності підприємства); *безпеку праці* тощо.

Комплексний характер ресурсно-функціонального підходу передбачає дослідження найважливіших *факторів*, що впливають на стан економічної безпеки підприємства; аналіз розподілу й використання ресурсів підприємства: розгляд економічних індикаторів, що відображають рівень забезпеченості економічної безпеки і розробку заходів щодо забезпечення максимально високого рівня функціональної складової економічної безпеки підприємства. Недоліками цього підходу є те, що економічна безпека розглядається загальною: і в аспекті ресурсної забезпеченості підприємства, і в аспекті адаптації підприємства до зовнішнього середовища, і в аспекті якості управління – планування, обліку, аналізу тощо. Тобто економічна безпека ототожнюється із самою діяльністю підприємства та її ефективністю.

Забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає *регулювання*:

безпеки менеджменту і кадрів – стосується забезпечення фізичної безпеки життя та здоров'я вищого управлінського персоналу і менеджерів середнього та нижчого рівнів, рядових співробітників-виконавців;

безпеки культури – охоплює взаємини між співробітниками всередині організації, між представниками менеджменту і персоналу, відносини із зовнішніми суб'єктами;

безпеки інформації і прийняття рішень – полягає в забезпеченні збереження ноу-хау, наукових досліджень та розробок інновацій, обмеженні доступу сторонніх осіб до конфіденційної інформації;

безпеки виробництва – зводиться до забезпечення захищеності від негативного впливу будівель, споруд, техніки, технології виробництва, виробничих запасів, а також можливостей диверсифікованого виробництва продукції, переорієнтації з одних постачальників на інших, швидкого

технічного переозброєння виробництва у випадку переходу на виробництво нової продукції;

юридичної безпеки – зводиться до збереження наявних і одержаних нових патентів, ліцензій, дозволів; до запобігання або зведення до мінімуму штрафів, пені, інших санкцій і відповідальності за порушення чинного законодавства;

фінансової безпеки – передбачає якісне бюджетування, зниження податкового пресу, забезпечення надходження необхідного обсягу інвестицій, одержання прибутку, раціональне формування активів і пасивів, дивідендної політики;

безпеки проведення розвідки – здійснення системи заходів щодо вивчення ситуації на ринках збуту продукції, одержання необхідної інформації про конкурентів, їхні передові дослідження та розробки.

Залежно від ступеня виміру фактори економічної безпеки підприємств поділяють на зовнішні та внутрішні (рис. 1.3).

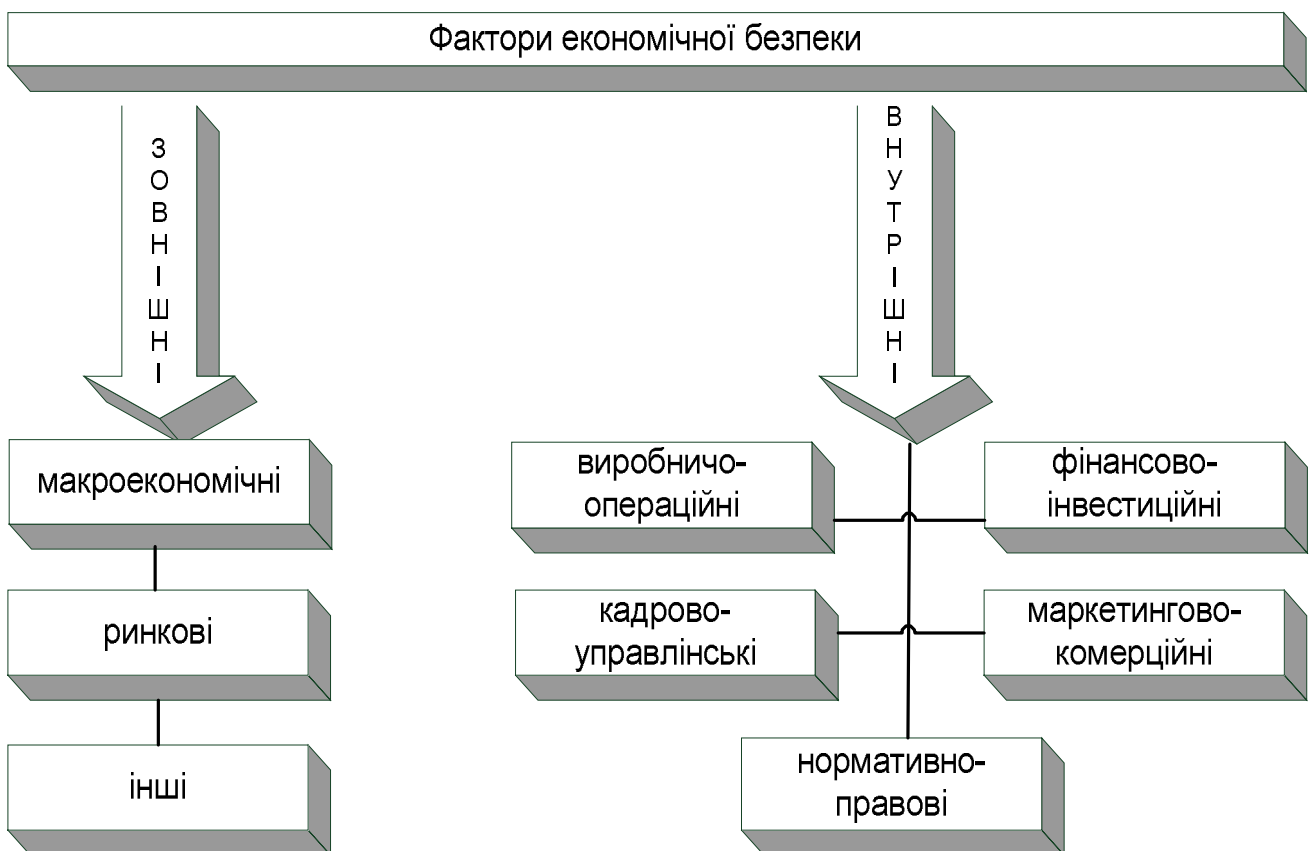


Рис. 1.3. Фактори економічної безпеки підприємства

Зовнішні фактори включають: макроекономічні, ринкові та ін.

До *макроекономічних факторів* відносять: кризові явища в економіці, стабільність законодавчої бази, інфляційні процеси, рівень безробіття, рівень розвитку фінансової системи, державну політику (промислову, фінансову, соціальну, податкову, кредитну).

Ринкові фактори включають: виробничий і споживчий попит, рівень цін на сировину та готову продукцію, банкрутство контрагентів, платоспроможність конкурентів тощо.

До *інших зовнішніх факторів* відносять: нестабільну політичну обстановку, темпи НТП, розвиток конкуренції, демографічні тенденції, природні та техногенні фактори.

Внутрішні фактори включають: виробничо-операційні, фінансово-інвестиційні, кадрово-управлінські, маркетингово-комерційні, нормативно-правові.

До *виробничо-операційних факторів* відносять такі, як: використання основних і обігових коштів, структура та ліквідність активів, рентабельність продукції, впровадження нових технологій, структура собівартості, рівень постійних витрат тощо.

Фінансово-інвестиційні фактори включають: нераціональну структуру капіталу, наявність дохідних інвестиційних проектів, наявність НДДКР, рівень підприємницького ризику.

Кадрово-управлінські фактори – це наявність стратегії розвитку, адекватної ринку системи управління, кваліфікації персоналу та його мотивації, організаційної структури управління.

До *маркетингово-комерційних факторів* належать: цінова політика, планування рекламних заходів, проведення маркетингових досліджень, формування позитивного іміджу тощо.

Нормативно-правові фактори включають: систему контрактів з контрагентами, наявність посадових інструкцій, систему інформаційного забезпечення.

Рівень економічної безпеки залежить від ефективної діяльності служб підприємства, а саме: наскільки вдається запобігати загрозам та усувати збитки від їхніх негативних впливів на різні аспекти функціонування підприємства. Джерелами таких негативних впливів можуть бути:

усвідомлені або неусвідомлені дії людей, організацій, у тому числі органів державної влади, міжнародних організацій або підприємств-конкурентів, а також збіг об'єктивних обставин – стан фінансової кон'юнктури на ринках підприємства, наукові відкриття і технологічні розробки, форс-мажорні обставини тощо.

1.2. Фінансова безпека як основа економічної безпеки підприємства

У науковій літературі визначення *категорії «фінансова безпека підприємства»* (від англ. *financial security*) зазвичай розглядається як функціональна складова економічної безпеки, що існує на всіх її рівнях.

Згідно з проектом Концепції фінансової безпеки України фінансова безпека – складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз). Однак фінансова безпека має і самостійне значення.

Поняття «фінансова безпека підприємства» є синтезованим, інтегруючим у собі сутнісні характеристики категорій «економічна безпека підприємства» і «фінанси підприємства». Ці категорії достатньо широко розглядаються в сучасній літературі, що дозволяє використовувати їх теоретичний базис і методологічний апарат при дослідженні найважливіших сутнісних характеристик поняття «фінансова безпека підприємства» як об'єкта управління. У контексті сучасної парадигми даних базових категорій основні сутнісні характеристики поняття «фінансова безпека підприємства» можуть бути сформульовані таким чином (рис. 1.4):

1. Фінансова безпека підприємства є основним елементом системи його економічної безпеки. Сутність фінансової безпеки підприємства безпосередньо пов'язана з економічною сферою її прояву. Вона прямо інтегрована з категорією економічної безпеки підприємства, адже є одним з найважливіших її елементів. У загальному складі елементів економічної безпеки фінансова компонента виступає в ролі провідної через основоположне зна-

чення рівня і структури фінансового потенціалу підприємства в забезпеченні мети його економічного розвитку. Головна роль фінансової компоненти в загальній системі економічної безпеки підприємства визначається такими основними положеннями:

а) фінансова діяльність продукує основну форму ресурсного забезпечення реалізації економічної стратегії підприємства. Практично всі завдання економічного розвитку підприємства, розширення об'єму й оновлення складу його активів вимагають збільшення суми фінансових ресурсів, що залучаються. Вибір джерел формування цих ресурсів, а також мінімізація вартості їх залучення в значній мірі визначають рівень економічної незалежності підприємства й ефективності його господарської діяльності;

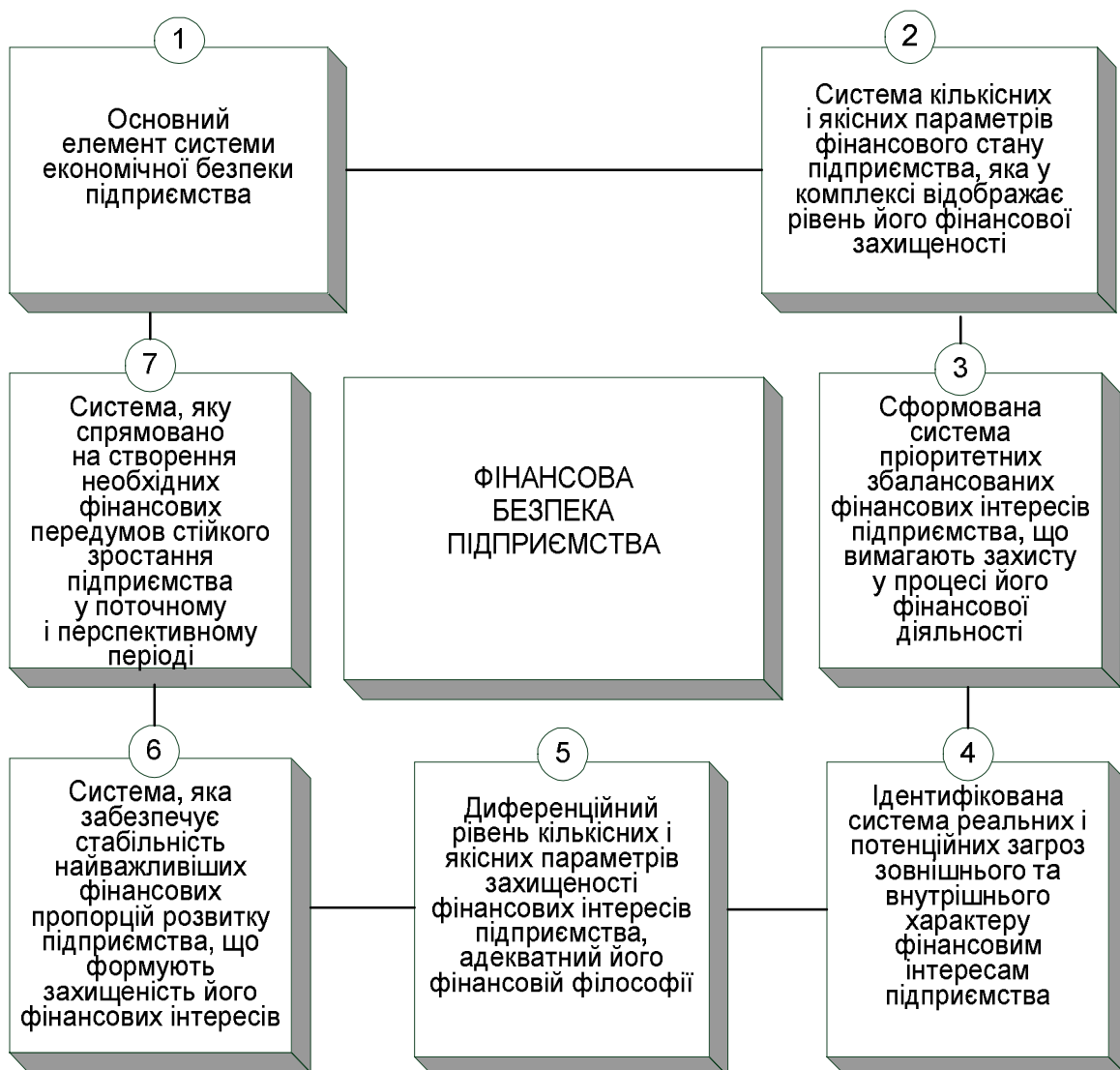


Рис. 1.4. Сутнісні характеристики фінансової безпеки

б) операції, пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства, носять стабільний характер, тобто здійснюються постійно. Це пов'язано з тим, що кожне підприємство у процесі свого розвитку потребує зовнішнього фінансування різних напрямів фінансової діяльності, а відповідно забезпечує постійне обслуговування фінансових ресурсів, залучених із зовнішніх джерел. Фінансові операції здійснюються навіть в умовах тимчасового повного припинення операційної діяльності підприємства у зв'язку з несприятливою кон'юктурою товарного ринку або з інших причин (операції зі стягнення дебіторської заборгованості, розрахунків із бюджетом і позабюджетними фондами, реалізації фінансових активів тощо); в цих випадках питання забезпечення фінансової безпеки виходять на перший план у системі загальної економічної безпеки підприємства;

в) фінансова діяльність відіграє пріоритетну роль у забезпеченні стабілізації економічного розвитку підприємства в цілому. Інструментом такої стабілізації виступають сформовані в процесі фінансової діяльності різні цільові грошові фонди на випадок непередбачених коливань кон'юнктури не тільки фінансового, але й товарного ринків, зниження обсягів операційної діяльності, а відповідно, й операційного прибутку. Чим вище частка цих фондів в загальній сумі капіталу, що використовується підприємством, тим відповідно вище рівень його економічної безпеки і реалізація завдань його економічного розвитку;

г) ризики, пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства (фінансові ризики), зі своїми негативними наслідками відносяться до категорії найбільш небезпечних. Реалізація багатьох видів фінансових ризиків формує безпосередню загрозу втрати значної частини власного капіталу, ворожого поглинання, банкрутства і ліквідації підприємства.

Таким чином, виступаючи носієм фінансових заходів забезпечення ефективного економічного розвитку підприємства, фінансова безпека є об'єктом його економічного управління, що покладається на відповідні фінансові служби.

2. Фінансова безпека є системою кількісних і якісних параметрів фінансового стану підприємства, які в комплексі відображають рівень його фі-

нансової захищеності. У даній сутнісній характеристиці поняття фінансової безпеки підприємства слід виділити такі її складові:

а) фінансова безпека підприємства визначає певний аспект його фінансового стану, що відображає той або інший рівень його фінансової захищеності. Відповідно поняття фінансової безпеки підприємства адекватно характеризується як певний аспект його фінансового стану;

б) фінансовий стан підприємства, що характеризує його фінансову безпеку, відображається певною сукупністю параметрів. Сформована система таких параметрів складає найважливішу відмітну особливість поняття фінансової безпеки підприємства від інших форм його безпеки. Ця сукупність параметрів формується на принципах системності, що дозволяє охарактеризувати фінансову безпеку підприємства як самостійну систему, відмінну від інших систем забезпечення функціонування підприємства;

в) параметри системи фінансової безпеки підприємства вимагають чіткої кількісної і якісної детермінації. Така детермінація значень окремих параметрів дозволяє оцінювати рівень фінансової безпеки підприємства, формувати бажану її динаміку з урахуванням напрямів і особливостей його фінансової діяльності. При цьому слід мати на увазі, що кількісна або якісна зміна будь-якого з параметрів фінансової безпеки підприємства відповідно відображається і на загальному її рівні. Кількісна та якісна детермінація параметрів фінансової безпеки формує унікальність її системи на кожному конкретному підприємстві.

3. *Об'єктом забезпечення фінансової безпеки виступає сформована система пріоритетних збалансованих фінансових інтересів підприємства, що вимагають захисту у процесі його фінансової діяльності.* Ця сутнісна характеристика поняття фінансової безпеки підприємства є однією з найважливіших, оскільки фінансові інтереси визначають не тільки основу побудови її системи, але й формують напрями розвитку всієї фінансової діяльності, її спонукальні мотиви. Чітко сформульовані фінансові інтереси породжують найсильніші стимули до активізації й підвищення ефективності фінансової діяльності підприємства, і навпаки, без достатньої ідентифікації фінансових інтересів ця діяльність позбавляється необхідної цілеспрямованості. У процесі розгляду цієї сутніс-

ної характеристики поняття фінансової безпеки підприємства слід звернути увагу на такі основні моменти:

а) у системі фінансової безпеки підприємства повинні розглядатися тільки пріоритетні фінансові інтереси, що відіграють найважливішу роль у забезпеченні його розвитку. Система пріоритетних фінансових інтересів повинна охоплювати не тільки поточні, але й довгострокові їх види. Це обумовлює стратегічну спрямованість фінансових інтересів підприємства, що розглядаються в системі його фінансової безпеки;

б) пріоритетні фінансові інтереси підприємства в системі його фінансової безпеки повинні бути збалансовані з інтересами інших суб'єктів його фінансових відносин. Така збалансованість або гармонізація фінансових інтересів є найважливішою умовою підвищення ефективності сформованої системи фінансової безпеки підприємства. У першу чергу така збалансованість фінансових інтересів підприємства повинна здійснюватися з фінансовими інтересами суб'єктів зовнішнього середовища його функціонування. У цьому випадку фінансова безпека підприємства базуватиметься не тільки на власному фінансовому потенціалі, але й на фінансовому потенціалі його партнерів по господарській діяльності.

4. Основою формування фінансової безпеки підприємства є ідентифікована система реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру його фінансовим інтересам. Спрямованість фінансової діяльності підприємства на запобігання загроз його фінансовим інтересам складає головну сутнісну характеристику поняття його фінансової безпеки. Загрозами фінансовим інтересам підприємства слід вражати такі чинники (умови, дії), які перешкоджають повній реалізації цих інтересів у процесі розвитку підприємства.

При розгляді даної сутнісної характеристики слід акцентувати увагу на таких основних положеннях:

а) загрози фінансовим інтересам підприємства генеруються дією не всієї сукупності чинників, що впливають на здійснення його фінансової діяльності, а тільки окремих чинників, які надають деструктивну дію та вимагають ідентифікації. У процесі такої ідентифікації необхідно визначати як склад таких чинників, що надають деструктивну дію на реаліза-

цію фінансових інтересів, так і можливі розміри збитку, що наноситься фінансовим інтересам підприємства втрати прибутку, капіталу, упущеної вигоди тощо;

б) у системі фінансової безпеки підприємства ідентифікуються не тільки реальні, але й потенційні загрози. Це пов'язано з тим, що у процесі формування системи фінансової безпеки повинен бути забезпечений необхідний захист як поточних, так і довгострокових (стратегічних) фінансових інтересів підприємства;

в) поняття фінансової безпеки підприємства включає захист його пріоритетних інтересів від загроз не тільки зовнішнього, але і внутрішнього характеру. Система таких загроз визначається у процесі дослідження чинників зовнішнього та внутрішнього фінансових середовищ функціонування підприємства;

г) серед усіх ідентифікованих загроз основна увага в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства акцентується на найбільш небезпечних їх видах. До таких загроз відносяться такі, що здійснюють прямий вплив на можливості реалізації пріоритетних фінансових інтересів і призводять до відчутних для підприємства розмірів фінансового збитку.

5. Система фінансової безпеки конкретного підприємства припускає диференційований рівень кількісних і якісних параметрів захищеності фінансових інтересів, адекватний його фінансовій філософії. Процес формування фінансової безпеки підприємства базується на фінансовій філософії конкретного підприємства, яка характеризує систему базових принципів здійснення його фінансової діяльності в цілому. Вона охоплює не тільки економічні, але й поведінкові позиції менеджерів, відповідно до яких організовується процес фінансового розвитку підприємства. Формою реалізації фінансової філософії в різних аспектах фінансової діяльності підприємства виступає конкретний тип фінансової політики.

У фінансовому менеджменті виділяють *три типи фінансової політики*, сформованої за окремими аспектами фінансової діяльності, – агресивний, помірний і консервативний.

Агресивний тип фінансової політики характеризує стиль і методи ухвалення управлінських рішень, орієнтованих на досягнення найвищих результатів у фінансовій діяльності незалежно від рівня супроводжуваних її фінансових ризиків. При такому типі політики формування системи фінансової безпеки підприємства рівень кількісних і якісних її параметрів, що приймаються, в найменшій мірі забезпечує захищеність фінансових інтересів, але витрати на формування цієї системи є мінімальними.

Помірний тип фінансової політики характеризує стиль і методи ухвалення управлінських рішень, орієнтованих на досягнення середньогалузевих результатів фінансової діяльності при середньому рівні фінансових ризиків. При такому типі політики формування системи фінансової безпеки підприємства рівень кількісних та якісних її параметрів, що приймаються, забезпечує в цілому достатню захищеність фінансових інтересів при середньому рівні витрат на формування цієї системи.

Консервативний тип фінансової політики характеризує стиль і методи ухвалення управлінських рішень, орієнтованих на мінімізацію фінансових ризиків. При такому типі політики формування системи фінансової безпеки підприємства рівень кількісних і якісних її параметрів, що приймаються, забезпечує найвищу захищеність фінансових інтересів при достатньо високих витратах на формування цієї системи.

Керуючись прийнятою фінансовою філософією підприємство самостійно вибирає конкретний тип політики формування системи фінансової безпеки, що зумовлює конкретний диференційований рівень кількісних і якісних параметрів захищеності його фінансових інтересів.

6. Фінансова безпека підприємства є системою, яка забезпечує стабільність найважливіших фінансових пропорцій розвитку підприємства, що формують захищеність його фінансових інтересів. Система фінансової безпеки підприємства може існувати, самоорганізовуватися й розвиватися тільки в тому випадку, якщо вона здатна бути стабільною. Під стабільністю системи фінансової безпеки підприємства слід розуміти її здатність підтримувати відносно постійні параметри забезпечення захищеності фінансових інтересів при тривалих діях деструктивних чинників зовнішнього та внутрішнього фінансових середовищ, тобто зберігати свій фінансовий потенціал і основні структурні фінансові параметри.

Розглядаючи фінансову безпеку підприємства як *стабільну систему*, слід звернути увагу на такі основні моменти:

а) стабільність системи фінансової безпеки підприємства розглядається як динамічна її характеристика. Це означає, що разом з параметрами її статичного стану (відповідними цільовим або нормативним значенням цих параметрів, що приймаються, в даному перспективному періоді в незміненому вигляді) вона може характеризуватися і стійкими тенденціями їх зміни у процесі розвитку (наприклад, стійкими темпами приросту власних фінансових ресурсів, сформованих із внутрішніх джерел);

б) стабільність системи фінансової безпеки підприємства не носить абсолютного характеру. У процесі розвитку системи фінансової безпеки підприємства окремі значення її параметрів можуть носити циклічний (сезонні цикли, цикли господарської діяльності тощо) або кон'юнктурний характер. Але у процесі такого коливання окремих параметрів система фінансової безпеки підприємства зберігає передбачений рівень захищеності фінансових інтересів.

На окремих етапах свого розвитку система фінансової безпеки підприємства може стрибкоподібно змінюватися, виходячи на новий рівень параметрів своєї стабільності. До таких періодів можуть бути віднесені перехід підприємства до нової стадії життєвого циклу, фінансова криза, що переживається, його реорганізація тощо.

7. Найважливішою цільовою спрямованістю системи фінансової безпеки підприємства є створення необхідних фінансових передумов стійкого зростання підприємства в поточному і перспективному періодах. Як і всі функціональні системи фінансового менеджменту, система забезпечення фінансової безпеки підпорядкована головній меті – забезпеченню зростання ринкової вартості підприємства. Цю загальну мету функціонування підприємства система його фінансової безпеки підтримує власною головною цільовою установкою – забезпеченням фінансових передумов стійкого зростання підприємства в поточному і довгостроковому періодах.

Така цільова спрямованість системи фінансової безпеки підприємства виходить з того, що можливості стійкого його зростання забезпечуються, перш за все, найважливішими параметрами його фінансового

стану. Здатності зберігати й нарощувати свій фінансовий потенціал, забезпечувати реалізацію своїх фінансових інтересів, зберігати необхідний рівень фінансової незалежності і стабільності, складаючи основний зміст поняття фінансової безпеки підприємства, є одночасно найважливішими фінансовими передумовами забезпечення його стійкого зростання.

Процес переходу підприємства до стійкого зростання, підтримуваної системою його фінансової безпеки, припускає диференціацію цільової спрямованості формування цієї системи в короткостроковому і довгостроковому періодах:

1) у короткостроковому періоді мета і завдання формування системи фінансової безпеки підприємства, що забезпечують його перехід до стійкого зростання, повинні бути орієнтовані на стабілізацію його фінансового стану, при якому закладаються початкові основи майбутнього стійкого розвитку;

2) у довгостроковому (стратегічному) періоді мета і завдання системи фінансової безпеки підприємства повинні бути орієнтовані на збереження найважливіших фінансових пропорцій, що забезпечують його стійке зростання і постійне зростання ринкової вартості.

Проведений огляд сутнісних характеристик фінансової безпеки підприємства показує, наскільки багатоаспектним і складним є це поняття. При цьому всі розглянуті характеристики, які відображають особливості поняття фінансової безпеки підприємства, тісно взаємопов'язані й вимагають комплексного відображення при визначенні його сутності.

Отже, фінансова безпека підприємства є кількісно і якісно детермінованим рівнем його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періодах.

Спостерігається прямий зв'язок фінансової безпеки підприємства із забезпеченістю фінансовими ресурсами (фінансовою забезпеченістю діяльності підприємства), а саме із забезпеченістю: власним основним ка-

піталом, власними обіговими коштами (власним оборотним капіталом), кредитами і позиками (під власні гарантії чи гарантії держави), інвестиціями, прямим фінансуванням з бюджету (державні і комунальні підприємства) тощо. Чим вище рівень забезпеченості комерційної діяльності фінансовими ресурсами, тим вищим є і рівень фінансової безпеки підприємства.

Фінансова безпека підприємства характеризується багатьма її *видами*. У зв'язку з цим, з метою ефективного і цілеспрямованого формування системи фінансової безпеки підприємства виникає необхідність у систематизації. Така систематизація здійснюється за такими основними *класифікаційними ознаками* (додаток А):

- 1) рівень фінансової діяльності;
- 2) функціональний вид фінансової діяльності;
- 3) характер прояву загроз фінансовим інтересам;
- 4) джерело загроз фінансовим інтересам;
- 5) характер механізмів захисту фінансових інтересів, що використовуються;
- 6) спрямованість механізмів захисту фінансових інтересів, що використовуються;
- 7) часовий період;
- 8) рівень захищеності фінансових інтересів;
- 9) стійкість параметрів, що забезпечують захист фінансових інтересів;
- 10) легітимність методів захисту фінансових інтересів, що використовуються.

До понятійного апарату фінансової безпеки підприємства, перш за все, відносять: об'єкт, суб'єкт і предмет фінансової безпеки.

Об'єктом фінансової безпеки підприємства є фінансова діяльність підприємства, безпеку якої необхідно забезпечити. Фінансова діяльність – це процес, на який спрямовується функціонування підсистеми забезпечення фінансової безпеки.

Суб'єкти фінансової безпеки – це керівництво підприємства і його персонал.

Предмет фінансової безпеки підприємства – діяльність суб'єктів фінансової безпеки як реалізація принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, яка спрямована на об'єкти фінансової безпеки.

Фінансова безпека підприємства характеризується **за умови**:

високого ступеня гармонізації, узгодження фінансових інтересів підприємства з інтересами оточуючого середовища;

наявності на підприємстві стійкої до загроз фінансової системи, яка здатна забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії та завдань;

збалансованості і комплексності фінансових інструментів, що використовуються на підприємстві;

постійного розвитку фінансової системи підприємства.

Фінансова безпека підприємства визначається за такими **ознаками**:

стабільність і стійкість фінансового стану підприємства;

рівень дефіциту необхідних засобів для фінансування інвестиційних проектів;

нормалізація фінансових потоків і розрахункових відносин;

стійкість відносин з фінансовими партнерами (інвесторами, банками тощо);

ступінь захищеності інтересів акціонерів;

забезпечення фінансових умов для активізації інвестиційної й інноваційної діяльності підприємства тощо.

Забезпечення фінансової безпеки підприємства здійснюється на основі таких **принципів**:

первинність господарського законодавства під час забезпечення фінансової безпеки підприємства (законні методи та інструменти);

збалансованість фінансових інтересів підприємства в особі його власників і керівництва. При цьому слід також визначати критерії оцінки стану фінансової безпеки підприємства, кількісні індикатори, які характеризують його фінансову діяльність, на перспективу та фінансову стратегію підприємства;

моніторинг реальних і потенційних загроз фінансовій безпеці підприємства та програма заходів щодо відвертання загроз;

доступність та справедлива вартість фінансових ресурсів для суб'єктів первинної ланки економіки;

рівність доступу до джерел фінансування господарської діяльності в галузевому, територіальному та секторальному аспектах;

стабільність ліквідності, платоспроможності та фінансова стійкість підприємництва;

стимулювання розвитку підприємництва на засадах інвестиційно-інноваційного типу розвитку;

зростання ринкової вартості підприємств та їх капіталізація;

забезпечення ресурсообґрунтованої та цільової ефективності діяльності підприємств;

розвиток мережі інститутів фінансово-кредитного ринку та ринку фінансової безпеки.

З метою забезпечення фінансової безпеки підприємства потребують вирішення такі **завдання**:

1) ідентифікація небезпек і загроз підприємству;

2) визначення індикаторів фінансової безпеки підприємства;

3) розробка системи моніторингу фінансової безпеки;

4) розробка заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки підприємства, як у коротко-, так і в довгостроковому періоді:

забезпечення стійкого розвитку підприємства;

забезпечення стійкості грошових розрахунків і основних фінансово-економічних параметрів;

нейтралізація негативного впливу фінансових і банківських криз та навмисних дій конкурентів, тіньових структур на розвиток підприємства;

запобігання агентським конфліктам між акціонерами, менеджерами і кредиторами з приводу розподілу, використання й контролю за грошовими потоками підприємства;

найбільш оптимальне для підприємства залучення й використання різних джерел фінансування;

запобігання злочинам та адміністративним правопорушенням у фінансових правовідносинах;

5) контроль за виконанням заходів;

6) аналіз виконання заходів, їхня оцінка, коректування;

7) ідентифікація небезпек і загроз підприємству й коректування індикаторів залежно від зміни стану зовнішнього середовища, цілей і завдань підприємства.

Ці завдання повинні вирішувати акціонери і менеджери підприємства з метою забезпечення безпечного й ефективного функціонування не тільки елементів фінансової системи підприємства, але й усіх взаємозалежних з нею елементів керування підприємством.

1.3. Взаємозалежність фінансової безпеки держави і підприємства

Забезпечення фінансової безпеки на рівні підприємства залежить від економічних, організаційних та інших заходів держави щодо підтримання її на належному рівні. Простежується тісний зв'язок між ринковими перетвореннями у фінансово-кредитній сфері країни та зростанням рівня забезпеченості фінансової безпеки підприємств. Сукупність основних взаємозв'язків фінансової безпеки держави і підприємства наведено на рис. 1.5.

Вплив держави на стан фінансової безпеки підприємства реалізується через:

політику держави: економічну, грошово-кредитну, бюджетну, податкову, інвестиційну;

збалансованість національних фінансових інтересів та фінансових інтересів підприємств;

функціонування секторів фінансово-кредитної сфери країни: бюджетного, грошово-кредитного, валютного, банківського, інвестиційного, фондового, страхового;

національну стратегію забезпечення фінансової безпеки держави;

чинне законодавство у фінансово-кредитній сфері країни;

контрольну функцію держави з боку Державної податкової адміністрації, Рахункової палати Верховної Ради України, Національного банку, Державного казначейства, Державної контрольно-ревізійної служби, Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку, Державної комісії

з регулювання послуг фінансових ринків, Державної митної служби, Пенсійного фонду.

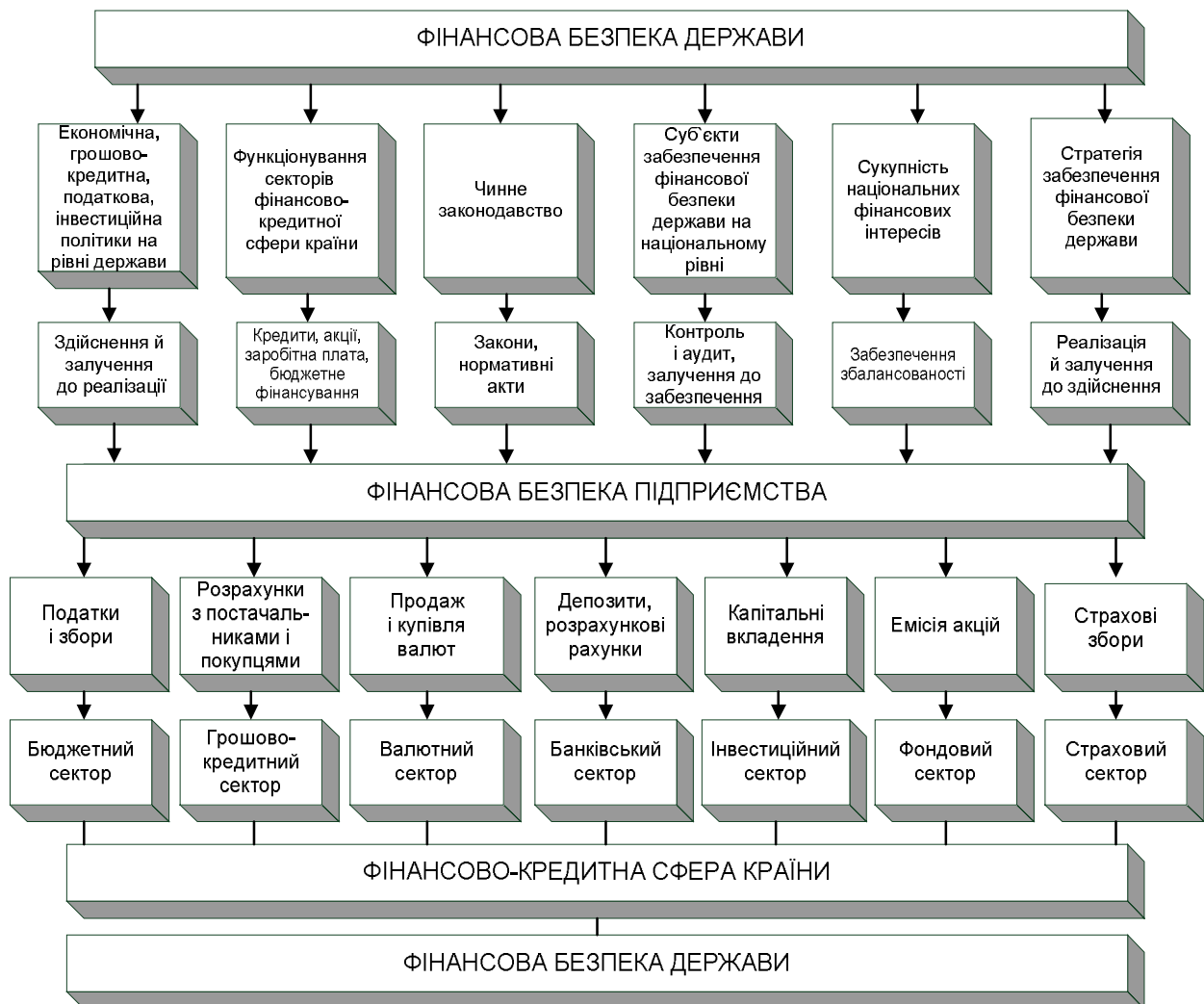


Рис. 1.5. Схема взаємозалежності фінансової безпеки держави і підприємства

Напрямами впливу підприємства на стан фінансової безпеки держави є:

на стан бюджетного сектору: відрахування (податки, збори, обов'язкові платежі) до Державного бюджету і Пенсійного фонду;

на стан грошово-кредитної сфери: зміни у рівні та строках виплати заробітної плати;

на рівень зайнятості: зміни у чисельності персоналу;

на стан банківського сектору країни: внески у вигляді депозитів;

на стан страхового сектору: страхування своєї діяльності і майна;

на стан валютного і грошово-кредитного секторів: конвертація власних валютних коштів у національну валюту;

на стан грошово-кредитного сектору: зміна обсягів кредиторської і дебіторської заборгованостей;

на стан фондового сектору: додаткова емісія акцій або їх продаж;

на стан банківського сектору: депозити, отримання та повернення кредитів;

на стан інвестиційного сектору: вкладення фінансових ресурсів у розвиток свого підприємства.

Фінансова безпека держави виступає як такий стан фінансово-кредитної сфери держави, що характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання та населення і в цілому ефективне функціонування національної економічної системи та соціальний розвиток.

Для ідентифікації загроз фінансовій безпеці України у проекті Концепції фінансової безпеки України застосовуються такі *принципи*:

1) *принцип сегментації*: загрози ідентифікуються в межах відповідного сектору фінансового ринку;

2) *принцип суттєвості*: ідентифікації підлягають загрози, які об'єктивно створюють небезпеку для одного або кількох елементів фінансової безпеки України – її ефективності, незалежності або конкурентоспроможності;

3) *принцип об'єктивності*: наявність загрози має бути доведена за допомогою статистичних показників, опису чинних процедур управління чи нагляду або зазначенням відсутності такої процедури;

4) *принцип повноти*: загроза ідентифікується з точки зору всіх можливих негативних наслідків;

5) *принцип динаміки*: при ідентифікації загрози мають бути враховані тенденції, що склалися.

Мінімізація загроз та забезпечення інтересів фінансової безпеки України можуть бути здійснені виключно на державному рівні. При цьому

обов'язковим є дотримання розподілу повноважень щодо визначення фінансової політики та здійснення нагляду за її виконанням. При цьому визначення фінансової політики, її пріоритетів та інтересів України у фінансовій галузі є виключною компетенцією Президента та Верховної Ради України. Функції нагляду та регулювання в межах прийнятої фінансової політики розподіляються між державними установами та комітетами відповідно до їх повноважень і не повинні поєднуватись з функціями управління.

Основними *принципами мінімізації загроз та забезпечення інтересів фінансової безпеки* є такі:

- 1) формалізація загроз та інтересів;
- 2) наявність системи статистичних показників, які характеризують рівень загроз або рівень досягнення інтересів;
- 3) моніторинг кількісних характеристик загроз та інтересів фінансової безпеки;
- 4) авторизація заходів щодо мінімізації загроз та забезпечення інтересів.

Фінансова безпека на рівні підприємства є складовою фінансової системи держави й виступає :

як ступінь інтеграції фінансової системи підприємства в національну фінансово-кредитну сферу;

як певною мірою незалежна від фінансово-кредитної сфери країни.

Така подвійна роль фінансової системи підприємства має наступні прояви:

можливість проведення власної фінансової політики в межах чинного законодавства;

здатність до здійснення фінансових заходів з невідкладних фінансових ситуацій на підприємстві, пов'язаних з локальними фінансовими прорахунками на центральному рівні;

можливість стабільно підтримувати відповідність існуючих на даному підприємстві фінансових нормативів загальноприйнятим у світовій практиці чи затвердженим для себе даним підприємством на певний період часу, виходячи з обраної місії і цілей;

спроможність реагувати на кризові зміни у фінансово-кредитній сфері країни.

Взаємозв'язок і взаємовплив систем забезпечення фінансової безпеки на рівнях держави та підприємства здійснюється шляхом функціонування *механізму забезпечення фінансової безпеки держави*.

До складових механізму забезпечення фінансової безпеки *на рівні держави* відносять:

1) організаційну структуру (системну сукупність органів законодавчої, виконавчої і судової влади, суб'єктів господарювання та громадських інституцій, які задіяні у забезпеченні фінансової безпеки);

2) сукупність принципів забезпечення фінансової безпеки держави;

3) методи забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери;

4) основні функції щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні;

5) правові засади, що регламентують відносини у сфері розвитку та функціонування системи забезпечення фінансової безпеки (закони та нормативні акти);

6) підсистему моніторингу стану фінансово-кредитної сфери країни;

7) підсистему інформаційного та аналітично-прогнозного забезпечення;

8) повноваження і завдання основних суб'єктів системи забезпечення фінансової безпеки.

Усі наведені складові механізму забезпечення фінансової безпеки держави взаємопов'язані і взаємно впливають на стан фінансової безпеки підприємства. Таким чином, якщо стан фінансової безпеки підприємств будь-яких форм власності в сукупності підтримується на належному рівні, то і фінансова безпека держави буде переважно забезпеченою.

Предметом діяльності державної влади у сфері забезпечення фінансової безпеки підприємств є:

а) виявлення й моніторинг чинників, які впливають на розвиток і функціонування фінансових систем підприємств, у тому числі на перспективу;

б) надання консультативної і методичної допомоги підприємствам у формуванні ними власної фінансової політики;

в) недопущення дискримінації з боку центральних органів виконавчої влади стосовно фінансової політики підприємств державного сектору економіки;

г) залучення самих підприємств до реалізації національних (державних) програм щодо розвитку їхньої фінансової бази.

Фінансова безпека підприємств і держави аналізується за допомогою наскрізних індикаторів стану фінансової безпеки й має забезпечувати:

оцінку кризових ситуацій у фінансовій діяльності держави і підприємства;

оцінку впливу загальнодержавних і регіональних кризових ситуацій у фінансово-кредитній сфері на стан фінансової безпеки підприємства;

виділення пріоритетів і траєкторій фінансового розвитку підприємства та їхню відповідність національним інтересам країни у фінансово-кредитній сфері;

розробку й обґрунтування програмно-цільових заходів на рівні країни щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Принциповими вимогами до системи наскрізних параметрів є:

можливість одночасного використання параметра фінансової діяльності підприємства у центральних і регіональних органах виконавчої влади;

сумісність даного параметра фінансової безпеки підприємства на центральному та регіональному рівнях з діючою в країні системою обліку, статистики і прогнозування;

достатній ступінь конкретності і визначеності параметра, що дозволяє давати однозначну оцінку фактичному стану фінансової безпеки підприємства в цілому з позицій забезпечення фінансової безпеки держави та регіону;

можливість здійснювати моніторинг і прогнозування чинників на рівні підприємства, які впливають на фінансову безпеку держави і регіону.

Отже, знання основних шляхів взаємного впливу фінансової безпеки держави і підприємства надає можливість з більш системних позицій забезпечувати фінансову безпеку на означених ієрархічних рівнях її існування.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Система економічної безпеки підприємств і принципи її функціонування.
2. Джерела і форми прояву економічної небезпеки.
3. Зони вразливості підприємства і фактори, що загрожують реалізації його фінансових інтересів.
4. Зв'язок фінансової безпеки підприємства із забезпеченістю його фінансовими ресурсами.

Темі рефератів

1. Вплив глобалізації на економічну безпеку України.
2. Зміст економічної безпеки та її рівні.
3. Проблеми забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах міжнародної фінансової кризи.
4. Елементи загроз економічній безпеці підприємства.
5. Форми взаємозалежності фінансової безпеки держави та підприємства.
6. Загальні положення Концепції економічної безпеки України.

Контрольні запитання та завдання

1. Дайте характеристику терміну «безпека» і визначте його сутність.
2. Визначте, в чому полягає сутність загроз міжнародній економічній безпеці та охарактеризуйте принципи її забезпечення.

3. Охарактеризуйте економічну сутність категорії «економічна безпека».
4. Охарактеризуйте вплив глобалізації на економічну безпеку України.
5. Охарактеризуйте рівні економічної безпеки.
6. Визначте фактори впливу на економічну безпеку.
7. Охарактеризуйте фактори економічної безпеки України.
8. Охарактеризуйте загальні положення Концепції економічної безпеки України.
9. Опишіть методику оцінки рівня економічної безпеки регіону (алгоритм).
10. Розкрийте сутність фінансової безпеки як складової економічної безпеки підприємства.
11. Охарактеризуйте спільні та відмінні риси загальних положень Концепції економічної безпеки України та Концепції фінансової безпеки України.
12. Охарактеризуйте економічну сутність фінансової безпеки як складової економічної безпеки підприємства.
13. Розкрийте понятійний апарат фінансової безпеки підприємства.
14. Охарактеризуйте критерії фінансової безпеки підприємства.
15. Охарактеризуйте сутнісні характеристики фінансової безпеки підприємства.
16. Розкрийте сутність принципів та умови забезпечення фінансової безпеки підприємства.
17. Сформулюйте та розкрийте сутність ознак фінансової безпеки підприємства.
18. Охарактеризуйте фактори впливу на рівень фінансової безпеки підприємства.
19. Охарактеризуйте рівень фінансової безпеки підприємства.
20. Охарактеризуйте зв'язок фінансової безпеки підприємства із забезпеченістю його фінансовими ресурсами.
21. Охарактеризуйте критерії та методи оцінки фінансової безпеки підприємства.

22. Визначте та оцініть підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства.

23. Охарактеризуйте зв'язок фінансової безпеки держави і підприємства.

24. Опишіть шляхи мінімізації загроз та забезпечення інтересів фінансової безпеки підприємства.

25. Визначте сутнісні характеристики фінансової безпеки підприємства.

26. Розкрийте принципи та умови забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Тести

1. Економічна безпека – це:

а) стан, у якому підприємство може суверенно, без втручання ззовні, визначати шляхи і форми власного економічного розвитку;

б) державою регламентована незалежність і здатність протистояти тиску, шантажу й агресії;

в) стан, здатність і умови, за яких суб'єкти суспільства (держави, юридичні та фізичні особи) можуть протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам досягнення цілей економічного розвитку й реалізації суспільної місії;

г) усі попередні відповіді правильні;

д) усі попередні відповіді неправильні.

2. Предметом економічної безпеки не є:

а) визначення небезпеки та її джерел;

б) ідентифікація небезпеки;

в) моніторинг небезпеки;

г) визначення міри відповідальності за економічні правопорушення;

д) формування нормативної бази захисту;

е) формування інститутів безпеки;

- є) формування режиму захисту;
- ж) здійснення захисту.

3. Менеджмент фірми вважає недоцільним займатись спеціально предметом економічної безпеки. Який рівень відношення до проблеми економічної безпеки це характеризує:

- а) анархічний;
- б) емпіричний;
- в) науковий.

4. Процес забезпечення фінансової складової економічної безпеки підприємств визначається як:

- а) сукупність робіт для досягнення високого рівня платоспроможності підприємства;
- б) сукупність робіт для досягнення високого рівня платоспроможності підприємства, здійснення його фінансово-господарської діяльності в усіх напрямках стратегічного та оперативного планування;
- в) сукупність робіт для досягнення високого рівня платоспроможності підприємства, здійснення його фінансово-господарської діяльності в усіх напрямках стратегічного та оперативного планування, підвищення рівня рентабельності бізнесу;
- г) усі попередні відповіді неправильні.

Тема 2. Елементи структури фінансової безпеки підприємства

2.1. Характеристика елементів структури фінансової безпеки підприємства

Функціональна структура фінансової безпеки підприємства – це сукупність елементів, її складових частин, які в комплексі забезпечують

нормальне продуктивне функціонування підприємства. Вона базується на фінансових інтересах підприємства, до яких відносять забезпечення основним і оборотним капіталом для ефективного ведення комерційної діяльності, забезпеченість інвестиціями для розвитку підприємства, включаючи його фінансову систему, максимізацію прибутку, оптимізацію відрахувань до бюджету, зростання ринкової вартості акцій тощо.

До функціональної структури фінансової безпеки підприємства включають: бюджетну, грошово-кредитну, валютну, банківську, інвестиційну, фондову, страхову (рис. 2.1).

1. Бюджетно-податкова складова фінансової безпеки підприємства. Ця складова фінансової безпеки підприємства забезпечує зв'язки з бюджетом у вигляді сплати податків та зборів до державного і місцевих бюджетів, отримання державних кредитів та сплати відсотків за ними, отримання бюджетного рефінансування тощо.

Державний кредит – це грошові відносини, що виникають між державою та юридичними й фізичними особами у зв'язку з мобілізацією тимчасово вільних коштів у розпорядження органів державної влади та їхнім використанням на фінансування державних витрат. Основними формами державного кредиту є позички і казначейські зобов'язання.

Державне рефінансування – надання державою нових позик підприємству для погашення основного боргу за позиками, випущеними раніше.

Критеріями ефективності бюджетної безпеки підприємства з позицій фінансової безпеки підприємства є:

- збалансованість бюджету;
- самостійність бюджетної політики підприємства;
- фінансова забезпеченість функцій підприємства;
- стабільність джерел його доходів, цілісність бюджетної системи як фінансової основи єдності підприємства;
- узгодженість поточних і стратегічних завдань.

Податкова безпека підприємства – це фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацію податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб'єкта повністю і вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих та законодавчих органів забез-

печується передбачений законом захист платника податків. Це сприяє зростанню чистого прибутку й підвищенню економічної безпеки українських платників податків. Отже, основним елементом податкової складової фінансової безпеки підприємства є відносини підприємства з державою з приводу сплати податків та зборів, інших обов'язкових платежів.



Рис. 2.1. Структурні елементи фінансової безпеки підприємства

2. Грошово-кредитна безпека – відображає стан грошово-кредитної системи підприємства, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів і таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів усіх учасників діяльності на підприємстві.

Основними загрозами у грошово-кредитній сфері є:

- 1) обмежувальний характер грошово-кредитної політики, її спрямованість переважно на мінімізацію інфляційних наслідків, а не на потреби економічного зростання;
- 2) дефіцит платіжних засобів;
- 3) надмірна питома вага готівки у загальному обсязі грошової маси;
- 4) незбалансованість грошового й товарного ринків (високі обсяги кредиторської та дебіторської заборгованості);
- 5) значна швидкість обороту грошової маси.

Органи безпеки у сфері грошово-кредитної діяльності підприємства повинні займатися забезпеченням таких її складових елементів:

- 1) кредити під операційну та інвестиційну діяльність;
- 2) виплата заробітної плати працівникам;
- 3) розрахунки з постачальниками;
- 4) отримання грошових коштів від покупців продукції та послуг.

Щоб з'ясувати, для чого на підприємстві потрібна грошово-кредитна безпека, перш за все, необхідно зрозуміти, що таке *кредитний ризик*. Адже головним завданням грошово-кредитної безпеки підприємства є виявлення, аналіз та попередження такого типу ризиків, в іншому випадку розробка шляхів мінімізації збитків.

По-перше, кредитний ризик – це ймовірність настання такого фінансового стану позичальника, за якого він не може повністю або частково погасити свій борг перед кредитором.

По-друге, кредитний ризик виникає як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин. Позичальник може свідомо маніпулювати із заставою кредиту, анкетними й паспортними даними тощо.

По-третє, позичальник може в односторонньому порядку відмовитися від виконання своїх фінансових зобов'язань (кредитних).

Кредитний ризик має місце у фінансовій діяльності підприємства при наданні ним товарного (комерційного) чи споживчого кредиту покупцям. Формою його прояву є ризик неплатежу чи несвоєчасного розрахунку за відпущену підприємством у кредит готову продукцію, а також перевищення розрахункового бюджету за інкасацією боргу.

До кредитних ризиків також можна віднести неможливість сплатити кредит та відсотки за ним у повному обсязі. Також проявом кредитного ризику може бути несвоєчасна та (або) неповна сплата готової продукції, відпущеної підприємством у кредит.

Отже, грошово-кредитна безпека є однією з найважливіших складових фінансової безпеки підприємства, яка існує для того, щоб забезпечувати його грошову та кредитну стабільність відносно інших членів ринкової економіки, а також усередині самого підприємства.

3. Валютна складова фінансової безпеки підприємства – це стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу на підприємство іноземних інвестицій, інтеграції українського підприємства до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

Валютна безпека підприємства захищає його від можливих ризиків та загроз у разі здійснення ним експортно-імпортних операцій, серед яких купівля та продаж валюти, кредити в іноземних валютах, розрахунки зі споживачами і постачальниками продукції та послуг.

Будь-яка зовнішньоторгова операція пов'язана з валютним ризиком, тобто з небезпекою валютних втрат, які, у свою чергу, пов'язані зі зміною курсу іноземної валюти, в якій виконується платіж, до національної. Не завжди підприємство може обрати валюту ціни на свій розсуд, і тим важче попередити рух валютного курсу. Імпортуючи сировину і матеріали, підприємство програє від підвищення обмінного курсу відповідної іноземної валюти відносно національної. Зниження ж цього курсу визначає фінансові втрати підприємства при експорті готової продукції.

Поняття «валютний ризик» пов'язане з тим, що зазвичай оцінка результатів діяльності фінансового інституту проводиться в одній валюті, яка називається «базовою». При цьому структура інвестиційного порт-

феля може складатися з різних фінансових інструментів різних країн. У цьому випадку інституційний інвестор отримує не тільки ціновий ризик обраного інструмента (наприклад, акції), а й валютний ризик базової валюти своєї країни до валюти, в якій деномінований інвестиційний інструмент.

Плаваючі валютні ризики визначаються як ризики змін валют з плаваючими курсами. Зміна валютних курсів відбувається через ряд економічних процесів (інвестиційні потоки, економічне становище країн, фінансова політика країн).

Валютний ризик проявляється за умови зміни обмінного курсу іноземної валюти:

- при експорті товарів та послуг;
- за умови сплати товарів та послуг в іноземній валюті;
- при зміні валютних курсів на валютному ринку.

Основним завданням валютної складової фінансової безпеки підприємства є зведення до мінімуму валютних ризиків або зменшення втрат за ними, якщо такі вже настали.

4. Інвестиційна складова фінансової безпеки підприємства.

На рівні підприємства термін «інвестиційна безпека» трактується як процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економічна стратегія розвитку підприємства здатна зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх та зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку та економічної стабільності і, як результат, зростання конкурентоспроможності даного підприємства та добробуту всіх членів виробничого процесу.

Інвестиційна безпека – це і стан, і процес. Інвестиційна складова визначає об'єкт інвестування, його характеристики та їх розвиток у динаміці (галузь, технології, об'єми вкладень). На цій основі формується очікуваний потенціал створюваного інвестиційного об'єкта на технологічній і інноваційній базі. Проводиться оцінка динаміки прогресивності технологічних рішень, що вводяться, на термін очікуваної тривалості проекту.

У практиці фінансового аналізу інвестиційних проектів використовуються, насамперед, два основних показники оцінки ефективності інве-

стицій, що базуються на методі дисконтування грошових потоків у часі, – «чиста приведена вартість» та «внутрішня норма дохідності», а також показники, які можна розраховувати на основі інформації про грошові потоки, пов'язані з їхньою реалізацією, – «індекс дохідності інвестиції», «індекс прибутковості інвестицій» та «період окупності інвестицій».

Коли ж мова йде про забезпечення інвестиційної безпеки суб'єкта господарювання, то основні заходи антикризового управління повинні бути спрямовані на, по-перше, забезпечення ліквідності і платоспроможності суб'єкта господарювання на підставі оптимального поєднання власних і залучених джерел засобів, та, по-друге, на отримання прибутку й забезпечення відповідного рівня рентабельності, достатнього для задоволення всіх своїх потреб при здійсненні основної, інвестиційної та фінансової діяльності.

При цьому інвестиційна діяльність суб'єкта господарювання підпорядкована певній інвестиційній політиці, яка становить частину загальної фінансової стратегії суб'єкта господарювання, що полягає у виборі й реалізації найефективніших шляхів розширення об'єму його активів для забезпечення стійкого його розвитку.

У більш загальному розумінні *інвестиційний ризик* – це втрата потенційної інвестиційної привабливості підприємства в очах потенційних вкладників коштів або невдале вкладання капіталу підприємства у неперспективні проекти.

Інвестиційний ризик характеризується можливістю виникнення цінних втрат у процесі здійснення інвестиційної діяльності підприємства. Відповідно до видів цієї діяльності виділяють різні види інвестиційного ризику – *ризик реального інвестування* та *ризик фінансового інвестування*.

Усі види цінних ризиків, які пов'язані зі здійсненням інвестиційної діяльності, відносяться до «складних ризиків», які діляться на окремі підвиди. Так, наприклад, у складі ризику реального інвестування можуть бути виділені ризики несвоєчасного завершення проектно-конструкторських робіт, несвоєчасного закінчення будівничо-монтажних робіт, несвоєчасного відкриття фінансування за інвестиційним проектом, втрати інвестиційної привабливості проекту у зв'язку з можливим зниженням його

го ефективності. Оскільки всі підвиди інвестиційних ризиків пов'язані з можливою втратою капіталу підприємства, вони включаються в групу найбільш небезпечних цінових ризиків.

5. Страхова складова фінансової безпеки підприємства. Під страховою складовою фінансової безпеки підприємства прийнято розуміти страхування майна підприємства або його діяльності, а також безпечної роботи працівників.

При залученні додаткового фінансування на підприємство страхування виступає важливою, якщо не обов'язковою умовою отримання фінансування. Підприємницька діяльність в основі своїй є ризикованою. У першу чергу, причиною тому є руйнівний вплив стихійних сил природи чи негативні наслідки інших надзвичайних подій (пожарів, вибухів, епідемій, травматизму та ін.). Тому провадження безперервної, успішної діяльності можливе не тільки за умов попередження, подолання й локалізації стихійних та інших лих, а також при безумовному відшкодуванні нанесених збитків. Механізм такого відшкодування забезпечується страхуванням визначених ризиків. Воно дає можливість розподілити масштабні втрати в часі та просторі між зацікавленими у страхуванні особами, і чим більша їх кількість, тим дешевшим і ефективнішим є для них страховий захист.

Отже, під *страховим ризиком* розуміють прогнозний збиток об'єкта страхування в результаті настання страхової події.

Сучасна теорія ризику у страхуванні виступає в ролі самостійного теоретичного економіко-математичного обґрунтування оптимальності страхового підприємництва. Отже, виходячи з розуміння сутності ризику, дуже важливим є можливість його оцінити, виміряти, адже умовою виникнення страхових відносин виступає наявність ризику, можливість визначення рівня його небезпеки. Для оцінки ризику у страховій практиці використовують різноманітні спеціальні методи, які постійно розвиваються та вдосконалюються.

Існують дві *форми страхування*: обов'язкова та добровільна. Основними характеристиками обов'язкового страхування є його законодавча регламентація. Законом України «Про страхування» встановлюються: перелік об'єктів, що підлягають страхуванню, розмір страхових платежів,

розмір страхового відшкодування, права та обов'язки страховика та страхувальника. Перелік обов'язкових видів страхування також визначається Законом України «Про страхування». Однією з передумов виникнення обов'язкового страхування був захист загальнодержавних інтересів (захист оточуючого середовища та населення від негативних наслідків стихійних лих, катастроф, техногенних аварій; захист працівників, професії яких пов'язані з підвищеним ризиком, та ін.).

За договором страхування фінансових ризиків можна застрахувати договори: лізингу, комісії, купівлі-продажу, поставки, підряду, товарного кредиту, надання послуг, виконання робіт тощо. Як правило, страхується як невиконання зобов'язань унаслідок настання непередбачуваних подій, так і ризик невиконання фінансових зобов'язань одним із партнерів.

Страхова сума встановлюється на рівні вартості контракту й передбачає відшкодування лише прямих збитків, якщо інше не обумовлено в договорі страхування.

Однією з обов'язкових умов страхування фінансового ризику за контрактом може бути страхування майна підприємства. Страхова компанія може відмовити у страхуванні, якщо вона не впевнена у стабільному фінансовому становищі компанії та її контрагента, в реальності контракту та якщо існує підозра змови партнерів. Страхове відшкодування виплачується після визнання страховою компанією настання страхового випадку. Страхова компанія не здійснює виплату, якщо невиконання умов контракту стало наслідком проведення конфіскацій товару, перенесення строків виконання зобов'язань за контрактом, а також інших умов, передбачених договором страхування.

В Україні страхування фінансових ризиків займає незначну частку в загальному портфелі страхових компаній. Це пов'язано з тим, що страхова компанія, перед прийняттям на себе ризику, має оцінити платоспроможність партнерів. Це вимагає великих трудових та фінансових витрат. До того ж не кожна компанія тримає у своєму штаті спеціаліста, який зміг би здійснити таку оцінку. Незважаючи на це, зараз існують компанії, які спеціалізуються тільки на цьому виді страхування.

6. Банківська складова фінансової безпеки підприємства. Кожне підприємство має відносини з банківськими установами. Ці відносини

пов'язані з отриманням кредиту від банку для розвитку виробничої діяльності підприємства, а також виплатою відсотків за цими кредитами; деякі підприємства також вступають з банком у відносини стосовно грошових вкладів (депозитів). Такі операції пов'язані з імовірністю відповідних ризиків.

Так, *депозитний ризик* відображає можливість неповернення депозитних вкладів (непогашення депозитних сертифікатів). Він зустрічається достатньо рідко і пов'язаний з неправильною оцінкою та невдалим вибором комерційного банку для здійснення депозитних операцій підприємства.

Кредитний ризик має місце у фінансовій діяльності підприємства, якщо воно не має змоги повернути кредит банку чи сплатити відсотки за цим кредитом.

7. Фондова складова фінансової безпеки підприємства – відображає оптимальний обсяг капіталізації підприємства (з огляду на представлені в ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави загалом.

Фондова безпека підприємства пов'язана з контролем випуску та купівлі акцій, купівлею або продажем нерухомості за грошові кошти.

2.2. Податкова складова – основа фінансової безпеки підприємства

2.2.1. Виконання податкових зобов'язань у системі фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.

Великий рівень державного боргу, ослаблення науково-технічного потенціалу, руйнування індустріальних основ національної економіки, ре-

гіональна економічна дезінтеграція, різка диференціація в доходах, виникнення надзвичайних ситуацій, відтік фінансових коштів за кордон показують, що забезпечення економічної безпеки України становить досить актуальну проблему. Найважливішим елементом економічної безпеки країни в сучасних умовах є податкова безпека.

Економічну базу для існування держави створюють податки, тому податкова безпека – це невід’ємна частина економічної безпеки суспільства. Оподаткування є сполучною ланкою між економікою й бюджетною системою, що здійснює перерозподіл коштів між господарюючими суб’єктами, фізичними особами й державою. В умовах становлення й реформування податкової системи України самостійну роль здобуває податкова безпека, розробка методів і механізмів оцінки її впливу на ефективність діяльності й підвищення економічної безпеки підприємства.

Податкова безпека підприємства є частиною економічної безпеки держави як одержувача податків у дохідну частину бюджету і підприємства як платника податків.

Податкова безпека підприємства – це фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацію податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб’єкта повністю і вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих та законодавчих органів забезпечується передбачений законом захист платника податків. Це сприяє зростанню чистого прибутку й підвищенню економічної безпеки українських платників податків.

В основу податкової безпеки підприємства покладено оцінку податкових ризиків і податкового навантаження шляхом використання спеціальних методів та інструментарію щодо оцінки їхнього впливу на економічну безпеку й ефективність діяльності підприємства.

Податковий ризик – це ймовірність виникнення потенційної загрози для платника податків понести фінансові втрати або недоодержати доходи через несплату податків, здійснення податкових правопорушень тощо.

До основних *видів податкових ризиків* відносять:

1) *ризик несплати податків* – призводить до негативних наслідків для платника податків у вигляді штрафів, пені, неустойок;

2) *ризик податкового контролю* – призводить до виникнення санкцій і втрат через невиконання платниками податків законодавчих податкових актів. Роботу деяких компаній податкова перевірка просто паралізує, що несе за собою додаткові фінансові втрати. Це пов'язано з поганою підготовкою персоналу, неефективним виробництвом, погано організованою первинною звітністю;

3) *ризик посилення податкового навантаження*, диференційований за видами господарської діяльності й податками залежно від податкових ставок, пільг, обсягу створюваної доданої вартості;

4) *ризик податкової мінімізації* – ймовірність понести фінансові втрати, пов'язані з діями платника податків з мінімізації податкових платежів;

5) *ризик карного переслідування податкового характеру*, що веде або до істотних фінансових втрат платника податків, або до позбавлення волі платника податків за здійснення податкових правопорушень, передбачених статтями Кримінального кодексу України.

Різноманіття видів податкового ризику, а також способів досягнення раціонального податкового навантаження, обумовлене факторами зовнішнього середовища та внутрішніх параметрів, вимагає їхньої відповідної класифікації з метою ефективного управління в рамках забезпечення економічної безпеки підприємства.

Наслідки податкових ризиків виражаються, насамперед, у фінансових втратах підприємства, зменшенні його чистого прибутку, зниженні інвестиційної привабливості, втраті його фінансової стабільності. В умовах ринкової економіки можна виділити *п'ять основних областей податкового ризику* будь-якого підприємства:

1. *Відносно безризикова область* – при легальному нарахуванні і сплаті податків ризик підприємства мінімальний; при нормальному ході господарського процесу підприємство сплачує встановлені податки й одержує, як мінімум, розрахунковий прибуток, якщо рівень податкового навантаження сприяє розвитку бізнесу.

2. *Область мінімального ризику* – в результаті діяльності підприємство ризикує частиною або всією величиною чистого прибутку, якщо

воно сплачує штрафні санкції й пені через несвоєчасну сплату податків або внаслідок помилки неправильно визначає базу оподаткування.

3. *Область підвищеного ризику* – підприємство ризикує тим, що в найгіршому варіанті розвитку подій покриє всі витрати, а в кращому – одержить прибуток набагато менше розрахункового рівня. Це характерно для умов неадекватного характеру виконання договорів, порушення договірної дисципліни тощо.

4. *Область критичного ризику* – підприємство ризикує втратити не тільки прибуток, але й недоодержати передбачувану виручку від реалізації, що можливо, якщо підприємство, прагнучи мінімізувати податки, порушує податкове законодавство. У результаті штрафи й санкції істотно перевищують суму податків, що сплачуються легально. Наслідки такого господарювання катастрофічні для підприємства. Підприємство скорочує масштаби своєї діяльності, втрачає обігові кошти, має значні борги. У цьому випадку, якщо немає альтернативи, фінансове становище підприємства стає критичним.

5. *Область неприпустимого (катастрофічного) ризику* – при надмірно високих податкових санкціях підприємство, сплативши їх, може стати банкрутом. У цьому випадку обігові кошти відсутні або становлять сумнівну заборгованість, засновники виходять зі складу акціонерів, курс акцій падає, вимоги кредиторів посилюються, ймовірне банкрутство стає реальністю. Як правило, така ситуація характерна для ризику карного переслідування податкового характеру.

Податкові ризики як структурний елемент податкової безпеки дедалі більше й частіше привертають до себе увагу як практиків, так і науковців-фінансистів. Водночас недостатність наукових підходів до формування системи податків, відсутність єдиної бюджетної й податкової стратегії та ефективного податкового менеджменту не лише не стимулюють розвиток підприємництва, а й стали основними причинами складної економічної ситуації в Україні. Тому податкові ризики є необхідним атрибутом, важливим елементом податкової безпеки як складової фінансової безпеки підприємництва. Натомість в Україні ще й досі не визначено чіткої концепції побудови системи оподаткування як основи податкової безпеки підприємництва. Це стосується співвідношення юридичних та фізич-

них осіб, прямих і непрямих податків, визначення об'єктів оподаткування, рівня податкових ставок та принципів їх диференціації, напрямів і умов надання податкових пільг тощо.

Отже, по-перше, податковий ризик – це ймовірність настання такого фінансового стану, коли платник не може повністю або частково погасити свої податкові зобов'язання перед бюджетом.

По-друге, податковий ризик виникає як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин. Платник податку може свідомо приховувати від податкових органів свій реальний фінансовий стан (шляхом демонстрації збитковості чи низької рентабельності, завищення витрат, приховування доходів тощо).

По-третє, платник податку може в односторонньому порядку відмовитись від виконання своїх фінансових зобов'язань (податкових).

З позиції податкового контролю або податкового інспектора податкові ризики – це ймовірні можливості порушення платниками податків чинного податкового законодавства. Унаслідок впливу різних чинників податкові ризики дуже мінливі й тому потребують постійного моніторингу, аналізу, систематизації й актуалізації, тобто адміністрування.

Отже, податкові ризики у сфері підприємництва і податкового контролю діяльності підприємницьких структур істотно відрізняються за походженням. Однак ефективне управління ними у кінцевому підсумку сприяє зміцненню фінансової складової економічної безпеки підприємства.

Реформування української економіки супроводжується складними процесами як для держави в цілому, так і для суб'єктів господарювання. Зміни позначилися майже у всіх сферах господарського життя, але найбільш суттєвими вони виявились там, де зміст економічних відносин між суб'єктами ринку кардинально змінився. До таких сфер можна віднести й податкові відносини, що формуються між державою, суб'єктами підприємницької діяльності і громадянами у процесі нарахування й сплати податків.

В Україні створено податкову систему, яка за своїм складом та структурою подібна до податкових систем розвинутих європейських країн. Закони з питань оподаткування розроблено з урахуванням норм єв-

ропейського податкового законодавства, а також аспектів податкової політики Всесвітньої організації торгівлі (ГАТТ/СОТ) та інших міжнародних економічних організацій. Україна підтримує стосунки у сфері оподаткування з іншими державами, які застосовують діючі в усьому світі стандарти, що розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку і Організацією Об'єднаних Націй, завдяки чому забезпечується адаптація законодавства України у сфері міжнародного оподаткування до законодавства інших країн.

У «Концепції реформування податкової системи України», схваленої Кабінетом Міністрів України 19 лютого 2007 р., № 56-р, визначено, що реформування податкової системи проводитиметься до 2015 року виходячи зі стратегічних цілей – побудови соціально орієнтованої конкурентоспроможної ринкової економіки та інтеграції України в Європейське співтовариство (ЄС). Однак на відміну від країн ЄС на цей час діюча податкова система України не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави, не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання.

Кабінет Міністрів України у Постанові № 56-р від 19.02.2007 р. визначив існуючі недоліки податкової системи держави щодо стягнення податків із суб'єктів господарювання:

1. Податкова система характеризується передусім фіскальною спрямованістю, що є лейтмотивом більшості змін, які вносяться до податкового законодавства. Водночас її регулююча функція не зорієнтована на стале економічне зростання. Значне податкове навантаження на виробництво та недостатнє податкове навантаження за використання природних ресурсів негативно впливають на розвиток економіки. Це не сприяє також посиленню позиції країни щодо податкової конкуренції, особливо враховуючи ті зміни, що відбуваються в податкових системах колишніх соціалістичних держав – нових членів ЄС, де у процесі проведення податкових реформ вдалося знизити податкове навантаження на капітал.

2. Нормативно-правова база оподаткування є складною, неоднорідною та нестабільною, а окремі законодавчі норми – недостатньо узгодженими, інколи суперечливими. Питання оподаткування й досі регулю-

ються не тільки законами, а й декретами Кабінету Міністрів України, указами Президента України. Через наявність у законодавчих актах норм непрямой дії значна кількість питань у сфері оподаткування регулюється підзаконними актами. Такий стан правової бази може бути виправданий на початковому етапі формування податкової системи, однак він неприйнятний на даному етапі розвитку економіки.

Чимало норм мають неоднозначне тлумачення при їх застосуванні, що негативно позначається на діяльності підприємницьких структур, знижує привабливість національної економіки для іноземних інвесторів.

Принциповим недоліком податкового законодавства є наявність економічно необґрунтованих розбіжностей щодо визнання та оцінки доходів і витрат для визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток і податком на додану вартість та нормативно-правовою базою бухгалтерського обліку в частині розрахунку фінансового результату, що унеможлиблює складання декларації про прибуток підприємств за даними бухгалтерського обліку.

3. Застосування спрощеного режиму оподаткування суб'єктів малого підприємництва з урахуванням позитивних чинників (активізації підприємницької діяльності, створення нових робочих місць, стимулювання раціонального використання ресурсів, зменшення витрат на адміністрування податків) призвело до таких проблем:

викривлення мотивації підприємницької діяльності, зокрема, незацікавленість суб'єктів господарювання у зміні свого статусу як суб'єктів, які мають право використовувати спрощені системи оподаткування, що уповільнює їх розвиток та зростання обсягів діяльності, призводить до дроблення деяких середніх підприємств;

створення умов для побудови схем уникнення оподаткування внаслідок нечіткого законодавчого регулювання спрощеної системи оподаткування;

використання суб'єктів малого підприємництва, що застосовують спеціальний режим оподаткування, у схемах мінімізації податкових зобов'язань підприємств, які працюють у загальному режимі оподаткування.

4. Витрати на адміністрування окремих податків є значними порівняно з доходами бюджету, що формуються за рахунок їх справляння.

5. Діяльність Мінфіну, Державної податкової служби, Держмитслужби щодо реалізації державної податкової політики, збирання податків та зборів (обов'язкових платежів), їх акумуляції в державному і місцевих бюджетах є недостатньо узгодженою та ефективною внаслідок недосконалого правового регулювання їх взаємовідносин, відсутності цілісного інформаційного простору.

6. Система митно-тарифного регулювання не дає змоги оперативно реагувати на зміни кон'юнктури світового ринку, а також торговельних режимів в інших державах та галузях економіки в Україні. Зазначені недоліки призвели до таких проблем системного характеру у податковій системі, як:

а) податкова заборгованість платників перед бюджетом та державними цільовими фондами, що зумовлено:

відсутністю ефективних механізмів, які забезпечують відповідальність суб'єктів господарювання за виконання своїх фінансових зобов'язань;

недосконалістю системи списання та реструктуризації податкової заборгованості підприємств перед бюджетом; проведенням взаємозаліків, які роблять невігідною своєчасну і в повному обсязі сплату податків;

проблемами окремих галузей (паливно-енергетичний комплекс), які є найбільшими боржниками бюджету, зокрема, в частині регулювання державою цін на енергоносії;

б) бюджетна заборгованість з відшкодування податку на додану вартість.

Основними причинами, що ускладнюють виконання державою зобов'язань перед платниками податку на додану вартість, є:

пред'явлення необґрунтованих вимог на відшкодування податку на додану вартість та заниження сум податкових зобов'язань;

виконання прогнозних показників надходжень з податку на додану вартість до державного бюджету за рахунок неповернення платникам переплачених сум податку;

недоліки законодавчих норм, якими регулюється процедура відшкодування податку на додану вартість;

в) ухилення від оподаткування. Ця проблема є однією з найгостріших в Україні та такою, що відрізняє її від більшості європейських країн.

На масштаби ухилення від сплати податків впливає:

високий рівень податкових ставок, нерівномірний розподіл податкового навантаження;

порушення принципу рівності платників перед законом;

складність і недосконалість законодавства, яким регулюється підприємницька діяльність, зокрема податкового;

недотримання норм законів, неефективність державної бюджетної політики;

г) нерівномірне податкове навантаження, внаслідок чого найбільше податкове навантаження покладено на законослухняних платників, позбавлених податкових пільг.

Реформування податкової системи в напрямку підвищення фінансової безпеки суб'єктів господарювання передбачає:

1. Створення умов для формування сприятливого інституційного середовища оподаткування шляхом: забезпечення детальної законодавчої регламентації всіх аспектів податкових правовідносин з метою запобігання вирішенню спірних питань на розсуд контролюючих органів; забезпечення визначення остаточного переліку прав, обов'язків і відповідальності як платників, так і контролюючих органів з метою рівного розподілу функцій та прав сторін; формування податкових правовідносин між суб'єктами господарської діяльності і державою на засадах забезпечення рівних умов господарювання для суб'єктів різних форм власності, організаційно-правових форм і видів економічної діяльності.

2. Удосконалення структури системи оподаткування шляхом: скасування неефективних (затратних) податків і зборів; запровадження податку на нерухоме майно; поширення рентних платежів на видобуток нафти, газу та інших корисних копалин; спрямування податкового навантаження з прямих на непрямі податки та ресурсні платежі; поступового зменшення частки податку на прибуток підприємств і збільшення частки податку з доходів фізичних осіб у структурі податкових надходжень;

збільшення частки місцевих податків і зборів у структурі доходів місцевих бюджетів.

Проведення реформування системи податків і зборів (обов'язкових платежів) передбачає:

за податком на прибуток підприємств – усунення економічно необґрунтованих розбіжностей між нормами Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» і положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку щодо визнання й оцінки доходів та витрат з метою створення умов для складання декларації про прибуток за даними бухгалтерського обліку; реформування системи оподаткування прибутку підприємств фінансового сектору економіки; поширення дії загальної системи оподаткування прибутку на всіх суб'єктів господарювання (починаючи з 2011 року); звільнення емісійного доходу від оподаткування при здійсненні емітентом первинного розміщення цінних паперів;

поетапне зниження ставки податку до 20 відсотків; забезпечення стимулюючої ролі податкової амортизації в оновленні основних фондів шляхом застосування принципу «прискорена амортизація» до пріоритетних інноваційних технологій; стимулювання інвестиційної діяльності шляхом запровадження інвестиційно-інноваційного податкового кредиту з податку на прибуток підприємств для всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють кваліфіковане інвестування інноваційного спрямування (зменшення податкових зобов'язань з податку на прибуток в обсязі, еквівалентному частці витрат поточного податкового періоду, що були спрямовані на фінансування інноваційних та інвестиційних проектів, з 2014 року);

за податком з доходів фізичних осіб – реалізацію принципів прибуткового оподаткування, характерних для соціальних держав; розширення бази оподаткування за рахунок стягнення податку з усіх видів доходів, крім цільових, що виплачуються з державних цільових фондів, створених відповідно до закону або одержаних як компенсація, відшкодування певних витрат; запровадження заявочного принципу реєстрації самозайнятих осіб – платників податку в податкових органах (спрощення процедури реєстрації); вдосконалення системи оподаткування пасивних доходів для стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання;

за податком на додану вартість – створення необхідних передумов для запровадження податкової звітності в розрізі контрагентів в електронному вигляді; застосування нульової ставки податку виключно при здійсненні експортних операцій та недопущення її застосування при здійсненні операцій на митній території України; забезпечення бюджетного відшкодування податку на додану вартість за результатами двох звітних періодів платникам податку, що здійснюють систематичні поставки на експорт та мають значні інвестиційні витрати, провадять діяльність, пов'язану із сезонною закупівлею товарів. Під час здійснення інших господарських операцій податок на додану вартість відшкодовується, якщо ці суми не погашені податковими зобов'язаннями протягом шести звітних періодів; тимчасове впровадження спрощеного порядку відшкодування податку на додану вартість у строк не більш як 40 днів для платників податків, які відповідають критеріям «сумлінного платника»; вдосконалення механізму оподаткування сільськогосподарських підприємств; поетапне зниження ставки податку на додану вартість; апробацію механізму здійснення розрахунків з податку на додану вартість через «спеціальні рахунки»;

за акцизним збором – поступове наближення механізму справляння акцизного збору до вимог законодавства ЄС, а також приведення його у відповідність до вимог СОТ; приведення плати за ліцензії до рівня компенсації наданих державою послуг; формування ефективної системи акцизних податків з використанням економічно обґрунтованого рівня і структури ставок; поступове збільшення частки акцизу в ціні реалізованих підакцизних товарів шляхом підвищення ставок акцизного збору на лікєро-горілчані, тютюнові вироби тощо, а також встановлення і поступове збільшення мінімального податкового зобов'язання зі сплати акцизного збору в твердій сумі з одиниці реалізованої продукції; збільшення частки акцизного збору в дохідній частині бюджету та посилення його регулюючого впливу на ціноутворення на ринку товарів, шкідливих для здоров'я населення, з метою зменшення їх обсягу споживання.

Становлення принципово нової моделі взаємодії між ринковими суб'єктами в межах податкових відносин обумовило виникнення завдань у сфері оподаткування, які вимагають урахування податкової складової

при розробці й реалізації багатьох управлінських рішень. Управління податковими платежами стало однією з найважливіших складових частин фінансового менеджменту, спрямованого на підвищення фінансової безпеки підприємства.

Формування податкової системи України з чітко визначеною фіскальною спрямованістю обумовило появу різноманітних публікацій з проблем податкової оптимізації, але вони містять в основному практичні рекомендації щодо уникнення або зменшення рівня податкового навантаження на суб'єкти підприємницької діяльності. Відчувається недостатність комплексного теоретичного дослідження управління податковими платежами, податкового планування та методологічних підходів до його використання.

Водночас зростання інтересу до розробки економічної стратегії й тактики підприємства обумовлює необхідність визначення цілей і завдань податкової політики підприємства, виходячи не тільки з оптимізації податків, а й з основної мети господарської діяльності – отримання прибутку.

Наслідки світової фінансової кризи значно знизили економічну безпеку України. Починаючи з 2008 року в Україні високими темпами зростали індекси споживчих цін, збитковість підприємств, рівень безробіття, скорочувалися темпи зростання прибутку по народному господарству, інвестиції, рентабельність промислових підприємств тощо. Відсутніми були принципові зрушення у структурних процесах: у структурі суб'єктів підприємницької діяльності знижувалася частка підприємств сільського господарства, суперечливо розвивався малий бізнес, його частка в загальних обсягах реалізованої продукції суттєво знижувалася. Наприкінці 2008 р. в Україні інфляція та безробіття досягли дуже високого рівня, більшість підприємств перебували у стані кризи, банківська система стала некредитоспроможною. Усі ці явища негативно вплинули на розвиток формування основних ринкових інститутів, серед яких – фондовий ринок, страховий ринок, ринок фінансових послуг, ринок інвестицій. Особливої уваги в цих трансформаціях вимагала трансформація податкової системи.

Податкова система знаходилася й досі знаходиться в епіцентрі трансформації економіки України, що обумовлює необхідність досліджень податкових механізмів та управління податковою системою в умовах трансформації. Динаміку податкових надходжень у доходах зведеного бюджету України, складену на основі статистичних щорічників України за 2004 – 2008 роки, подано на рис. 2.2.

Дані що наведені, дають підставу стверджувати про тенденції до збільшення превалювання податкових надходжень у доходах зведеного бюджету України. Наразі пріоритетне значення податкової системи України пов'язане з її можливостями підтримувати незалежність держави, а також виступати гарантом фінансової стабільності, безпеки і фактором економічного розвитку.



Рис. 2.2. Динаміка частки податкових надходжень у доходах зведеного бюджету України у 2004 – 2008 рр.

За матеріалами комітету статистики європейського економічного співтовариства та Організації економічної співпраці та розвитку у 2006 році розбіжність макроекономічного показника податкового навантаження в країнах Європи складала від 49,7 % у Швеції до 29,2 % у Румунії. В Україні за період 1998 – 2008 роки цей показник змінював своє мінімальне значення з 17,98 % у 2001 році до максимального значення 23,46 % у 2008 році.

Зіставлення наведених даних дає підставу стверджувати про посилення фіскальної спрямованості податкової системи останніми роками, при цьому формально податкове навантаження в Україні є нижчим за цей показник у країнах Європейського Союзу. Однак це не знижує значення проблеми надмірності податкового навантаження на економіку в Україні, тому що з урахуванням тіньового сектору економіки, як показано в роботі, реальне податкове навантаження в Україні значно перевищує офіційне значення.

Серед напрямів трансформації податкової системи України також проголошується зниження ставок податків. Поетапне зменшення ставок задеклароване Концепцією реформування податкової системи України на період до 2015 року, схваленою Кабінетом Міністрів України. Порівняння податкових ставок, що застосовуються в різних країнах, надано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Загальний рівень оподаткування економіки різних країн у 2007 р., %

Країна	Податок з доходів фізичних осіб (середні ставки)	Податок на прибуток корпорацій (середні ставки)	ПДВ (базові ставки)
Країни СНД			
Україна	15,0	25,0	20,0
Росія	13,0	24,0	18,0
Білорусь	20,0	24,0	18,0
Інші країни			
США	16,9	39,25	–
Японія	8,1	39,54	5,0
Австралія	23,4	30,0	10,0
Канада	16,0	36,12	6,0
Швейцарія	10,8	21,32	7,6

Порівняно з іншими країнами Україна має відносно низький рівень податку з доходів громадян, інші ставки знаходяться на середньому рівні. Таким чином, аналіз табл. 2.1 дозволяє дійти висновку про формальну ліберальність податкового законодавства України та номінально позитивний податковий клімат.

За таких умов головне питання зниження податкового навантаження не зводиться до зниження податкових ставок, отже, слід перейти до аналізу питань розподілу податкового тягаря.

В Україні, на відміну від інших країн, більшу частину податкових надходжень забезпечують юридичні особи. Так, за даними Держкомстату, у 2007 році частка надходжень від прибуткового податку громадян до зведеного бюджету України становила 13,27 %. Для порівняння: цей показник становив в Австрії – 35,2 %, Канаді – 30,6 %, США – 30,5 %. Це спричиняє антистимулюючий вплив на підприємницьку діяльність.

Міністерством фінансів України спільно з Державною податковою адміністрацією України проведено аналіз найбільш розповсюджених схем мінімізації податків. Умовно схеми мінімізації податкових зобов'язань можна розділити на дві категорії.

До першої категорії відносяться схеми, що засновані на прогалинах законодавства або з використанням різних систем оподаткування, що застосовуються в національному законодавстві, з різним фіскальним навантаженням. Так, залежно від напрямків спрямування капіталу рівень оподаткування прибутку коливається від 0 до 25 %.

Друга категорія схем мінімізації податкових зобов'язань пов'язана з прямим порушенням норм законодавства – ухилення від оподаткування за рахунок підробки документів, невідображення у податкових деклараціях податкових зобов'язань, використання підставних (фіктивних) юридичних або фізичних осіб.

Ліквідування схем першої групи можливе на рівні внесення відповідних змін до законодавства.

Схеми мінімізації податків другої категорії знаходяться у площині адміністрування податків, що обумовлює необхідність удосконалення механізмів саме адміністрування (лише частково регулюються законодавством). Базовим елементом такого роду схем є залучення суб'єктів господарювання, що виконують функцію перенесення об'єкта оподаткування на інших суб'єктів господарської діяльності з відмінними від загальних (більш сприятливими) ставками оподаткування.

2.2.2. Основні підходи й методи, що використовуються для вдосконалення управління податковими зобов'язаннями підприємства

Результативність системи оподаткування визначається змістом податків. Ця роль позитивна, якщо потенціал оподаткування реалізований на практиці в максимально можливому ступені й у процесі реалізації фінансової функції податків досягнута відносна рівновага між інтересами держави й інтересами платників податків. Це проявляється в оптимізації рівня податкових вилучень, а саме у формуванні бюджету, що не зачіпає інтереси платників.

У ході проведення податкової реформи в країні ще не створено діючий податковий механізм, що дозволяє реалізовувати на практиці принцип відносної рівності та справедливості, що враховує можливості платника податків одночасно сплачувати встановлені законом податки і здійснювати розширення й модернізацію виробництва.

Рішення цієї проблеми тісно пов'язане з податковим навантаженням на господарюючі суб'єкти, оптимальний рівень якого є однією з умов стійкого економічного зростання підприємства.

Незважаючи на те, що проблема податкового навантаження (тягаря) є предметом наукових досліджень ще з XVIII століття, вона й сьогодні залишається не до кінця з'ясованою. До недостатньо вивчених і дискусійних аспектів проблеми податкового навантаження можна віднести: неправомірне протиставлення понять «податковий тягар» і «податкове навантаження», з одного боку, і ототожнення понять «податкове навантаження» та «рівень оподаткування» – з іншого; відсутність єдиних підходів до визначення показника рівня оподаткування окремих суб'єктів оподаткування та його некоректні інтерпретації.

В економічній літературі підходи до визначення понять «податкове навантаження» та «податковий тягар» відрізняються за суттю. В Україні, в офіційних документах, як правило, вживається термін «податкове навантаження». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» термін «податковий тягар» розглядається як важка ноша, дуже важкі обов'язки, він трактується як такий, що має виключно негативний

підтекст. Тому урядовці, які визначають податкову політику, намагаються уникати цього терміна.

Тим часом у європейській фінансовій науці та в офіційних виданнях міжнародних організацій термін «податковий тягар» набув широкого вжитку. Так, в «Оксфордському тлумачному словнику» поняття «податковий тягар» розглядається як сума податку, сплаченого фізичною особою або фірмою. У даному визначенні наголошується також на тому, що податковий тягар, внаслідок можливості переведення податків, може не збігатися з номінальною сумою сплачених податків.

У деяких українських та російських словниках під визначенням поняття «податковий тягар» зроблено спробу конкретизувати характер впливу податків на фінансовий стан їх платників. У «Фінансовому словнику» термін «податковий тягар» визначається як «питома вага всіх податкових платежів за певний час (фінансовий рік) у величині валового доходу платника податку». У «Сучасному економічному словнику» наголошується, що «податковий тягар – це міра, ступінь, рівень економічних обмежень, створюваних відрахуванням коштів на сплату податків, відволіканням їх від інших можливих напрямів використання».

Податкове навантаження (тягар) – це ефекти впливу податків на економіку в цілому та на окремих їх платників, які пов'язані з економічними обмеженнями, що виникають у результаті сплати податків і відволікання коштів від інших можливих напрямів їх використання. Ефекти оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності проявляються у двох формах: доходу й заміщення.

Ефект доходу полягає в тому, що сплата податку його платником зменшує реальний дохід суб'єкта підприємницької діяльності порівняно з доходом до оподаткування, а отже, і обсяг споживчих благ, який він може придбати за свій дохід. Водночас реальні втрати добробуту платника податку не є тотожними сумі сплаченого ним податку, а отже, й рівню оподаткування його доходу (тобто частці податку в доході). Теорія оподаткування в економіці добробуту передбачає, що рівень оподаткування протиставляється зустрічним послугам держави, адже після сплати податків платник тільки змінює комбінацію споживчих благ, зменшуючи приватне

споживання товарів і послуг та збільшуючи своє споживання за рахунок суспільних благ, джерелом фінансування яких є податки.

Якби сума податків, сплачених платником, була еквівалентною вигодам, отриманим ним від споживання суспільних благ, ефект доходу взагалі б не призводив до реальних втрат його добробуту, а отже, не породжував податковий тягар. Тим часом в умовах реальної економіки держава хоч і фінансує суспільні блага за рахунок податків, але відсутні гарантії забезпечення еквівалентності між загальною сумою цих благ та загальною сумою сплачених податків.

Отже, **податковий тягар** – це не стільки те, що можна кількісно виміряти, скільки предмет теоретичного аналізу, тобто дослідження ефектів явного і неявного впливу податків на добробут їх платників.

Оптимальний рівень оподаткування є однією з умов стійкого економічного зростання. Це, у свою чергу, вимагає наукового обґрунтування ролі й розкриття сутності податкового навантаження як фактора розвитку виробництва і його використання в системі державного регулювання економіки; уточнення методики визначення податкового навантаження, проведення її розрахунків і оцінки у взаємозв'язку з найважливішими показниками соціально-економічного розвитку; розробки методів регулювання податкового навантаження з метою стимулювання інвестиційно-інноваційного типу виробництва.

Податкове навантаження багатьох товаровиробників на практиці продовжує залишатися досить високим, що ускладнює мобілізацію факторів економічного зростання, не сприяє зростанню інвестиційної активності, не стимулює фінансування розробок нових видів продукції й нових технологій, знижує конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

У результаті аналізу існуючих визначень дефініцій «податковий тягар» і «податкове навантаження» неважко помітити, що, даючи оцінку ступеня податкового навантаження (податкового тиску) на економіку або податкового тягара суб'єкта підприємницької діяльності, всі економісти говорять про одне й те саме: про рівень вилучення частини доходу у господарюючих суб'єктів (юридичних і фізичних осіб). Відмінності полягають лише в тому, на якому рівні наводяться оцінки: на макро- або мікрорівні. Тому найбільш часто поняття «податкове навантаження» викладається в такий

спосіб: «податкове навантаження – це частка вилучення частини доходу економічного суб'єкта в бюджетну систему й позабюджетні фонди у формі податків і зборів, а також інших платежів податкового характеру».

Податкове навантаження виступає базовим показником ефективності функціонування податкової системи, є відносним показником і може бути визначено на:

макроекономічному рівні – рівні національного господарства, що припускає дослідження податкового навантаження в цілому на економіку країни, а також її найважливіші сектори (промисловість, сільське господарство, фінансовий ринок і т. д.), на населення країни;

мезоекономічному рівні – рівні господарства регіонів і окремих територій, що є важливою складовою ланкою національного господарства, що припускає дослідження податкового навантаження на економіку окремого регіону, території та її галузей, а також на населення цього регіону, території;

мініекономічному рівні – рівні господарства окремих економічних суб'єктів, що припускає дослідження податкового навантаження на економіку окремих підприємств, приватних підприємців;

мікроекономічному рівні – рівні господарства окремих фізичних осіб, що припускає дослідження податкового навантаження на домогосподарство (родину), на окремих фізичних осіб.

На відміну від показника податкового навантаження на макро- і мезоекономічному рівні, що характеризує середній рівень вилучення доходу економічних суб'єктів у цілому по країні, податкове навантаження на міні- і мікрорівні характеризує конкретний рівень вилучення доходів конкретних платників податків за певний період часу.

Сам по собі показник податкового навантаження на економіку країни характеризує частку валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється за допомогою податків і зборів. Економісти дійшли висновку, що найбільш податкостроможною є та країна, де:

найбільш високий рівень потреб населення;

продуктивність праці зростає швидкими темпами;

виробництво валового внутрішнього продукту зростає швидше, ніж зростає чисельність населення країни;

валовий внутрішній продукт розподіляється найбільш рівномірно; найбільша частина суми податків витрачається таким чином, що служить інтересам більшості, особливо найбільш вразливих верств населення; в основі політики держави лежить прагнення згладжувати розбіжності в рівні розвитку галузей, територій і рівні життя різних верств населення.

Найбільш дискусійною є проблема податкового навантаження на мінірівні, тобто на економіку підприємств. При порівняно невисокому середньому рівні податкового навантаження в країні окремі підприємства можуть бути надмірно обтяжені, і, навпаки, при високому середньому рівні податкового навантаження податковий тягар може бути відносно помірним при більш правильному його розподілі.

На цей час диференціація податкового навантаження між підприємствами різних галузей дуже велика, що суперечить основним принципам рівності й справедливості в оподаткуванні. Основне податкове навантаження несуть великі промислові підприємства, багато з яких збиткові, що обмежує їхні можливості з розвитку виробництва.

Гостра недостача нових потужностей, зростання дефіциту енергоресурсів, спостережувана структурна диспропорція галузевого розвитку і незбалансованість економічного зростання, особливо в галузях промисловості, низький рівень зростання продуктивності праці спричиняють необхідність регулювання податкового навантаження з метою створення умов, стимулюючих довгострокові капітальні вкладення, насамперед, у галузі, що визначають динаміку економічного розвитку держави. З цією метою необхідний такий податковий механізм, що сполучить у собі об'єкти оподаткування, податкові ставки, пільги й строки сплати податку, що, при вилученні частки знову створеної вартості не призводив би до скорочення інвестицій, призупинення розвитку виробництва, що спостерігається сьогодні, а давав би поштовх до його зростання.

Рішення питання регулювання податкового навантаження й вироблення ефективного податкового механізму неможливе без оцінки ситуації у сфері оподаткування і, насамперед, оцінки податкового навантаження на господарюючі суб'єкти.

Сучасна податкова система повинна враховувати вимоги дійсності й орієнтуватися на:

створення умов, що сприяють інвестуванню заощаджень підприємств і приватних осіб для створення нових робочих місць;

забезпечення конкурентоспроможності продукції шляхом стимулювання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, створення й розвитку новітніх технологій та фундаментальних досліджень у всіх областях економіки;

сприяння галузевому й територіальному перерозподілу капіталу з метою вирівнювання розвитку економічного розвитку галузей і територій;

забезпечення соціальних потреб усіх верств населення, вирівнювання соціальної нерівності й подолання бідності.

На даний момент вітчизняними й закордонними вченими розроблено кілька методик розрахунку показника податкового тягаря. Зокрема, Державною податковою адміністрацією України запропонована методика розрахунку податкового тягаря через співвідношення загальної суми податків до суми валового доходу підприємства; Департаментом податкових реформ Міністерства фінансів Російської Федерації використовується методика розрахунку показника податкового тягаря виходячи зі співвідношення загальної суми податків до розміру виручки підприємства.

Неприйнятність виручки бути інтегральним показником для оцінки податкового тягаря, на думку деяких економістів, обумовлена тим, що при зіставленні податкового навантаження різних підприємств її використання не дозволить одержати достовірну картину, оскільки підприємства різних галузей мають неоднакову структуру виробничих витрат. Тільки виключивши з виручки матеріальні витрати (що здобуваються від сторонніх організацій з обліком ПДВ) одержимо показник, що буде відображати величину доданої вартості. Але й цей показник не може служити інтегральним показником, тому що є залежним від фондомісткості кожного конкретного підприємства. Така залежність визначається наявністю у структурі доданої вартості амортизаційних відрахувань, тобто частини собівартості, «перенесеної» з основних виробничих фондів. При виключенні з розрахунку суми амортизаційних відрахувань одержимо результат, що позначимо як «знову створена вартість». Величина такого показ-

ника залишається залежною, в першу чергу, від трудомісткості виробництва. Для того щоб знову створена вартість могла стати повноцінним джерелом сплати податків, з неї необхідно виключити фонд оплати праці працівників. Виключивши з виручки витрати, що здійснюють суб'єктивний вплив на величину податкового тягаря (матеріальні витрати, амортизацію й фонд оплати праці), одержимо результат у вигляді додатково отриманих коштів. Вони підлягають розподілу в певній пропорції між бюджетом і господарським суб'єктом (на податки й чистий прибуток).

Існують методики розрахунку показника податкового тягаря, побудовані на основі співвідношення суми податків до прибутку підприємства, середньорічної валюти балансу, середньорічної суми власного капіталу, собівартості реалізованої продукції та ін.

Багато економістів пропонують використовувати чистий прибуток як базу для розрахунків податкового тягаря. Це обумовлено тим, що прибуток – єдиний показник, який реально відображає ефективність діяльності економічного суб'єкта. Основні докази деяких вчених, що виступають проти використання показника прибутку, зводяться до такого:

прибуток підприємства не є єдиним джерелом сплати податків;

не кожне підприємство зацікавлене в максимізації прибутку й найчастіше такий показник навмисно занижується;

отриманий результат не відображає об'єктивної ситуації, тому що сплачена сума податків може перевищити суму прибутку.

Дані методики в певній мірі можуть бути використані для аналізу податкового тягаря підприємства, однак до їхніх недоліків можна віднести неможливість порівняння рівня податкового тягаря на підприємствах, що працюють у різних умовах господарювання.

У вигляді формули даний показник може бути поданий наступним чином:

$$H = \frac{H}{I_n} \times 100\% \quad (2.1)$$

де H – сукупність всіх податків, що сплачуються підприємством, і зборів, включаючи мито (за винятком ПДФО);

I_n – джерело сплати податків, яке розраховується за формулою:

$$I_n = B - M_z - A_m - \text{ФОП} + B_d - B_r + \text{ПДВ(всс)} + A_k(\text{всс}), \quad (2.2)$$

де B – виручка від реалізації продукції (без непрямих податків);

M_z – матеріальні й прирівняні до них витрати;

A_m – амортизаційні відрахування;

ФОП – фонд оплати праці, що включає в себе ПДФО;

B_d – позареалізаційні доходи;

B_r – позареалізаційні видатки;

ПДВ(всс) – податок на додану вартість у частині знову створеної вартості, обумовлений як різниця між ПДВ із реалізованої продукції й ПДВ з придбаних матеріальних ресурсів, основних коштів і нематеріальних активів;

$A_k(\text{всс})$ – акцизи в частині знову створеної вартості, обумовлені як різниця між сумою акцизів з реалізованої продукції й сумою акцизів з придбаних матеріальних ресурсів;

ПДФО – податок на доходи фізичних осіб.

Розраховане в такий спосіб податкове навантаження відображає частку створеного підприємством прибутку й віддається ним державі. За величиною тієї частини створеного прибутку, що залишається після сплати податків, можна судити про можливість його подальшого розвитку.

Розглянута методика розрахунку податкового навантаження має такі переваги:

оцінка податкового навантаження більш об'єктивна в результаті відображення частки створюваного підприємством прибутку, що віддається державі у вигляді податків і зборів;

за даною методикою може бути проведена оцінка податкового навантаження як на мінірівні, так і на мезо- та макроекономічному рівні;

вона дозволяє проводити порівняльну оцінку податкового навантаження на господарюючі суб'єкти різних галузей (видів діяльності).

Даний показник може виступати базовим показником оцінки податкового навантаження на господарюючого суб'єкта й може успішно застосовуватися для вирішення питань регулювання податкового наванта-

ження з метою створення умов для розвитку виробництва та зростання інвестиційно-інноваційної активності підприємств.

При визначенні переліку податкових платежів доцільно враховувати тільки ті податки й збори, які підприємство сплачує у зв'язку з виконанням обов'язків платника податків. Що ж стосується податків, що сплачуються у зв'язку з виконанням обов'язків податкового агента, то вони враховуватися не будуть. Наприклад, сума податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), що перераховується підприємством за своїх працівників, не вплине на вагу податкового тягара. Збільшення або зменшення податкової ставки ПДФО, податкових пільг тощо відобразиться на доходах самих працівників, але не на фінансових результатах підприємства.

Деякою мірою дана обставина стосується й використання в розрахунках ПДВ. Тягар непрямих податків реально лягає на кінцевого споживача, що одержує готовий до продуктивного або індивідуального споживання готовий кінцевий продукт. Їхня зміна «теоретично» не впливає на величину фінансових результатів господарюючого суб'єкта, тому при скасуванні даного податку величина прибутку не повинна збільшитися. Однак на практиці зниження податкової ставки за ПДВ автоматично не приводить до зниження цін на товари (роботи, послуги). Можна припустити, що при скасуванні ПДВ виручка підприємства й відповідно витрати не зміняться, а прибуток збільшиться на різницю між нарахованим і «вхідним» ПДВ. Відзначене дозволяє зробити висновок, що непрямі податки, як і прямі, впливають на фінансовий стан і урахувувати їхню дію необхідно.

Застосування системного підходу при оцінці податкового навантаження на практиці дозволяє всебічно оцінити реальне податкове навантаження на господарюючих суб'єктів, виявити ступінь впливу на неї тих або інших факторів, і, відповідно, результати такого аналізу можуть бути використані при прийнятті рішень в області бюджетної й податкової політики, а також в області податкового менеджменту. Роблячи оцінку податкового навантаження підприємства, необхідно враховувати систему факторів, що впливають на її рівень і залежать від:

1) *способу оцінки податкових зобов'язань:*

номінальне податкове навантаження (за нарахованими податками);
фактичне податкове навантаження (за сплаченими податками);

2) *структури податкових зобов'язань:*

основне податкове навантаження (відношення податків і зборів, нарахованих у поточному періоді, до джерела їхньої сплати);

додаткове податкове навантаження (відношення суми пені й штрафних санкцій за порушення податкового законодавства до джерела їхньої сплати);

повне податкове навантаження (відношення суми податків і зборів з урахуванням накопиченої суми заборгованості за ними, а також пені й штрафних санкцій за порушення податкового законодавства до джерела їхньої сплати);

3) *способу вибору об'єктів оподаткування:*

податкове навантаження на споживання;

податкове навантаження на капітал;

податкове навантаження на фонд оплати праці.

Розбіжність методик визначення податкового тягаря проявляється в основному у використанні тієї або іншої кількості податків, що використовуються при розрахунку податкового навантаження, а також у способі визначення інтегрального показника, з яким рівняється загальна сума податків за розрахунковий період. Основна ідея кожної методики проявляється в тому, щоб зробити інтегральний показник податкового навантаження економічного суб'єкта універсальним, що дозволяє порівнювати рівень оподаткування в різних галузях народного господарства. Також кожна з методик ураховує зміну кількості податків, податкових ставок і пільг на рівень оподаткування економічного суб'єкта.

Підсумовуючи наведене вище, відзначимо, що в сучасних умовах оцінка й аналіз податкового тягаря на економіку підприємства здобуває все більшу економічну значущість. Даний показник необхідний для виявлення найбільш сприятливих територій для підприємництва, визначення найбільш ефективних видів діяльності підприємства, а також для оцінки передбачуваних результатів реформування податкової системи.

2.2.3. Оптимізація податкового навантаження підприємства як головна умова забезпечення його фінансової безпеки

Оптимізації оподаткування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності передуює розрахунок поточного або ретроспективного податкового тягаря підприємства. Після оцінки податкового тягаря підприємство може переходити до оптимізації оподаткування, загальними методами якої є: метод заміни суб'єкта оподаткування; метод зміни виду діяльності суб'єкта оподаткування; метод заміни податкової юрисдикції; прийняття облікової політики підприємства з максимальним використанням наданих законодавством можливостей; оптимізація через договірні відносини; використання різних пільг і податкових звільнень.

Крім того, можуть використовуватися і спеціальні методи оптимізації: метод заміни відносин; метод поділу відносин; метод відстрочки податкового платежу; метод прямого скорочення об'єкта оподаткування.

При оптимізації оподаткування варто чітко відслідковувати грань між оптимізацією й відхиленням від податків. Адже податкова оптимізація – це зменшення розміру податкових зобов'язань за допомогою цілеспрямованих правомірних дій платника податків, що включають у себе повне використання всіх наданих законодавством пільг, податкових звільнень і інших законних прийомів та способів, а відхилення від податків становить форму зменшення податкових і інших платежів, при якій платник податків навмисне з порушенням чинного законодавства зменшує розмір податкового зобов'язання.

Таким чином, методи оптимізації податків підрозділяються на законні й незаконні. У процесі оптимізації оподаткування підприємства повинні використовувати тільки законні методи, які відповідають принципам природності, індивідуальності, співвіднесення ефекту й витрат, динамічності, юридичної чистоти, конфіденційності, контролю, сполучення форми й утримування, нейтралітету, диверсифікованості й комплексного підходу.

Також з метою мінімізації оподаткування зручно користуватися класифікацією податків, що відштовхується від положення податку щодо собівартості. Відповідно виділяють податки, що перебувають «усередині»

собівартості, податки, що перебувають «поза» собівартістю, і податки, що виплачуються із чистого прибутку.

Варто також розуміти, що схема оптимізації оподаткування не може бути універсальною. Вона є всього лише шаблоном, ідеєю, а розробка готового плану оптимізації може провадитися тільки на її основі з урахуванням реальних умов, у яких перебуває економічний суб'єкт. Результатом оптимізації оподаткування повинні стати збільшення реальних можливостей економічного суб'єкта для подальшого розвитку й підвищення ефективності його діяльності.

Зміст податкової оптимізації може бути розкрито через форми й конкретні методи податкової оптимізації. У літературі виділяють такі форми й методи легального зменшення величини податків, що стягуються, і зборів: оптимізація оподаткованої бази; порядок обчислення податків та зборів; строки сплати податку й кошти платежу; система податкового планування й контролю.

Оптимізація оподаткованої бази полягає у зниженні (зміні) власне об'єктів оподаткування різними легітимними шляхами. Порядок обчислення податків і зборів становить методику обліку оподаткованої бази, включаючи техніку розрахунку податків, порядок і спектр застосовуваних пільг. За основу цього методу планування може бути прийняте положення, відповідно до якого загальна сума податку обчислюється за підсумками податкового періоду стосовно всіх доходів платника податків, дата одержання яких ставиться до відповідного податкового періоду. Оптимізація у сфері строків сплати податків полягає у визначенні можливих шляхів оптимізації строків і форм сплати податків та інших обов'язкових платежів.

Оптимізація оподаткування припускає мінімізацію податкових виплат (у довгостроковому й короткостроковому періодах при будь-якому обсязі діяльності) і недопущення штрафних санкцій з боку фіскальних органів. Це досягається правильністю нарахування та своєчасністю сплати податків, що нерозривно пов'язано з податковим плануванням.

Податкове планування є частиною фінансового планування й підкоряється принципам законної мінімізації величини обов'язкових платежів, здійснення податкового платежу в останній день установленого пе-

ріоду, використання варіантів зниження оподаткованої бази в рамках взаємозалежної системи оподаткування підприємств. Тенденція переходу податкового планування на законні схеми в останні роки істотно підсилилася й передбачає чотири етапи його здійснення.

Етап 1. Прийняття рішень з найбільш вигідного з погляду податкового планування розташування самого підприємства, його керівних органів, філій, дочірніх і залежних товариств. Просторовий фактор варто враховувати для оптимізації податків виходячи із цілей діяльності підприємства й особливостей податкових режимів окремих країн.

Етап 2. Вибір організаційно-правової форми юридичної особи і її внутрішньої структури з урахуванням характеру та цілей діяльності й відповідності режиму оподаткування юридичної особи з її цивільно-правовою відповідальністю за зобов'язаннями.

Етап 3. Поточне податкове планування. Поточне податкове планування складається з таких елементів:

використання податкових звільнень і пільг за основними податками з урахуванням зміни податкового законодавства з метою оперативного реагування на ці зміни, включаючи реорганізацію підприємства;

використання оптимальних форм договорів при прогнозуванні й визначенні оподаткованого доходу та показників фінансово-господарської діяльності підприємства, планування угод, що опосередковують підприємницьку діяльність організації;

розробка облікової політики для цілей оптимізації оподаткування.

Етап 4. На цій стадії приймаються рішення з найбільш раціонального розміщення активів і прибутку виходячи із проблем інвестування й акумулювання коштів, тому що правильне розміщення прибутку та капіталу дозволяє одержати додаткові податкові пільги, а в окремих випадках – забезпечити повернення частини сплачених податків.

Розмежувати податкове планування й податкову оптимізацію досить складно. Однак останнім часом ці поняття все більше відрізняються одне від одного. Податкове планування – стратегія більш законослухняна. Закон надає підприємству різні права, і керівництво вирішує, використовувати їх чи ні. Податкова оптимізація полягає в застосуванні припустимих, але спірних методів зниження податкових платежів. Формально

вони не порушують закон, але сутність операцій спрямована винятково на податкову вигоду.

Під податковою оптимізацією мається на увазі скоріше агресивна поведінка підприємства, коли платник податків вишиковує свій бізнес так, щоб звести до мінімуму податкові наслідки своєї діяльності. Уся стратегія оптимізації спрямована на ухилення від податків. Державні податкові органи доволі часто оптимізацію зводять у ранг злочину й завзято борються із цим процесом, наприклад, відмовляють у розстрочці податкових платежів і пільгах. Це відбувається тому, що при активній оптимізації неможливо спрогнозувати надходження податків у державний і місцевий бюджети від підприємств. Податкова оптимізація звичайно використовує ряд характерних способів:

1. Велике підприємство виділяє наявні відособлені підрозділи в окремі юридичні особи, що здійснюють ті ж види діяльності. При цьому головне підприємство залишається на загальному режимі оподаткування.

2. Приєднання збиткового підприємства. Підприємство приєднує збиткову фірму, тим самим зменшуючи власний прибуток. Це абсолютно нормальний процес, якщо є збитки й компанія зменшує прибуток. Це законний спосіб податкової оптимізації.

3. Організація простого товариства. Одне із взаємозалежних підприємств може почати застосування спрощеної системи оподаткування. У цьому випадку обидва підприємства організують просте товариство, у якому основна частина прибутку від діяльності товариства передається підприємству, що застосовує спрощену систему оподаткування.

4. Дроблення підприємства з переведенням дочірніх компаній на спеціальні режими оподаткування.

5. Заміна трудових контрактів договорами підряду й надання послуг. У цьому випадку фізичні особи, що виконують роботу для підприємства, розглядаються не як його співробітники, а як незалежні індивідуальні підприємці. У цьому випадку підприємство знижує величину обов'язкових платежів, що нараховуються на фонд заробітної плати, а виплата винагород фізичним особам здійснюється на підставі договорів, укладених з ними як з індивідуальними підприємцями.

6. Передача майна підприємству, що має право на пільговий режим оподаткування, з наступною орендою. Підприємство передає або продає майно іншій компанії, що має пільги з податку на майно, а потім бере його ж в оренду або лізинг.

7. Придбання консультаційних, маркетингових та інших послуг в організації, що застосовує спрощену систему оподаткування. При цьому вартість послуг встановлюється на максимальному рівні. Це один із найпоширеніших способів податкової оптимізації.

8. Перекладання основної виручки на неплатника податку на додану вартість (ПДВ). Підприємство переводить усю торговельну націнку на компанію, що застосовує спрощену систему оподаткування. ПДВ знижується за рахунок невисоких цін при продажі товарів підприємству, що застосовує спрощену систему оподаткування.

9. Зниження розміру податкових зобов'язань через використання різноманітних методів обліку. Так, наприклад, здійснюється нарахування амортизації в бухгалтерському обліку способом списання вартості основних коштів за сумою чисел років строку їхнього корисного використання.

10. Використання в діяльності підприємства лізингового устаткування. За допомогою договорів на поворотний лізинг підприємство може своє ж устаткування одержати в лізинг і тим самим використовувати у своїй роботі всі переваги лізингу.

Усі методи оптимізації полягають в оптимізаційні схеми. Жоден з методів сам по собі не приносить успіху в податковому плануванні. Лише складена грамотно і з урахуванням усіх особливостей схема дозволяє досягти поставленої мети. Навпаки, неякісна схема податкової оптимізації може нанести підприємству відчутну шкоду. Зрозуміло, що методи оптимізації мають безпосереднє практичне значення, маючи відображення в оптимізаційних схемах. Тому будь-яка схема оптимізації перед упровадженням перевіряється на відповідність таким *критеріям*:

1) доречність;

2) ефективність – це оптимальність використання в схемі всіх можливостей мінімізації податків;

3) автономність – схема розглядається з погляду складності в управлінні, підконтрольності в застосуванні і складності в реалізації;

4) відповідність вимогам закону – облік усіх можливих правових наслідків використання схеми, продуманість механізмів реагування на зміну чинного законодавства або на дії податкових органів;

5) надійність – це стабільність схеми до зміни зовнішніх і внутрішніх факторів, у тому числі до дій партнерів по бізнесу;

6) нешкідливість – припускає запобігання можливих негативних наслідків від використання схеми всередині підприємства.

Використання оптимізаційних підходів у податковому плануванні вимагає чіткого визначення обмежень і *критеріїв податкової оптимізації*, до числа найпоширеніших з яких відносяться:

1. Вибір як критерій оптимізації мінімуму податкових платежів протягом податкового періоду.

У вітчизняному оподаткуванні такий підхід звичайно кваліфікується як мінімізація оподаткування. Разом з тим у світовій практиці мінімізація податків містить у собі як законні (податкове планування), так і незаконні (відхилення від оподаткування) методи зменшення податкових платежів. Вочевидь, із цієї причини термін «мінімізація» має в Україні яскраво виражений негативний «імідж» і практично однозначно прирівнюється контролюючими органами до відхилення від оподаткування. Мінімум податкових платежів є критерієм податкової оптимізації тільки при виконанні таких вимог:

по-перше, суворе дотримання чинного законодавства, тобто мінімізація повинна здійснюватися винятково законними методами;

по-друге, досягнення запланованого рівня кінцевого фінансового результату.

2. Як критерій може бути прийнятий мінімум податкового навантаження (співвідношення суми податкових зобов'язань за всіма податками і зборами до валового доходу або валового прибутку підприємства). При цьому як обмеження виступає мінімально припустимий обсяг продажів, що забезпечує збереження конкурентних позицій підприємства.

3. Критерієм оптимізації може бути також забезпечення рівномірності формування податкових зобов'язань відповідно до наявних фінансових ресурсів при забезпеченні запланованого рівня прибутку. Цей підхід

заснований на управлінні фінансовими потоками для досягнення запланованого доходу.

4. Ще одним варіантом податкової оптимізації може бути максимум фінансового результату при обмеженні максимальної суми податків, що сплачуються, або максимально припустимого збільшення податкових платежів на одиницю приросту фінансового результату.

Перелік підходів до встановлення критеріїв і обмежень податкової оптимізації можна продовжити залежно від цілей підприємства, обумовлених його загальною стратегією й тактикою, а також від конкретних умов господарювання, інтересів засновників і т. д.

Практика показує, що знизити податкове навантаження, залишаючись у рамках правового поля, можливо практично для будь-якого підприємства. Але найголовніше, що повинен усвідомлювати платник податків, полягає в тому, що податкове планування здійснюється не після проведення якої-небудь господарської операції або після закінчення податкового періоду, а реалізується як превентивний метод управління.

Скорочення податкових виплат лише на перший погляд веде до збільшення розміру прибутку підприємства. Ця залежність не завжди буває такою прямою і безпосередньою. Цілком можливо, що скорочення одних податків приведе до збільшення інших, а також до фінансових санкцій з боку контролюючих органів. Варто пам'ятати, що правильне податкове планування повинне допомогти не тільки скоротити податки, але й усунути можливі ситуації «донарахування податків» при перевірці контролюючими органами.

Доволі часто в результаті використання неефективних схем податкової оптимізації у підприємств виникає податковий борг. У статті 1 «Визначення термінів» Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» визначено, що **податковий борг (недоїмка)** – це податкове зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), самостійно узгоджене платником податків або узгоджене в адміністративному чи судовому порядку, але не сплачене у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого податкового зобов'язання».

Наведене визначення вказує, що податковий борг виникає:

після узгодження платником податків податкового зобов'язання перед бюджетами та державними цільовими фондами шляхом подачі податкової декларації до податкового органу в разі несплати ним платежу після 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного податкового місяця;

внаслідок неподання податкової декларації для узгодження податкового зобов'язання платниками податків і несплати ними суми податкового зобов'язання в установлені податковим законодавством строки;

коли дані документальних перевірок результатів діяльності платника податків свідчать про зниження суми його податкових зобов'язань і несплату податку в установлені податковим законодавством строки;

коли контролюючий орган виявляє арифметичні або методологічні помилки у поданій платником податків податковій декларації, які призвели до зниження суми податкового зобов'язання;

внаслідок форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Виникнення податкового боргу залежить від багатьох чинників як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Тому податковий борг як суспільне явище має доволі складний характер.

По-перше, податковий борг може розглядатися як наслідок безпосереднього невиконання або неналежного виконання платниками податків своїх соціальних зобов'язань, які виявляють себе у вигляді податкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів.

По-друге, податковий борг може бути наслідком прояву протиправних намірів, умисного ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. До таких протиправних діянь можна віднести створення підпільних конвертаційних центрів, цехів із виготовлення фальсифікованих лікєро-горілчаних виробів, пряме ухилення від оподаткування та ін.

По-третє, податковий борг може виникати як наслідок допущених прорахунків у державній соціально-економічній політиці. Надмірний податковий тиск (непомірні ставки податків, висока інтенсивність сплати податкових зобов'язань, значні штрафні санкції, часті зміни законодавчої бази, складність розрахунків тощо) призводить до відтоку значних коштів

у тіньовий сектор економіки. Це підриває у суб'єктів підприємницької діяльності віру у стабільність і надійність діючої податкової системи, змушує їх віддавати більшу перевагу ризикам, пов'язаним з несплатою податків, перед законними діями.

По-четверте, існування податкового боргу в деякій мірі обумовлене списанням і реструктуризацією його на загальнодержавному рівні. Це навряд чи є доцільним із соціально-економічної точки зору. У таких випадках, як правило, галузевим інтересам та інтересам окремих кіл надається перевага перед суспільними інтересами.

Законодавчими актами чітко визначені джерела сплати податкового боргу платника податків (податкова застава, опис і продаж активів), у тому числі додаткові (заборгованість дебіторів і активи платника, попередньо передані у тимчасове користування іншим особам), а також кошти та майно, які не можуть бути використані як джерела погашення податкового боргу платника податків за його самостійним рішенням або за рішенням органу стягнення.

Таким чином, найбільш ефективним способом збільшення прибутковості підприємства є не механічне скорочення податків, а побудова ефективної системи податкового менеджменту. Як показує практика, такий підхід забезпечує значне й стійке скорочення податкових втрат на довгострокову перспективу і потребує злагодженої роботи команди юристів, бухгалтерів та фінансистів.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Система функціональних складових фінансової безпеки підприємства.
2. Взаємозв'язок і взаємоузгодженість складових фінансової безпеки підприємства.

3. Вплив податкової складової на стан фінансової безпеки підприємства.

Темати рефератів

1. Сутність та характерні особливості бюджетно-податкової складової фінансової безпеки підприємства.

2. Сутність та характерні особливості грошово-кредитної складової фінансової безпеки підприємства.

3. Сутність та характерні особливості валютної складової фінансової безпеки підприємства.

4. Сутність та характерні особливості інвестиційної складової фінансової безпеки підприємства.

5. Сутність та характерні особливості фондової складової фінансової безпеки підприємства.

6. Сутність та характерні особливості страхової складової фінансової безпеки підприємства.

Контрольні запитання та завдання

1. Що називають функціональною структурою фінансової безпеки підприємства?

2. Які складові належать до функціональної структури фінансової безпеки підприємства?

3. Що є основними ризиками у бюджетно-податковій безпеці підприємства?

4. Які ризики призводять до руйнації валютної безпеки підприємства?

5. Що розуміють під інвестиційною безпекою? Що є чинниками її руйнації?

6. Що таке страховий ризик та як він впливає на стан страхової складової фінансової безпеки підприємства?

7. У чому полягають сутність і зв'язок депозитного та кредитного ризиків?
8. Що розуміють під фондовою безпекою на рівні підприємства?
9. Чому податкову безпеку називають основою фінансової безпеки підприємства? У чому її суть?
10. Якими заходами забезпечується податкова складова фінансової безпеки підприємства?
11. У чому виявляється взаємозалежність та взаємообумовленість податкової безпеки підприємства з бюджетною безпекою держави?
12. Що є джерелами ризику щодо забезпечення податкової складової фінансової безпеки підприємства?

Тести

1. У чому є суть ухилення від сплати податків:
 - а) ухилення шляхом переведення сплати податків на партнера у бізнесі;
 - б) часткове або цілковите ухилення платника від податкових зобов'язань;
 - в) приховування платником своїх доходів від оподаткування?

2. Чи має право контролюючий орган самостійно визначати суму податкового зобов'язання:
 - а) ні, не має такого права. Платники самостійно зобов'язані нараховувати податкові зобов'язання;
 - б) має право в окремих випадках;
 - в) немає правильної відповіді?

3. Податковий компроміс – це:
 - а) рішення податкового органу про повне задоволення скарги платника податків;
 - б) рішення податкового органу, прийняте за погодженням з платником податків про задоволення частини скарги платника податків;

в) відмова контролюючого органу від розгляду скарги платника податків щодо нарахованих йому податкових зобов'язань.

4. Чи може бути запропонований податковий компроміс з ПДВ, акцизного збору, які справляються при ввезенні товарів на митну територію України:

а) так, податковий компроміс може бути запропонований стосовно всіх видів податків та платежів, але на підставі письмового обґрунтування доцільності податкового компромісу;

б) може в окремих випадках;

в) немає правильної відповіді?

5. Контролюючий орган нарахував платнику податків суму податкового зобов'язання. Що потрібно надіслати даному платнику податків:

а) контролюючий орган повинен надіслати платнику податків податкову вимогу про необхідність сплати податкового зобов'язання;

б) необхідно надіслати платнику податків податкове повідомлення;

в) надсилається платнику податків податкова вимога або податкове повідомлення?

6. Коли виникає право податкової застави:

а) у разі неподання або несвоєчасного подання платником податків податкової звітності;

б) у разі несплати у встановлені строки суми податкового зобов'язання, в тому числі визначені контролюючим органом;

в) немає правильної відповіді?

7. Право податкової застави виникло в той самий день, у який виникло право іншої застави на майно платника податків. Чи має пріоритет податкова застава:

а) ні, не має податкова застава пріоритету;

б) може мати в окремих випадках;

в) немає правильної відповіді?

8. У платника податків активи перебувають у податковій заставі. Чи має право такий платник вільно розпоряджатись ними:

а) так, має право вільно ними розпоряджатись;

б) ні, не має права такий платник вільно розпоряджатись активами, які перебувають у податковій заставі;

в) може, але крім окремих операцій, що підлягають письмовому узгодженню з податковим органом?

9. Платник податків вважає, що контролюючий орган неправильно визначив суму податкового зобов'язання. Які повинні бути дії такого платника податків:

а) подати скаргу контролюючому органу протягом двадцяти календарних днів від дня отримання податкового повідомлення (з відповідними документами, розрахунками) ;

б) подати скаргу контролюючому органу протягом десяти календарних днів від дня отримання податкового повідомлення від контролюючого органу;

в) подати скаргу контролюючому органу протягом десяти календарних днів, наступних за днем отримання податкового повідомлення від контролюючого органу?

10. Що таке податкове зобов'язання:

а) сума податку, яка підлягає сплаті в бюджет;

б) сума податку, яку платник зобов'язаний сплатити в бюджет як доплату, внаслідок проведеного перерахунку;

в) загальна сума податку, яка одержана (нарахована) платником податку в податковому періоді;

г) немає правильної відповіді?

11. Що є базою оподаткування ПДВ операцій з продажу, товарів:

а) собівартість товарів, які реалізуються (відвантажуються) покупцю;

б) вартість відвантажених товарів;

в) договірна вартість, визначена за вільними або державними цінами з урахуванням акцизного збору за підакцизними товарами, інших податків і зборів, що включаються в ціну цих товарів?

12. Що таке податковий період:

а) період, протягом якого платник здійснював підприємницьку діяльність;

б) період, за який платник податку зобов'язаний проводити розрахунки податку та сплачувати його до бюджету;

в) період, протягом якого платник ПДВ відвантажував покупцям продукцію, виконував роботи та надавав послуги;

г) немає правильної відповіді?

13. Що таке податковий кредит:

а) суми податків (ПДВ), сплачених постачальникам у податковому періоді за одержану сировину, матеріали та послуги;

б) суми податків (ПДВ), сплачених (нарахованих) платником податку у звітному періоді у зв'язку із придбанням товарів (робіт, послуг), вартість яких відноситься до складу валових витрат виробництва та обігу;

в) суми податків (ПДВ), сплачених постачальникам у звітному періоді у зв'язку із придбанням товарів (робіт та послуг) і повністю відшкодованих платнику податку із державного бюджету;

г) немає правильної відповіді?

14. Як визначається прибуток, який підлягає оподаткуванню податком:

а) з валового доходу слід відняти ПДВ, акцизний збір і валові витрати платника за звітний період;

б) це різниця між валовими доходами і валовими витратами платника за звітний період;

в) це різниця між скоригованим валовим доходом і валовими витратами та амортизаційними відрахуваннями звітного періоду?

Тема 3. Чинники впливу на фінансову безпеку підприємства

3.1. Фінансові ризики як деструктивні чинники впливу на фінансову безпеку підприємства

У вітчизняній науковій літературі велика увага приділяється дослідженню сутності ризиків і загроз, що впливають на фінансову безпеку підприємства. Їх наявність є однією з найважливіших особливостей сучасної економіки України, адже підприємництва без ризику не існує. Тому фінансова діяльність підприємства в усіх її формах в умовах невизначеності поєднується з численними ризиками, ступінь впливу яких на результати його діяльності достатньо вагомий. Найбільший прибуток, як правило, приносять ринкові операції з підвищеним ризиком. Актуальним завданням, яке повинно вирішувати будь-яке підприємство, є оцінка ризиків і прогнозування фінансового стану, вживання заходів захисту від впливу різних внутрішніх та зовнішніх факторів.

Проблеми ризику фінансової безпеки прямо або опосередковано присутні на всіх рівнях економіки (світової, державній, регіональній, на рівні підприємств), практично у всіх її сферах, напрямках та видах діяльності. Разом з тим дотепер не розкрита сутність ризиків і загроз безпеці підприємства, їхня класифікація, кількісні та якісні показники оцінки ризиків, їх вплив на економічну та фінансову безпеку підприємства, не знайдені заходи захисту або пом'якшення наслідків ризиків.

У широкому сенсі **під ризиком** прийнято розуміти ймовірність (загрозу) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоодержання доходів чи появи додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності. Також поняття ризику пов'язують із:

1) потенційною, чисельно вимірною можливістю втрати. Поняттям ризику характеризується невизначеність, пов'язана з можливістю виникнення в ході реалізації проекту несприятливих ситуацій і наслідків;

- 2) імовірністю виникнення втрат, збитків, недонадходжень запланованих доходів, прибутку;
- 3) невизначеністю фінансових результатів у майбутньому;
- 4) ступенем невизначеності одержання майбутніх чистих доходів;
- 5) вартісним вираженням ймовірної події, що веде до втрат;
- 6) шансом несприятливого результату, небезпеки, загрози втрат;
- 7) імовірністю втрати цінностей (фінансових, матеріальних, товарних ресурсів) у результаті діяльності, якщо обставини й умови проведення діяльності будуть змінюватися в напрямку, відмінному від передбаченого планами і розрахунками.

Провідним принципом у роботі будь-якого підприємства є прагнення до одержання якомога більшого прибутку, але воно, у свою чергу, обмежується можливістю зазнати збитків, оскільки у ринковій економіці різко посилюється фактор ризику, що впливає на діяльність підприємства. Ризики, які супроводжують фінансову діяльність підприємства, виділяють в особливу групу ризиків, що називаються **фінансовими ризиками**.

Під *фінансовими ризиками* підприємства слід розуміти вірогідність виникнення несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу або капіталу у ситуації невизначеності умов здійснення його фінансової діяльності. Поняття сутності фінансових ризиків, сфери їхнього виникнення, факторів, що створюють фінансові ризики, класифікація фінансових ризиків, пошук мінімізації наслідків ризиків є предметом наукових досліджень і мають велике прикладне значення.

Ключовими *ознаками* поняття «фінансові ризики» вважаються вірогідність, невизначеність, втрати, пов'язані з настанням ризикового випадку, або ймовірність несприятливого відхилення від цілей, для досягнення яких і приймалося певне рішення.

Фінансові ризики мають об'єктивні засади через невизначеність зовнішнього середовища стосовно підприємства. Зовнішнє середовище містить об'єктивні економічні, соціальні і політичні умови, в рамках яких підприємство проводить свою діяльність. Невизначеність зовнішнього середовища обумовлена тим, що залежить від множини змінних, поведінку яких не завжди можна точно передбачити (пропозиції на товари, кошти, фактори виробництва, багатоваріантність сфер використання ка-

піталів, різноманітність критеріїв переваги інвестування коштів, обмеженість інформації тощо).

Для фінансового менеджера ризик – це, в першу чергу, вірогідність небажаного результату. Саме тому ризиком можна і треба управляти, тобто використовувати різноманітні заходи, які дають змогу у визначеній мірі прогнозувати настання ризикового випадку та приймати заходи за-для зниження ступеня ризику.

Ризик є невизначеністю щодо здійснення тієї чи іншої події в майбутньому. Ризик і невизначеність – поняття взаємопов'язані, але між ними є певні відмінності. Під невизначеністю слід розуміти неможливість передбачити напевно, що станеться в майбутньому. Ризик – це така невизначеність, яку доводиться враховувати при здійсненні тих чи інших дій, бо вона може помітно впливати на стабільність функціонування будь-якого суб'єкта, тобто у сучасній інтерпретації ризик означає не лише можливі збитки, котрі можуть виникнути у ході реалізації господарських рішень, а, насамперед, імовірність несприятливого відхилення від цілей, для досягнення яких і приймалося певне рішення.

Економічні рішення в умовах невизначеності приймаються в рамках так званої *теорії прийняття рішень* – аналітичного підходу до вибору найкращої дії (альтернативи) або послідовності дій. Залежно від ступеня визначеності можливих виходів або наслідків різних дій, з якими стикається фінансовий менеджер, у теорії прийняття рішень розглядаються *три типи моделей*:

вибір рішень в умовах визначеності, якщо стосовно кожної дії відомо, що вона неодмінно призводить до деякого конкретного виходу;

вибір рішення при ризику, якщо кожна дія призводить до одного з множини можливих окремих варіантів та коли кожен варіант має обчислену або експертно оцінену можливість появи;

вибір рішень при невизначеності, коли та або інша дія чи декілька дій мають своїм наслідком множину окремих варіантів, але їхні можливості повністю не відомі або не мають сенсу.

Фінансовим ризикам притаманні такі *характерні особливості*:

1. Ризики підлягають кількісній і якісній оцінці перед ухваленням управлінського рішення.

2. Ризики виникають при виборі альтернативних управлінських рішень в умовах невизначеності (у який бізнес направити інвестиції, купити обладнання або винаймати його, який вибрати метод амортизації).

3. Ризики пов'язані з фінансовими відносинами, фінансовим менеджментом і фінансовою безпекою підприємства, рівень якої оцінюється показниками фінансової стабільності підприємства, ліквідністю активів, платоспроможністю.

4. Ризики носять імовірнісний і суб'єктивний характер.

Фінансові ризики виникають в основному на ринках фінансових ресурсів. Вони характеризуються великою різноманітністю, тому з метою їх ефективного управління ризики прийнято класифікувати. Фінансові ризики підприємства *класифікують* за такими ознаками (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Класифікація фінансових ризиків підприємства

№ п/п	Критерій класифікації	Види ризиків
1	2	3
1	За видами	Види подано на рис. 3.1
2	За сукупністю досліджуваних інструментів	1. Індивідуальний фінансовий ризик. 2. Портфельний фінансовий ризик
3	За комплексністю	1. Простий фінансовий ризик. 2. Складний фінансовий ризик
4	За сферою виникнення	1. Зовнішній або систематичний фінансовий ризик. 2. Внутрішній або несистематичний ризик
5	За фінансовими наслідками	1. Ризик, що призводить до економічних втрат. 2. Ризик, що призводить до втрачених вигод. 3. Ризик, що призводить як до економічних втрат, так і до додаткових доходів
6	За характером прояву у часі	1. Постійний фінансовий ризик. 2. Тимчасовий фінансовий ризик
7	За рівнем вірогідності реалізації	1. Фінансовий ризик з низьким рівнем імовірності реалізації. 2. Фінансовий ризик із середнім рівнем імовірності реалізації. 3. Фінансовий ризик з високим рівнем імовірності реалізації. 4. Фінансовий ризик, рівень імовірності реалізації якого визначити неможливо

1	2	3
8	За рівнем фінансових втрат	1. Припустимий фінансовий ризик. 2. Критичний фінансовий ризик. 3. Катастрофічний фінансовий ризик
9	За здатністю передбачення	1. Прогнозований фінансовий ризик. 2. Непрогнозований фінансовий ризик
10	За можливістю страхування	1. Ризик, що може бути застрахований. 2. Ризик, що не може бути застрахованим

1. Вид фінансового ризику. Цей критерій є основним параметром диференціації фінансових ризиків у процесі управління ними. Характеристика конкретного виду ризику одночасно дає уявлення про фактор, який його генерує, що дозволяє «прив'язати» оцінку ступеня ймовірності виникнення й розміру можливих фінансових втрат за даним видом ризику до динаміки відповідного фактора. Видова розмаїтість фінансових ризиків у класифікаційній їхній системі подана в більш широкому діапазоні (рис. 3.1). При цьому слід зазначити, що поява нових фінансових технологій, використання нових фінансових інструментів та інші інноваційні фактори будуть відповідно породжувати й нові види фінансових ризиків.

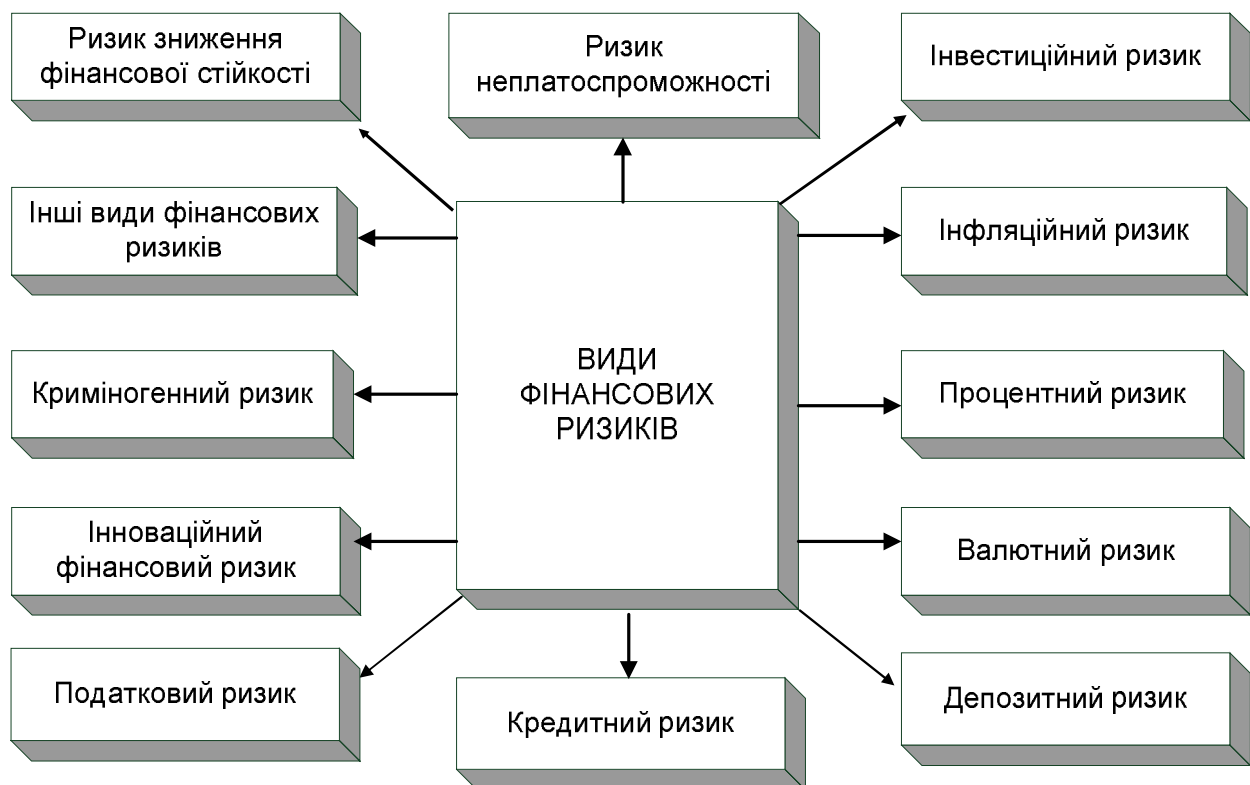


Рис. 3.1. Основні види фінансових ризиків підприємства

На сучасному етапі до числа основних видів фінансових ризиків підприємства відносять такі:

а) *ризик зниження фінансової стійкості*, або ризик порушення рівноваги фінансового розвитку, підприємства. Цей ризик генерується недосконалістю структури капіталу, тобто надмірною часткою використовуваних позикових засобів, що породжують незбалансованість позитивних і негативних грошових потоків підприємства за обсягами. У складі фінансових ризиків за ступенем небезпеки (генерування загрози банкрутства підприємства) цей вид ризику відіграє провідну роль;

б) *ризик неплатоспроможності*, або ризик незбалансованої ліквідності, підприємства. Цей ризик генерується зниженням рівня ліквідності оборотних активів, що породжують розбалансованість позитивних і негативних грошових потоків підприємства у часі. За своїми фінансовими наслідками цей вид ризику також відноситься до числа найнебезпечніших;

в) *інвестиційний ризик*. Він характеризує можливість виникнення фінансових втрат у процесі здійснення інвестиційної діяльності підприємства. Відповідно до видів цієї діяльності розділяються й види інвестиційного ризику – ризик реального інвестування й ризик фінансового інвестування. Усі розглянуті види фінансових ризиків, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної діяльності, відносяться до так званих «складних ризиків», що підрозділяються, у свою чергу, на окремі підвиди. Так, наприклад, у складі ризику реального інвестування можуть бути виділені:

ризики несвоєчасної підготовки інвестиційного проекту;

ризики несвоєчасного завершення проектно-конструкторських робіт;

ризики несвоєчасного закінчення будівельно-монтажних робіт;

ризики несвоєчасного відкриття фінансування за інвестиційним проектом;

втрати інвестиційної привабливості проекту у зв'язку з можливим зниженням його ефективності тощо.

Це обумовлюється тим, що всі підвиди інвестиційних ризиків пов'язані з можливою втратою капіталу підприємства і включаються в групу найнебезпечніших фінансових ризиків;

г) *інфляційний ризик*. В умовах інфляційної економіки він виділяється в самостійний вид фінансових ризиків. Цей вид ризику характеризується можливістю знецінення реальної вартості капіталу (у формі фінансових активів підприємства), а також очікуваних доходів від здійснення фінансових операцій в умовах інфляції. Оскільки цей вид ризику в сучасних умовах носить постійний характер і супроводжує практично всі фінансові операції підприємства, у фінансовому менеджменті йому приділяється постійна увага;

д) *процентний ризик*. Він полягає в непередбаченій зміні процентної ставки на фінансовому ринку (як депозитної, так і кредитної). Причиною виникнення даного виду фінансового ризику, якщо елімінувати раніше розглянуту інфляційну його складову, є: зміна кон'юнктури фінансового ринку під впливом державного регулювання; зростання або зниження пропозиції вільних грошових ресурсів та інші фактори. Негативні фінансові наслідки цього виду ризику проявляються в емісійній діяльності підприємства (при емісії як акцій, так і облігацій), у його дивідендній політиці, у короткострокових фінансових вкладеннях та деяких інших фінансових операціях;

е) *валютний ризик*. Цей вид ризику властивий підприємствам, що ведуть зовнішньоекономічну діяльність, наприклад, імпортують сировину, матеріали й напівфабрикати, експортують готову продукцію. Він проявляється в недоодержанні передбачених доходів у результаті безпосереднього впливу зміни обмінного курсу іноземної валюти, використовуюваної в зовнішньоекономічних операціях підприємства, на очікувані грошові потоки від цих операцій. Так, наприклад, імпортуючи сировину й матеріали, підприємство програє від підвищення обмінного курсу відповідної іноземної валюти стосовно національної. Зниження ж цього курсу означає фінансові втрати підприємства при експорті готової продукції;

є) *депозитний ризик*. Цей ризик відображає можливість неповернення депозитних внесків, тобто непогашення депозитних сертифікатів. Він зустрічається відносно рідко й пов'язаний з неправильною оцінкою та невдалим вибором комерційного банку для здійснення депозитних операцій підприємства. Проте випадки реалізації депозитного ризику зустрі-

чаються не тільки в нашій країні, але й у країнах з розвинутою ринковою економікою;

ж) *кредитний ризик*. Він має місце у фінансовій діяльності підприємства при наданні ним товарного (комерційного) або споживчого кредиту покупцям. Його проявом є ризик неплатежу або несвоєчасного розрахунку за відпущену підприємством у кредит готову продукцію;

з) *податковий ризик*. Цей вид фінансового ризику має ряд проявів: імовірність введення нових видів податків і зборів на здійснення окремих аспектів господарської діяльності;

можливість збільшення рівня ставок діючих податків і зборів;

зміна строків і умов здійснення окремих податкових платежів;

імовірність скасування діючих податкових пільг у сфері господарської діяльності підприємства. Будучи для підприємства непередбачуваним (про це свідчить сучасна вітчизняна фіскальна політика), він впливає на результати його фінансової діяльності;

и) *інноваційний фінансовий ризик*. Цей вид ризику пов'язаний з упровадженням нових фінансових технологій, використанням нових фінансових інструментів тощо;

і) *криміногенний ризик*. У сфері фінансової діяльності підприємств він проявляється у формі оголошення їх партнерами фіктивного банкрутства; підробки документів, що забезпечують незаконне привласнення сторонніми особами грошових і інших активів; розкрадання окремих видів активів власним персоналом та ін. Значущі фінансові втрати, які у зв'язку із цим несуть підприємства на сучасному етапі, спричиняють виділення криміногенного ризику в самостійний вид фінансових ризиків;

ї) *інші види ризиків*. Група інших фінансових ризиків досить велика, але за ймовірністю виникнення або рівнем фінансових втрат вона не настільки значуща для підприємств, як розглянуті вище. До них відносяться: ризики стихійних лих та інші аналогічні форс-мажорні ризики, які можуть призвести не тільки до втрати доходу, що передбачається, але й частини активів підприємства (основних засобів, запасів товарно-матеріальних цінностей); ризик несвоєчасного здійснення розрахунково-касових операцій, пов'язаний з невдалим вибором обслуговуючого комерційного банку; ризик емісійний та ін.

2. За об'єктом, що характеризується, виділяють такі групи ризиків:

ризик окремої фінансової операції. Він характеризує в комплексі увесь спектр видів фінансових ризиків, властивих визначеній фінансовій операції (наприклад, ризик придбання конкретної акції);

ризик різних видів фінансової діяльності (наприклад, ризик інвестиційної або кредитної діяльності підприємства);

ризик фінансової діяльності підприємства в цілому. Комплекс різних видів ризиків, властивих фінансовій діяльності підприємства, визначається специфікою організаційно-правової форми його діяльності, складом активів, структурою капіталу, відношенням постійних і змінних витрат тощо.

3. За сукупністю досліджуваних інструментів фінансові ризики підрозділяються на такі групи:

індивідуальний фінансовий ризик – характеризує сукупний ризик, властивий окремим фінансовим інструментам;

портфельний фінансовий ризик – характеризує сукупний ризик, властивий комплексу однофункціональних фінансових інструментів, об'єднаних у портфель (наприклад, кредитний портфель підприємства, його інвестиційний портфель тощо).

4. За комплексністю виділяють такі групи ризиків:

простий фінансовий ризик. Він характеризує вид фінансового ризику, що не розчленовується на окремі його підвиди. Зразком простого фінансового ризику є ризик інфляційний;

складний фінансовий ризик. Він характеризує вид фінансового ризику, що складається з комплексу розглянутих його підвидів. Прикладом складного фінансового ризику є ризик інвестиційний (наприклад, ризик інвестиційного проекту).

5. За сферою виникнення виділяють такі групи фінансових ризиків:

зовнішній, або систематичний, або ринковий ризик (всі терміни визначають цей ризик як незалежний від діяльності підприємства). Цей вид ризику характерний для всіх учасників фінансової діяльності й усіх видів фінансових операцій. Він виникає при зміні ділових стадій еконо-

мічного циклу, зміні кон'юнктури фінансового ринку й у ряді інших аналогічних випадків, на які підприємство у процесі своєї діяльності вплинути не може. До цієї групи ризиків можуть бути віднесені інфляційний ризик, процентний ризик, валютний ризик, податковий ризик і частково інвестиційний ризик (при зміні макроекономічних умов інвестування);

внутрішній, або несистематичний, або специфічний ризик (всі терміни визначають цей фінансовий ризик як залежний від діяльності конкретного підприємства). Він може бути пов'язаний з некваліфікованим фінансовим менеджментом, неефективною структурою активів і капіталу, надмірною прихильністю до ризикованих (агресивних) фінансових операцій з високою нормою прибутку, недооцінкою господарських партнерів і інших аналогічних факторів, негативні наслідки яких значною мірою можна запобігти за рахунок ефективного управління фінансовими ризиками.

Розподіл фінансових ризиків на систематичні і несистематичні є однією з важливих вихідних передумов теорії управління ризиками.

6. За фінансовими наслідками всі ризики підрозділяються на такі групи:

ризик, що призводить тільки до економічних втрат. При цьому виді ризику фінансові наслідки можуть бути тільки негативними (втрата доходу або капіталу);

ризик, що призводить до втрати вигоди. Він характеризує ситуацію, коли підприємство з огляду на сформовані об'єктивні і суб'єктивні причини не може здійснити заплановану фінансову операцію (наприклад, при зниженні кредитного рейтингу підприємство не може одержати необхідний кредит і використати ефект фінансового левериджу);

ризик, що призводить як до економічних втрат, так і до додаткових доходів. У літературі цей вид фінансового ризику часто називається спекулятивним фінансовим ризиком, тому що він пов'язується зі здійсненням спекулятивних (агресивних) фінансових операцій. Однак цей термін у такому ув'язуванні є не зовсім точним, тому що даний вид ризику властивий не тільки спекулятивним фінансовим операціям (наприклад, ризик реалізації реального інвестиційного проекту, прибутковість

якого в експлуатаційній стадії може бути нижче або вище розрахункового рівня).

7. За характером прояву в часі виділяють дві групи фінансових ризиків:

постійний фінансовий ризик. Він характерний для всього періоду здійснення фінансової операції і пов'язаний з дією постійних факторів. Прикладом такого фінансового ризику є процентний ризик, валютний ризик тощо.

тимчасовий фінансовий ризик. Він характеризує ризик, який носить перманентний характер, що виникає лише на окремих етапах здійснення фінансової операції. Прикладом такого виду фінансового ризику є ризик неплатоспроможності ефективно функціонуючого підприємства.

8. За рівнем імовірності реалізації фінансові ризики підрозділяються на такі групи:

фінансовий ризик з низьким рівнем імовірності реалізації. До таких видів відносять звичайно фінансові ризики, коефіцієнт варіації за якими не перевищує 10 %;

фінансовий ризик із середнім рівнем імовірності реалізації. До таких видів у практиці ризик-менеджменту звичайно відносять фінансові ризики, коефіцієнт варіації за якими перебуває в межах 10 – 25 %;

фінансовий ризик з високим рівнем імовірності реалізації. До таких видів відносять фінансові ризики, коефіцієнт варіації за якими перевищує 25 %;

фінансовий ризик, рівень імовірності реалізації яких визначити неможливо. До цієї групи відносяться фінансові ризики, реалізовані в умовах невизначеності.

9. За рівнем можливих фінансових втрат ризики підрозділяються на такі групи:

припустимий фінансовий ризик. Він характеризує ризик, фінансові втрати за яким не перевищують розрахункової суми прибутку з відповідної фінансової операції;

критичний фінансовий ризик. Він характеризує ризик, фінансові втрати за яким не перевищують розрахункової суми валового доходу за відповідною фінансовою операцією;

катастрофічний фінансовий ризик. Він характеризує ризик, фінансові втрати за яким визначаються частковою або повною втратою власного капіталу (цей вид ризику може супроводжуватися втратою й позиковим капіталом).

10. За можливістю передбачення фінансові ризики підрозділяються на такі дві групи:

прогнозований фінансовий ризик. Він характеризує ті види ризиків, які пов'язані із циклічним розвитком економіки, зміною стадій кон'юнктури фінансового ринку, передбачувані розвитком конкуренції тощо. Передбачуваність фінансових ризиків носить відносний характер, тому що прогнозування із 100-відсотковим результатом виключає розглянуте явище з категорії ризиків. Прикладом прогнозованих фінансових ризиків є інфляційний ризик, процентний ризик і деякі інші їхні види (природно, мова йде про прогнозування ризику в короткостроковому періоді);

непрогнозований фінансовий ризик. Він характеризує види фінансових ризиків, що відрізняються повною непередбачуваністю прояву. Прикладом таких ризиків виступають ризики форс-мажорної групи, податковий ризик і деякі інші.

Відповідно до цієї класифікаційної ознаки фінансові ризики підрозділяються також на *регульовані й нерегульовані* в рамках підприємства.

11. За можливістю страхування фінансові ризики підрозділяються також на дві групи:

фінансові ризики, що можуть бути застрахованими. До них відносяться ризики, які можуть бути передані в порядку зовнішнього страхування відповідним страховим організаціям (відповідно до номенклатури фінансових ризиків, прийнятих ними до страхування);

фінансові ризики, що не підлягають страхуванню. До них відносяться ті їхні види, за якими відсутня пропозиція відповідних страхових продуктів на страховому ринку.

Склад ризиків цих розглянутих двох груп дуже рухливий і пов'язаний не тільки з можливістю їх прогнозування, але й з ефективністю здійснення окремих видів страхових операцій у конкретних економічних умовах при сформованих формах державного регулювання страхової діяльності.

З огляду на економічну нестабільність розвитку країни, ранню стадію життєвого циклу багатьох створених в останнє десятиліття підприємств, а відповідно, й переважно агресивний менталітет їх керівників і фінансових менеджерів можна констатувати, що прийняті ними фінансові ризики відрізняються більшою розмаїтістю й досить високим рівнем порівняно з портфелем цих ризиків у підприємств, що функціонують у країнах з розвинутою ринковою економікою.

В умовах ринкової економіки суб'єкти господарювання у процесі здійснення будь-яких бізнес-операцій повинні враховувати факт наявності вірогідності негативного розвитку подій та їх фінансових наслідків. З метою уникнення глобальних наслідків прояву фінансових ризиків підприємці повинні мати систему заходів виявлення оцінки та запобігання значних фінансових втрат, інтегровану в систему управління господарським механізмом. Саме тому конкретну практичну цінність у процесі формування фінансової безпеки підприємства становить стратегія управління фінансовими ризиками.

Під стратегією управління ризиком розуміють напрямки і способи використання засобів для досягнення поставленої мети. Кожному способу відповідає визначений набір правил і обмежень для ухвалення кращого рішення. Стратегія допомагає сконцентрувати зусилля на різних варіантах рішення, які не суперечать генеральній лінії стратегії, і відкинути всі інші варіанти. Після досягнення поставленої мети дана стратегія припиняє своє існування, оскільки нові цілі висувають завдання розробки нової стратегії. Стратегія управління фінансовими ризиками реалізується через відповідну політику, зміст якої подано на рис. 3.2.

Тактика – практичні методи і прийоми менеджменту для досягнення встановленої мети в конкретних умовах. Завданням тактики управління є вибір найбільш оптимального рішення і найбільш конструктивних у даній господарській ситуації методів та прийомів управління.

Управління фінансовими ризиками (ризик-менеджмент) стосовно управління фінансовою безпекою підприємства включає такі складові:

якісний аналіз ризиків забезпечення фінансової безпеки підприємства – розкладання або декомпозицію складних ризиків на прості та їх ідентифікацію, виявлення ризикопороджуючих чинників;

кількісну оцінку ризиків, яка передбачає визначення ймовірності виникнення та розміру можливих збитків;

розробку засобів оптимізації ризикових ситуацій шляхом мінімізації або нейтралізації ризиків.

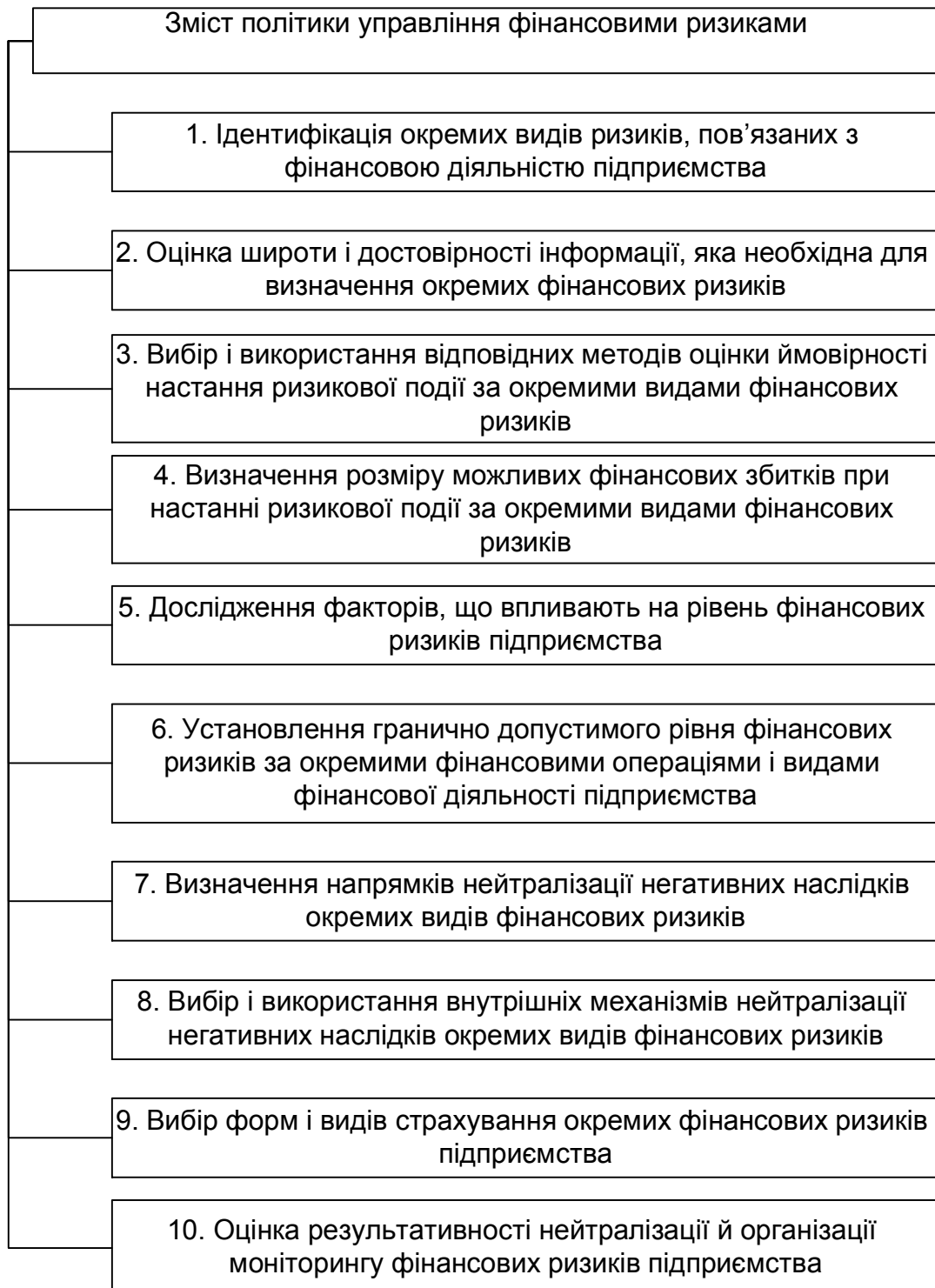


Рис. 3.2. **Зміст політики управління фінансовими ризик**

Ризик-менеджмент має свою систему евристичних правил і прийомів для ухвалення рішення в умовах ризику:

не слід ризикувати більше, ніж це може дозволити власний капітал;
треба враховувати наслідки ризику;

позитивне рішення має прийматися лише при відсутності сумніву;

не слід ризикувати великим заради малого;

при наявності сумніву приймаються негативні рішення;

слід враховувати можливість прийняття альтернативних рішень.

Стратегія ризик-менеджменту – це мистецтво управління ризиком у невизначеній господарській ситуації, засноване на прогнозуванні ризику і прийомів його зниження. Ця стратегія включає правила, на основі яких приймаються ризикові рішення та способи вибору їхнього варіанта.

Центральне місце в оцінці підприємницького ризику займають *аналіз і прогнозування* можливих втрат ресурсів при здійсненні підприємницької діяльності. Мається на увазі не витрата ресурсів, об'єктивно обумовлена характером і масштабом підприємницьких дій, а випадкові, непередбачені, але потенційно можливі втрати, що виникають унаслідок відхилення реального ходу підприємництва від задуманого сценарію.

Для зменшення наслідків прояву ризику застосовується резервування фінансових ресурсів на випадок несприятливих змін у діяльності підприємства. Створення резерву на покриття непередбачених витрат становлять один зі способів управління ризиками, що передбачають устанавлення співвідношення між потенційними ризиками, які впливають на вартість активів, і величиною коштів, необхідних для ліквідації наслідків прояву ризиків.

Після порівняння результатів аналізу фінансового ризику й визначення величини всіх можливих збитків, які підприємство може понести в майбутньому, приймається рішення щодо зниження ступеня ризику. Правильно ухвалене рішення дозволить підприємству в майбутньому понести найменші фінансові втрати й тим самим збільшити прибутковість.

У системі методів управління фінансовими ризиками підприємства основна роль належить ***внутрішнім механізмам їх нейтралізації***.

Внутрішні механізми нейтралізації фінансових ризиків становлять систему методів мінімізації їх негативних наслідків, які обираються і здійснюються в рамках самого підприємства.

Основним об'єктом використання внутрішніх механізмів нейтралізації є, як правило, всі види допустимих фінансових ризиків, значна частина ризиків критичної групи, а також не застраховані катастрофічні ризики, якщо вони приймаються підприємством з огляду на об'єктивну необхідність. У сучасних умовах внутрішні механізми нейтралізації охоплюють переважно частину фінансових ризиків підприємства.

Перевагою використання внутрішніх механізмів нейтралізації фінансових ризиків є високий ступінь альтернативності управлінських рішень, що приймаються, не залежних, як правило, від інших суб'єктів господарювання. Вони виходять із конкретних умов здійснення фінансової діяльності підприємства і його фінансових можливостей, дозволяють урахувати вплив внутрішніх факторів на рівень фінансових ризиків у процесі нейтралізації їх негативних наслідків.

Система внутрішніх механізмів нейтралізації фінансових ризиків передбачає використання таких основних *методів*:

відмова від здійснення фінансових операцій, рівень ризику за якими надмірно високий. Незважаючи на високу ефективність цього способу, його використання носить обмежений характер, так як більшість фінансових операцій пов'язані із здійсненням основної виробничо-комерційної діяльності підприємства, забезпечуючи регулярні надходження доходів і формування прибутку;

відмова від використання у високих об'ємах позичкового капіталу. Зниження частки позичкових фінансових засобів у господарському обороті дозволяє уникнути одного з найсуттєвіших фінансових ризиків – втрати фінансової стійкості підприємства. Разом з тим таке уникнення ризику веде за собою зниження ефекту фінансового левериджу, тобто можливості отримання додаткової суми прибутку на вкладений капітал;

відмова від надмірного використання оборотних активів у низьколіквідних формах. Підвищення рівня ліквідності активів дозволяє уникнути ризику неплатоспроможності підприємства в майбутньому періоді. Проте таке уникнення ризику не лишає підприємства додаткових доходів

від розширення об'єму продажів продукції в кредит і частково породжує нові ризики, пов'язані з порушенням ритмічності операційного процесу через зниження розміру страхових запасів сировини, матеріалів, готової продукції;

відмова від використання тимчасово вільних грошових активів в короткострокових фінансових вкладеннях. Цей спосіб дозволяє уникнути депозитного і процентного ризику, але породжує інфляційний ризик, а також ризик упущеної вигоди.

Перелічені та інші форми уникнення фінансового ризику позбавляють підприємство додаткових джерел формування прибутку і, відповідно, негативно впливають на темпи його економічного розвитку й ефективність використання власного капіталу.

Тому в системі внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків їх уникнення повинно здійснюватись при таких основних умовах:

якщо рівень ризику не зрівнюваний з рівнем дохідності фінансової операції за шкалою «дохідність – ризик»;

якщо фінансові втрати за даним видом ризику перевищують можливості їх відшкодування за рахунок власних фінансових засобів підприємства;

якщо розмір доходу від операції, що створює певні види ризику, несуттєвий, тобто займає незначну питому вагу у формованому позитивному грошовому потоці підприємства;

якщо фінансові операції не характерні для фінансової діяльності підприємства, носять інноваційний характер і за ними відсутня інформаційна база, що необхідна для визначення рівня фінансових ризиків і прийняття відповідних управлінських рішень.

3.2. Сутність, форми прояву і джерела небезпек та загроз фінансовій безпеці підприємства

Близьким до поняття «ризик» є термін «загроза», під якою розуміють потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам господарювання внутрішніми або/і зовнішніми чинниками.

Загроза – це ризик, який почав реалізовуватися за небажаним варіантом, або заздалегідь відомий сценарій несприятливого розвитку подій, що відповідно виходить за рамки поняття нормальної невизначеності умов господарської діяльності.

Загроза – будь-які обставини або події, що можуть призвести не тільки до порушення встановлених бізнес-процесів, збитків або зменшення доходу, але й до порушення політики безпеки підприємства.

Загроза – сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам об'єкта охорони.

На відміну від ризиків, загрозам притаманні такі *сутнісні характеристики*:

1. Загрози – об'єктивні й суб'єктивні явища в непрогнозованих для підприємства умовах (стихійні лиха, несподівана зміна керівництвом держави податкового, митного та інших законодавств).

2. Кількісна і якісна оцінка загроз може бути зроблена тільки після їхнього настання, а не попередньо при ухваленні управлінського рішення.

Усі види ризиків і загроз настільки між собою пов'язані, що іноді відділити їх один від одного неможливо.

Важливою передумовою формування системи фінансової безпеки підприємства є ідентифікація загроз їх реалізації. Від того, як точно і в повній мірі визначений склад загроз фінансовим інтересам, оцінений рівень інтенсивності їх проявлення та можливого збитку, залежить ефективність побудови всієї системи фінансової безпеки підприємства.

Усі **джерела фінансової загрози** підприємства поділяють на дві групи: *об'єктивні*, що виникають у результаті форс-мажорних обставин, та *суб'єктивні*, які мають внутрішнє та зовнішнє походження. Таким чином, *загроза фінансовим інтересам становить форму вираження її протиріччя з фінансовим середовищем функціонування підприємства, що відображає реальну або потенційну можливість проявлення деструктивного впливу різних факторів та умов на їх реалізацію у процесі фінансового розвитку, що призводить до прямого або непрямого економічного збитку.*

Близьким за суттю до терміна «загроза» за рівнем впливу на об'єкт загрози є поняття «небезпека».

Небезпека – це можливі або реальні явища, події і процеси, здатні нанести шкоду підприємству, закрити шляхи до розвитку або навіть знищити його. Вона може виступати в різних формах: у вигляді намірів, планів підготовки дій і самих дій, спрямованих на знищення, послаблення, ліквідацію об'єктів безпеки.

Загроза оцінюється як одна із форм небезпеки – небезпека на стадії переходу з можливості у дійсність як наявна чи потенційна демонстрація готовності: стосовно суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим – або щодо процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства. Ці категорії настільки взаємозалежні та взаємообумовлені, що про них можна говорити як про *сукупність чинників загрози*.

Основою для розмежування небезпек і загроз за їх видами є виділення класифікаційних ознак і віднесення небезпек та загроз до тієї чи іншої групи за подібними ознаками. Класифікація загроз фінансової безпеки підприємства передбачає виділення таких класифікаційних ознак (рис. 3.3):

- рівень фінансового управління;
- походження загрози;
- сфера життєдіяльності виробника;
- систематичність прояву;
- тривалість впливу;
- ступінь керованості;
- ступінь ваги кризи виробника.

Рівень фінансового управління формує загрози, що відображають існуючу структуру національної економіки. За даною ознакою виділяються загрози на рівні національної безпеки і підприємства.

Вказані загрози, з одного боку, взаємозалежні між собою, зумовлюють одна одну, але, з іншого боку, дуже автономні. Це визначається складними підпорядкованими зв'язками, що характерні для держави, регіонів і підприємств. Так, взаємозв'язок і обумовленість даних загроз виявляється, наприклад, у тому, що якщо держава підтримуватиме не-

ефективну податкову політику відносно господарюючих суб'єктів, то порушення фінансової безпеки підприємств, яке проявиться в істотному скороченні їхніх доходів, спричинить заборгованість підприємства перед бюджетами, що, у свою чергу, буде причиною порушення фінансової безпеки регіону і держави. Автономність аналізованих загроз залежить від ступеня свободи та прав, які держава надає регіонам і підприємствам, а також від рівня втрат, що випливають за проявом загрози.



Рис. 3.3. Типологія фінансових загроз

Залежно від джерела походження чинники загрози поділяють на *зовнішні* і *внутрішні*. Суть даних загроз виражається вже в їхній назві і відображає джерело формування загрози – з боку зовнішнього для підприємства середовища і за рахунок помилок та прорахунків, допущених керівництвом підприємства. Якщо внутрішні загрози прямо залежать від кваліфікації топ-менеджерів підприємства і, отже, можуть бути вчасно виявлені та локалізовані, то зовнішні загрози, що відображають загальне економічне середовище в країні, у деякій своїй частині локалізовані бути не можуть. У цьому випадку керівництво має створити системи спостереження за проявом даних загроз, обов'язково враховувати їх у своїй діяльності, намагатися запобігати їхнім наслідкам шляхом створення страхових нарбок чи резервних фондів.

Головні *зовнішні чинники загрози*, що впливають на втрату фінансової безпеки, – це:

- скупка акцій, боргів підприємства небажаними партнерами;

- наявність значних фінансових зобов'язань у підприємства (як значної величини позикових засобів, так і великих заборгованостей підприємству);

- нерозвиненість ринків капіталу та їхньої інфраструктури;

- недостатньо розвинута правова система захисту прав інвесторів і виконання законодавства;

- криза грошової і фінансово-кредитної систем;

- нестабільність економіки;

- недосконалість механізмів формування економічної політики держави.

До *внутрішніх чинників загрози*, що впливають на фінансову безпеку, відносяться навмисні або випадкові помилки менеджменту у сфері керування фінансами підприємства, пов'язані з:

- вибором стратегії підприємства;

- керуванням і оптимізацією активів та пасивів підприємства (розробка, впровадження й контроль керування дебіторською і кредиторською заборгованостями, вибір інвестиційних проектів та джерел їхнього фінансування, оптимізація амортизаційної і податкової політики).

За систематичністю прояву чинники загрози поділяються на:

1) *систематичні загрози*, котрі, раз виникнувши, існують завжди (чи досить тривалий час) і завжди здійснюють свій вплив на діяльність підприємства. Дані загрози мають систематичний характер прояву, оскільки відображають реальні процеси, які протікають у ринковій економіці, а також закони розвитку ринку;

2) *несистематичні загрози*, що здійснюють свій вплив на діяльність підприємства або стохастично, або з визначеним періодом виникнення. До таких загроз можна віднести сезонні коливання попиту на продукцію, загрози стихійних лих, тимчасовий розрив відносин з постачальником або підрядником, нестабільність роботи дилерської мережі тощо.

За тривалістю впливу на функціонування й розвиток підприємства чинники загрози поділяють на *довго-, середньо- і короткострокові*. Подібний розподіл відображає тривалість прояву наслідків, що є результатом прояву загрози. Крім того, вони тісно пов'язані з джерелом виникнення загрози, тобто з внутрішньосистемним чи позасистемним її походженням. Так, до *довгострокових позасистемних загроз* можна віднести: високий рівень збиткових підприємств у період стагнації; низький купівельний попит; високий рівень міжнародної і національної конкуренції; монополізацію економіки; до *довгострокових внутрішньосистемних загроз* – низький рівень відновлення основних фондів; втрату ринків збуту і ринків постачань; відсталу технологію виробництва продукції тощо. Термін дії наслідків даних загроз коливається від 3 до 5 років.

Середньострокові загрози містять у собі загрози, наслідки від яких проявляються протягом 1 – 3-х років. До них належать: неефективна державна політика на фінансовому ринку країни; високий рівень інфляції; підвищення цін на матеріали, сировину, енергоносії; неефективний фінансовий менеджмент підприємства; неефективна кредитна політика; низький рівень кваліфікації персоналу; негнучка асортиментна політика підприємства тощо.

Короткострокові загрози високодинамічні у своєму прояві, їхні наслідки безпосередньо впливають на діяльність підприємства протягом від кварталу до одного року. Прикладами короткострокових загроз є: се-

зонність збуту продукції; кон'юнктурне збільшення цін на паливо; нестача обігових коштів підприємства; неефективна дивідендна політика тощо.

За можливістю локалізації менеджментом підприємства наслідків загроз їх поділяють на керовані і некеровані. На *керовані* загрози можливе здійснення прямого впливу з боку керівництва підприємства з метою зміни ступеня впливу загрози. Такий вплив здійснюється за результатами моніторингу фінансової безпеки підприємства й виражається в комплексі стратегічних, тактичних і оперативних управлінських заходів та інституціональних перетворень. *Некеровані* загрози не підлягають прямому впливу. Вони відображають загрози загального рівня розвитку ринкових відносин у країні, а тому керівництву підприємства обов'язково слід ураховувати їх у своїй діяльності.

Залежно від ступеня ваги кризи, викликаної дією того чи іншого дестабілізуючого фактора, загрози класифікуються на такі, що викликають труднощі, значні та катастрофічні. Необхідно відзначити, що існує досить багато варіантів подібних класифікацій. Так, П. Друкер виділяє чотири фази кризи: криза в широкому розумінні (криза рентабельності), фаза збитковості виробництва, фаза виснаження, чи відсутності резервних фондів, фаза неплатоспроможності. Це не випадково, оскільки саме фінансова сфера діяльності підприємства інтегрує в собі результати діяльності всіх життєво важливих для підприємства сфер.

3.3. Методи попередження та зменшення впливу загроз фінансовій безпеці підприємства

У реальній ситуації на ринку існує безліч небезпек і загроз, які впливають на фінансові інтереси підприємств, ігнорування яких може в майбутньому негативно відобразитись на їх фінансовій стійкості, платоспроможності та загальному фінансовому стані. Саме за таких умов виникає потреба в забезпеченні безпечного функціонування підприємств, тобто в їх фінансовій безпеці.

Процес забезпечення фінансової складової економічної безпеки підприємства може бути визначений сукупністю робіт із забезпечення

максимально високого рівня платоспроможності підприємства та ліквідності обігових коштів, найбільш ефективної структури капіталу підприємства, підвищення якості планування та здійснення фінансово-господарської діяльності за всіма напрямками стратегічного та оперативного планування й управління технологічним та кадровим потенціалами підприємства, його основними та оборотними активами з метою максимізації прибутку та підвищення рентабельності бізнесу, а також підвищення курсової вартості цінних паперів підприємства.

Схему фінансово-економічного захисту підприємства від сукупності чинників загроз подано на рис. 3.4.

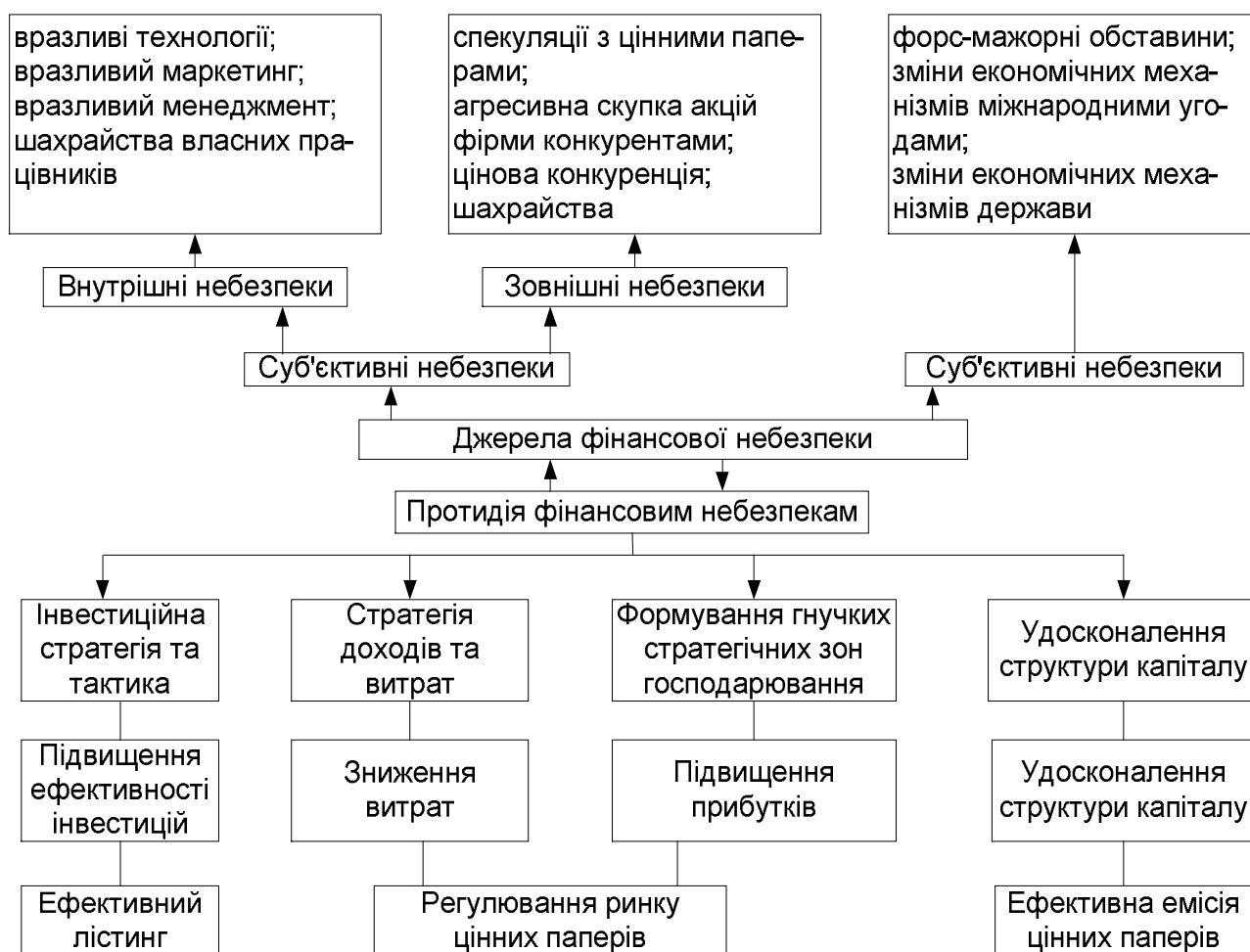


Рис. 3.4. Схеми фінансово-економічного захисту підприємства

Умовами забезпечення фінансової безпеки підприємства виступають:

- 1) постійний розвиток фінансової системи підприємства;

2) високий ступінь гармонізації, узгодження фінансових інтересів підприємства з інтересами оточуючого середовища;

3) наявність на підприємстві стійкої до загроз фінансової системи, яка спроможна забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії і завдань;

4) збалансованість і комплексність фінансових інструментів, що використовуються на підприємстві.

Господарська практика виробила систему заходів, спрямованих на зменшення ризику виникнення загроз до мінімально можливого рівня, що мають різні форми та зміст. При цьому застосовуються такі *групи методів*: технічні, правові, організаційно-економічні.

Технічні методи засновані на впровадженні різних технічних засобів, наприклад, систем протипожежного контролю, банківських електронних розрахунків, охоронної сигналізації тощо.

До групи *економічних методів* відносяться страхування, застава, неустойка (штраф, пеня), гарантія, завдаток.

Організаційні методи включають комплекс розпорядницьких заходів, спрямованих на запобігання втрат від ризику у випадку настання несприятливих обставин, а також на їх компенсацію у випадку виникнення втрат. Вони, зазвичай, реалізуються за допомогою різних управлінських регламентів.

Найбільш розповсюдженими **методами зниження ризику** на підприємстві є:

1. Страхування. У комплексі з іншими методами дозволяє істотно знизити рівень господарського ризику при плануванні й реалізації стратегії підприємства. Страхування є системою відшкодування збитків страховиками при настанні страхових випадків зі спеціальних страхових фондів, сформованих за рахунок страхових внесків, що сплачуються страховальниками.

Страхування може здійснюватися у *двох формах*: *обов'язкове і добровільне*. Страховим відшкодуванням називається сума коштів, виплачуваних у рахунок відшкодування збитку при настанні страхового випадку. Страховим випадком визнається подія, з настанням якої пов'язується виплата страхового відшкодування. У випадку використання даного ме-

тоту (компенсації втрат) ризик називають страховим ризиком. Під ним розуміють ймовірне настання страхового випадку. Отже, ризик виражає обсяг можливої відповідальності страховика за тими або іншими видами страхування.

Крім страхування, може застосовуватися перестраховання і співстрахування.

Перестраховання – це страхування, відповідно до якого страховик передає частину відповідальності за ризиками іншим страховикам, названим у цьому випадку перестраховувальниками. Мета такої операції полягає у створенні стійкого і збалансованого страхового портфеля для забезпечення стабільної і рентабельної роботи страхових організацій.

Співстрахування – метод вирівнювання і розподілу великих ризиків між декількома страховиками. При цьому кожний з них укладає зі страхувальником окремий договір. Однак може виділятися страховик, що бере на себе функції організатора страхування.

2. Поручництво. Даний вид передбачає, що при недостатності засобів у боржника поручитель несе відповідальність за його зобов'язаннями перед кредитором. При цьому можлива солідарна відповідальність поручителя і боржника. За допомогою такого прийому забезпечується зворотність кредитів, виданих банками.

3. Застава. Даний метод відноситься до способів забезпечення виконання зобов'язань, при якому кредитор (заставоутримувач) має право у випадку невиконання боржником (заставником) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення своєї вимоги з вартості закладеного майна переважно перед іншими кредиторами. Предметом застави може бути будь-яке майно: будинок, споруда, устаткування, цінні папери, грошові кошти, майнові права, що можуть бути відчужені. Договором можуть бути передбачені такі види застави: застава, при якій предмет застави залишається у заставника; іпотека; застава товарів в обороті; застава прав і цінних паперів тощо. Законодавство припускає застосування одночасно різних видів застави.

4. Розподіл ризику. Найчастіше цей спосіб застосовується у випадку розробки й реалізації проекту декількома виконавцями (інвесторами, проектувальниками, будівельниками, замовниками). При цьому ко-

жен учасник виконує запланований проектом обсяг робіт і несе відповідну частку ризику у випадку невиконання проекту. При цьому найбільшому ризикуві піддається інвестор.

5. Резервування засобів. Створення резервів ресурсів на покриття непередбачених витрат дозволяє компенсувати ризик, що виникає у процесі реалізації планів підприємства, і тим самим ліквідувати різні «збої» в роботі. У процесі розробки проекту ця проблема розпадається на ряд послідовно виконуваних процедур, що включають: прогнозу оцінку потенційних втрат, викликаних непередбаченими обставинами; визначення структури резерву на покриття наслідків ризиків; цільовий розподіл резерву між різними видами ризику; коректування плану (бюджету) у зв'язку з формуванням резерву.

Для забезпечення безпеки підприємств, насамперед, виявляються причини, фактори виникнення економічних загроз, здійснюється їх *моніторинг* і *прогнозується* їх вплив.

Моніторинг – це інформаційно-аналітична, постійно діюча система спостережень за динамікою показників, що характеризують фінансову безпеку. На основі моніторингу, а також прогнозування підприємства розробляють і застосовують механізм впливу на зовнішні та внутрішні фактори з метою зміцнення безпеки. Для цього у стратегічному плані повинні бути обґрунтовані параметри, що характеризують стан виробничо-господарської діяльності, вихід за граничні значення яких означає виникнення фінансової загрози.

Після обґрунтування граничних значень на підприємствах повинен бути розроблений комплекс планових заходів, кінцевою метою реалізації яких є неприпустимість ситуацій, коли фактичні значення прогнозованих показників-індикаторів відхиляються від їх граничних значень у небажаних напрямках і розмірах.

Політика фінансової безпеки має визначати оптимальний спосіб використання всіх видів ресурсів підприємства, а також процедури попередження порушень режиму безпеки та адекватного реагування на них. Мають бути розкриті загальні, найбільш суттєві напрямки економічної політики підприємства в галузі залучення інвестицій, ресурсного забезпечення, організації виробничого процесу, диверсифікації виробництва

тощо. Повинні бути визначені прогностні показники технічного, економічного, екологічного і соціального розвитку підприємства, які забезпечать фінансову стійкість підприємства в майбутньому.

На підприємстві має бути перелік конкретних стратегічних заходів, спрямованих на захист фінансових інтересів підприємства від основних загроз та небезпек зовнішнього та внутрішнього характеру.

Зокрема, мають бути передбачені:

заходи для попередження, своєчасного встановлення й оперативного реагування на факти прямих розкрадань матеріальних, грошових та інших ресурсів, службових зловживань персоналу, несанкціонованого розповсюдження комерційної інформації та інших внутрішніх загроз.

напрями протидії загрозам фінансовій безпеці з боку конкурентів, контрагентів за договорами поставок, кримінальних структур та інших економічних суб'єктів зовнішнього середовища;

Окрім цього, потрібно чітко визначитися, які організаційні рішення та напрямки вдосконалення інформаційного забезпечення системи управління станом фінансової безпеки є доречними для підприємства. Зокрема, чи є доцільним створення відділу фінансової безпеки, чи функції проведення моніторингу загроз мають бути покладені на інші управлінські служби; які заходи слід здійснити для оптимізації інформаційного потоку та підвищення цілеспрямованості обліково-аналітичної системи на своєчасне формування даних про небезпеки та загрози задля їх запобігання.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Фінансові ризики в системі підприємницьких ризиків.
2. Фінансові загрози: сутність та форми прояву.
3. Методи зменшення впливу ризиків і загроз фінансовій безпеці.

Темати рефератів

1. Сутність та природа існування підприємницьких ризиків.
2. Характерні особливості фінансового ризику.
3. Елементи загроз економічній безпеці підприємства.
4. Методи зменшення небезпек та загроз фінансовій безпеці.
5. Роль моніторингу в системі захисту фінансової складової економічної безпеки підприємства.

Контрольні запитання та завдання

1. Чи є природним для підприємства наявність ризику?
2. Які прояви має підприємницький ризик?
3. Що слід розуміти під фінансовими ризиками підприємства? Що є їх джерелом?
4. Назвіть ключові ознаки та характерні особливості фінансового ризику.
5. Які існують основні види фінансових ризиків?
6. За якими ознаками класифікують фінансові ризики підприємства?
7. Що розуміють під стратегією управління фінансовими ризиками?
8. У чому полягає зміст політики управління фінансовими ризиками?
9. Охарактеризуйте внутрішній механізм нейтралізації фінансових ризиків.
10. У чому існує єдність та відмінність термінів «ризик», «загроза», «небезпека»?
11. Розкрийте зміст елементів загроз фінансовій безпеці підприємства.
12. Охарактеризуйте джерела загрози фінансовій безпеці підприємства.
13. Охарактеризуйте існуючі методи зменшення небезпек та загроз, чи є вони достатніми та наскільки виправдані?

14. Визначте основні шляхи мінімізації загроз та забезпечення інтересів фінансової безпеки підприємства.

Тести

1. Економічна загроза – це:

а) крадіжки, грабежі і шахрайство у відносинах економічної діяльності;

б) стихійні природні явища, що руйнують продуктивні сили і знищують національне багатство суспільства;

в) сукупність факторів, умов і дій окремих суб'єктів, що перешкоджають існуванню й досягненню цілей розвитку економічної системи;

г) сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що несуть у собі потенційні можливості економічних втрат;

д) усі попередні відповіді правильні;

є) усі попередні відповіді неправильні.

2. Визначте поняття допорогової економічної небезпеки:

а) небезпека, виявлення якої руйнує економічну систему і робить неможливою реалізацію її соціально-економічної місії;

б) небезпека, виявлення якої супроводжується втратами, що поновлюються;

в) усі попередні відповіді правильні;

г) усі попередні відповіді неправильні.

3. Безпосереднім джерелом економічної небезпеки є:

а) стихійні лиха;

б) наслідки техногенної діяльності суспільства;

в) менталітет суспільства й окремих його суб'єктів;

г) цілеспрямована діяльність суб'єктів суспільства.

4. Економічним правопорушенням є:

а) будь-яке відхилення від норм права, що регулює економічну діяльність суб'єктів господарювання;

б) умисні чи ненавмисні дії особи, які супроводжуються втратами, що поновлюються;

в) умисні чи ненавмисні дії особи, які супроводжуються втратами, що руйнують стан суб'єкта господарювання та роблять неможливою його подальшу економічну діяльність;

г) усі попередні відповіді правильні;

д) усі попередні відповіді неправильні.

5. Що не є джерелом економічної небезпеки для підприємства з боку власної держави:

а) неефективні законодавчі та виконавчі рішення влади;

б) некомпетентність державних чиновників;

в) урядове обмеження технологічних процесів з екологічних міркувань;

г) використання органів державної влади окремими чиновниками у власних інтересах?

6. Що не є загрозою для підприємства у зовнішньому середовищі:

а) націоналізація або конфіскація майна підприємства на території інших держав;

б) блокування рахунків підприємства у банках іноземних держав;

в) квотування експорту та імпорту іноземною державою;

г) квотування експорту та імпорту національним урядом;

д) обмеження інвестиційної діяльності іноземною державою;

е) підвищення митних тарифів;

є) економічне шпигунство?

7. Методом управління ризиками суб'єкта господарювання не є:

а) ухилення від небезпеки;

б) превенція небезпеки;

в) правовий захист від небезпеки;

- г) формування системи безпеки для подолання небезпеки;
- д) передача ризику іншому.

Тема 4. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства

4.1. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства в системі наукового пізнання

Забезпечення фінансової безпеки підприємства базується на певному механізмі. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства розглядається як сукупність управлінських, економічних, фінансових способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, за допомогою чого з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується отримання ним прибутку, величина якого є достатньою, як мінімум, для перебування підприємства у фінансовій безпеці.

Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства – це система організаційних, фінансових та правових засобів впливу, які мають на меті своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію й ліквідацію загроз фінансовій безпеці підприємства.

Основне *призначення* механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства полягає у створенні й реалізації умов, що забезпечують фінансову безпеку підприємства. Ці умови визначені виходячи з критерію фінансової безпеки та її рівня. Дія механізму повинна бути направлена на забезпечення фінансової безпеки в діяльності підприємства як у даний час, так і на перспективу. Якщо в першому випадку домінують такі умови забезпечення фінансової безпеки, як мінімізація витрат і розширення сфери використання послуг підприємств інфраструктури, то в останньому – адаптація до нововведень, розширення виробництва і його диверсифікація.

Системний підхід до формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства припускає, що необхідно враховувати всі реальні умови його діяльності, а сам механізм повинен мати чітко визначені елементи, схему їх дії і взаємодії.

Структура механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства складається з декількох блоків, одночасна дія яких покликана забезпечити достатній для розширеного відтворення капіталу підприємства прибуток, що одержується в результаті дотримання інтересів підприємства, тобто в результаті взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства може мати різний ступінь структуризації і формалізації.

В основу механізму забезпечення фінансової безпеки покладено вдосконалену принципову схему, яка припускає наявність *трьох базових компонентів*: інтереси у фінансовій сфері, загрози як чинники, що створюють небезпеку реалізації інтересів, та система заходів, направлених на усунення загроз, їх прогнозування, своєчасне попередження і профілактику (рис. 4.1) .

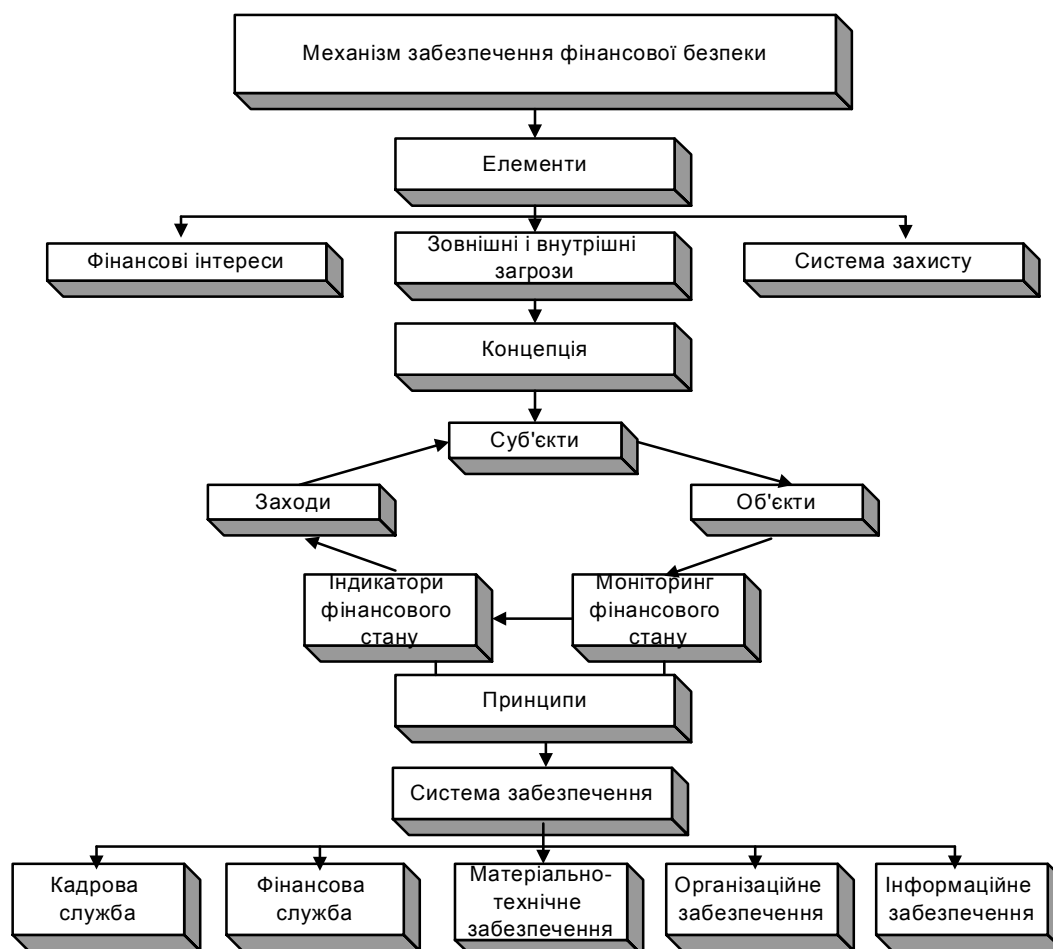


Рис. 4.1. Базові компоненти механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства

Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства передбачає розробку відповідної наукової теорії, концепції, фінансової політики, чітке визначення суб'єктів і об'єктів, розкриття фінансових інтересів суб'єктів господарювання, визначення й систематизацію загроз фінансовій безпеці.

Даний механізм складається з декількох блоків, одночасна дія яких покликана отримати достатній для забезпечення умов фінансової безпеки підприємства прибуток, який одержаний у результаті дотримання інтересів підприємства, тобто в результаті взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища. У такому розумінні механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства становить єдність процесу управління і системи управління (рис. 4.2).

Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства передбачає: об'єктивний моніторинг фінансового стану підприємства з метою виявлення і прогнозування загроз його фінансовим інтересам; розробку системи гранично допустимих значень фінансово-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може спровокувати фінансову нестабільність чи кризу; заходи щодо виявлення й попередження загроз фінансовій безпеці.



4.2. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства

Система фінансової безпеки підприємства і механізм її забезпечення передбачають вирішення завдань фінансової безпеки не тільки спеціально створеним підрозділом, а й при активній участі всіх відділів і служб підприємства в межах покладених на керівників структурних підрозділів обов'язків з проблем безпеки.

4.2. Система фінансових інтересів підприємства як основа забезпечення його фінансової безпеки

Стан економічної безпеки підприємства характеризується ступенем гармонізації в часі і просторі інтересів як самого підприємства, так і його оточення – споживачів, постачальників, конкурентів, інвесторів, держави та суспільства в цілому. *Інтереси підприємства* – це його взаємодія із суб'єктами зовнішнього середовища, що здійснюється постійно або протягом певного проміжку часу, примусово або на вибір підприємства, результати якої забезпечують одержання прибутку.

Запорукою забезпечення балансу між учасниками господарських відносин є сформована на основі зазначених понять ієрархія інтересів та можливостей усіх суб'єктів. Сучасні теоретичні дослідження доводять, що домінуючий вплив на такий процес мають зовнішні фактори. Тобто, у своїй діяльності підприємство повинно здійснювати паралельне узгодження власних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища. Слід визначити інтереси підприємства як надзвичайно мобільні, що зумовлено розвитком самого підприємства, з одного боку, і постійними змінами зовнішнього середовища, – з іншого. За видом інтересів виділяють економічні, соціальні, політичні й ідеологічні інтереси.

Найбільшу зацікавленість у дослідників традиційно має домінуюча **економічна група інтересів підприємства**, яка відображає, насамперед, його позицію на ринку, а також і стан конкурентоздатності продукції. Вона представлена низкою показників, таких, як контрольована частка ринку, обсяг продажів, ціна товарів, витрати на виробництво і прибуток. Економічні інтереси підприємства пов'язані також з наявністю та доступністю коштів і звідси – з доходами на інвестований капітал чи позики.

Останнє впливає на величину позикових коштів, що можуть знадобитися підприємству для фінансування своєї діяльності. Отже, в економічній групі інтересів виокремлюються **фінансові інтереси** підприємства. Дана група інтересів підприємства є домінуючою. Її захист можна забезпечити за допомогою відповідно розробленого механізму, складність якого повинна бути пропорційною різноманіттю інтересів підприємства.

Розмаїтість і мобільність інтересів підприємства обумовили необхідність їхньої систематизації за рядом ознак, що дозволяє чітко їх формулювати, організувати їхній моніторинг, контролювати рівень дотримання, сформулювати систему пріоритетних інтересів підприємства і визначити заходи з їхнього захисту. Класифікація фінансових інтересів залежно від різних критеріїв наведена на рис. 4.3.



Рис. 4.3. Система фінансових інтересів підприємства

З метою управління фінансовою безпекою на підприємстві наведену сукупність основних фінансових інтересів доцільно розвернути у дерево інтересів шляхом їхньої конкретизації й перетворення у певні цілі.

Дерево основних фінансових інтересів підприємства зображене на рис. 4.4.

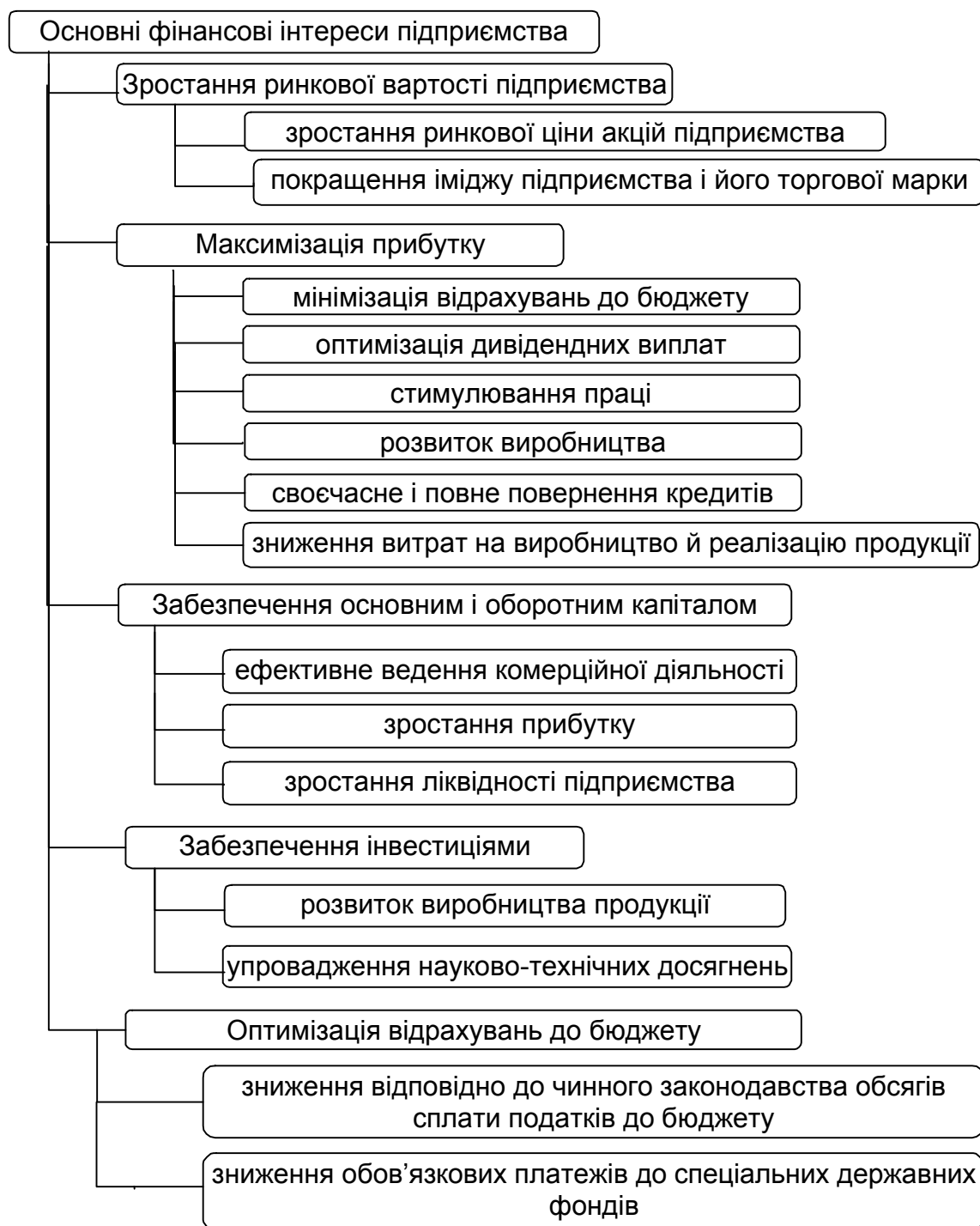


Рис. 4.4. **Дерево фінансових інтересів підприємств**

Алгоритм практичної реалізації фінансових інтересів підприємства у вигляді методологічної схеми взаємозв'язку основних категорій фінансової безпеки підприємства подано на рис. 4.5

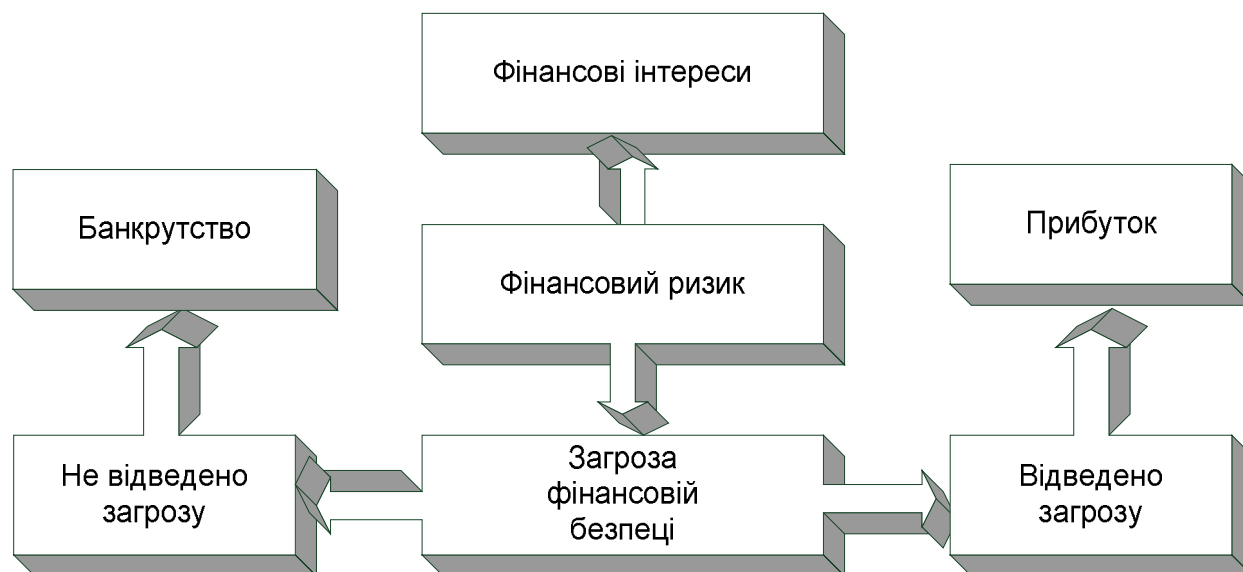


Рис. 4.5. Методологічна схема взаємозв'язку фінансових інтересів та основних категорій фінансової безпеки підприємства

Теоретичну модель реалізації фінансових інтересів підприємства залежно від загроз фінансовій безпеці і економічної стратегії підприємства наведено на рис. 4.6.

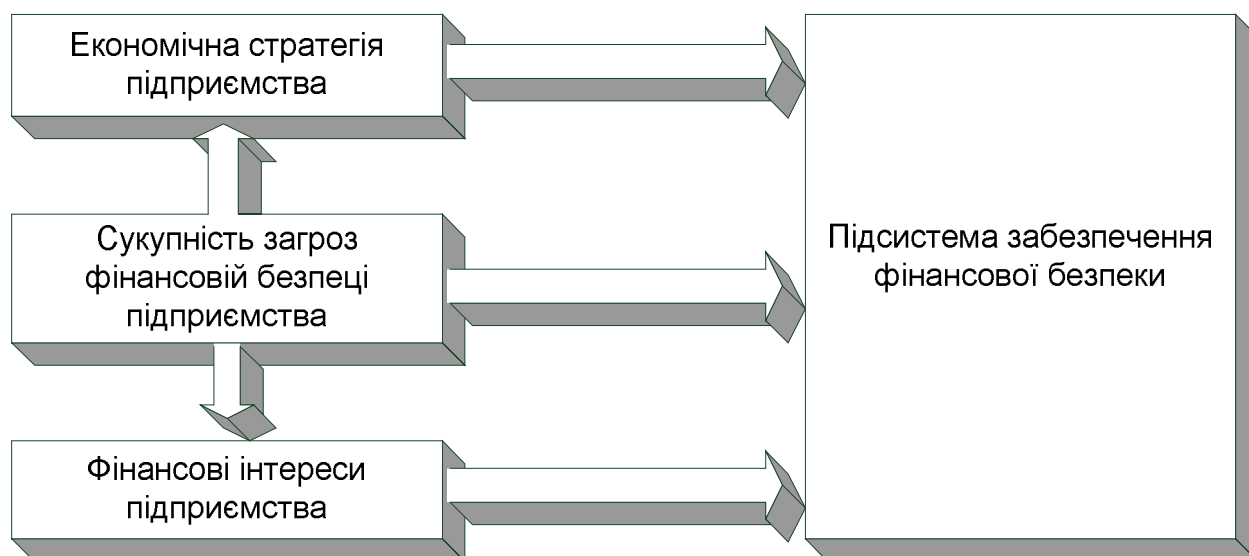


Рис. 4.6. Теоретична модель реалізації інтересів підприємства

Система фінансових інтересів підприємства не залишається незмінною: з часом, із зміною поведінки взаємодіючих з підприємством суб'єктів зовнішнього середовища, із загальними змінами, що відбуваються в зовнішньому середовищі, можуть змінюватися формулювання інтересів і їх пріоритетність. Деякі інтереси підприємства можуть взагалі втратити свою актуальність, і, навпаки, в системі інтересів підприємства можуть з'явитися нові, раніше відсутні.

Формування системи фінансових інтересів підприємства з подальшою їх гармонізацією з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, що взаємодіють з підприємством, здійснюється в певній послідовності.

4.3. Характеристика елементів структури механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства

Окрім сукупності фінансових інтересів підприємства, основними *складовими елементами* механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства є:

- організаційна структура та управлінський персонал;
- принципи та функції управління;
- методи та інструменти;
- критерії оцінки рівня фінансової безпеки;
- технологія і техніка управління.

1. Організаційна структура та управлінський персонал. *Організаційна структура* становить внутрішньосистемний порядок, форму організаційних відносин і елементів. Вона створюється суб'єктом управління для оптимізації зв'язків та відносин. Організаційна структура завжди формальна і закріплена правовими нормами. У них відображаються всі її основні характеристики й елементи, а саме:

поділ (спеціалізація) праці за посадами (директор, начальник цеху, майстер);

групування посад за підрозділами (відділ, бюро); склад посад і підрозділів (інженер-конструктор, економіст);

компетенція та ієрархія посад (директор, головний інженер, головний конструктор, конструктор та ін.);

порядок зв'язків між посадами, підрозділами.

Організаційна структура управління залежить найперше від виробничої структури, котра, у свою чергу, зумовлена спеціалізацією та масштабами виробництва, рівнем використовуваної техніки і технології, формами організації праці й ступенем розвитку комерційних відносин. Вона визначається також цілями розвитку підприємства, зовнішніми умовами його існування.

Забезпечення всебічної безпеки підприємства потребує створення спеціального підрозділу з метою реалізації захисних заходів – служби безпеки. Необхідність цього обумовлена загостренням конкурентної боротьби на зовнішньому та внутрішньому ринках, поширенням промислового шпіонажу, а також об'єктивною потребою ділових кіл у зменшенні комерційних ризиків та підвищенні безпеки підприємницької діяльності.

Служба безпеки підприємства створюється залежно від величини самого підприємства. Як правило, в основному вона формується на великих підприємствах, але за наявності можливості може мати місце і на середніх. У всіх інших випадках безпеку малим і середнім підприємствам забезпечують місцеві органи внутрішніх справ або державна служба безпеки. Залежно від цілей забезпечення безпеки можуть створюватися різні варіанти структури служби безпеки (рис. 4.7).

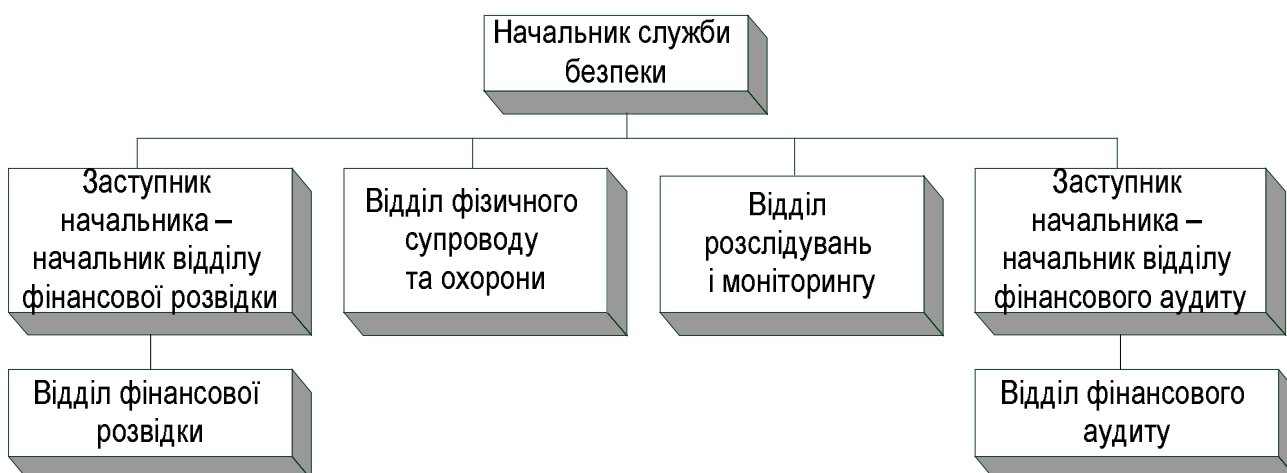


Рис. 4.7. Структура служби безпеки підприємства

Функції забезпечення фінансової безпеки покладено на відділи фінансової розвідки і фінансового аудиту. Цілі та повноваження даних підрозділів охарактеризовано в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Цілі та повноваження підрозділів, що забезпечують фінансову безпеку підприємства

	Відділ фінансової розвідки	Відділ фінансового аудиту
Цілі діяльності	Своєчасне виявлення і надання керівництву підприємства закритої інформації про реальні та потенційні зовнішні фінансові загрози функціонування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація і проведення контрольних заходів. 2. Виявлення недоліків організаційного, нормативно-правового і фінансового характеру, які можуть стати причиною погіршення майнового стану підприємства. 3. Розробка пропозицій з усунення негативних наслідків
Повноваження	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виявлення й надання керівництву інформації, ігнорування якої може стати потенційною загрозою втрати активів, з метою попередження правопорушень, що зачіпають економічні інтереси підприємства. 2. Вивчення негативних і кримінальних аспектів тіньової економіки і ринку, моніторинг законодавства з фінансових питань. 3. Визначення надійності ділових партнерів, перевірка їх кредитоспроможності. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Контрольні заходи (ревізія, перевірка, оцінка, розслідування й вивчення фінансово-господарської діяльності підприємства або окремих її аспектів). 2. Нагляд за надійністю системи контролю на підприємстві. 3. Нагляд за доступом до ресурсів. 4. Співставлення облікових даних з фактичними, проведення інвентаризації зобов'язань і майна. 5. Оцінка результатів діяльності як по підприємству в цілому, так і за окремими підрозділами та операціями. 6. Розробка облікової політики підприємства, запровадження форм бухгалтерського обліку, порядку і способів реєстрації інформації. 7. Розробка правил документообігу і технології обробки облікової інформації, додаткової системи рахунків

На основі зіставлення цілей і функціональних повноважень відділів фінансової розвідки та фінансового аудиту можна зробити висновок, що дані підрозділи служби безпеки взаємодоповнюють один одного, оскільки перший орієнтований на виявлення зовнішніх загроз фінансовим інтересам, а другий концентрує увагу на внутрішньому середовищі підприємства.

Управлінський персонал. Існуючий поділ управлінської праці в організації є основою класифікації її управлінського персоналу. Міжнародна організація праці розглядає управлінський персонал як частину категорії працівників, до якої, крім менеджерів, входять й інші фахівці-професіонали. Підставою для цього вважається тісний зв'язок у роботі менеджерів і фахівців. Вони залежать один від одного та спільно забезпечують запланований розвиток організації.

Найбільш поширений підхід, згідно з яким управлінський персонал поділяють на *керівників, фахівців, службовців* (технічних виконавців).

Головну роль в управлінні організацією відіграє керівник, який очолює відповідний колектив, наділений необхідними повноваженнями прийняття рішень з конкретних видів діяльності організації (підприємства) і несе повну відповідальність за результати роботи очолюваного ним колективу. Слід зазначити, що принципів відмінностей у праці керівника, менеджера, адміністратора і начальника немає. Менеджер – це керівник або управляючий, що обіймає постійну посаду на контрактній основі та наділений повноваженнями в галузі прийняття рішень щодо конкретних видів діяльності фірми. Термін менеджер використовується щодо: організатора конкретних видів робіт у межах окремих підрозділів або програм; керівника стосовно підлеглих; адміністратора будь-якого рівня, що організовує роботу на основі сучасних методів управління. Фахівці – це працівники, які виконують визначені функції управління. Вони аналізують зібрану інформацію і готують варіанти рішень для керівників відповідного рівня.

Для забезпечення фінансової безпеки підприємства управлінський персонал повинен мати вищу освіту фінансово-економічного напрямку і досвід роботи за спеціальністю (на посадах аудитора, ревізора, бухгалтера) не менше трьох років. Підприємство, у свою чергу, має забезпечи-

ти йому доступ до необхідної у процесі роботи інформаційної бази – нормативно-правових актів, методичних документів, що регулюють питання організації фінансів підприємства, а також комп'ютерної техніки і програмних засобів.

2. Принципи та функції управління. Принцип забезпечення фінансової безпеки – це керівне правило, вихідне положення, якого необхідно дотримуватися у процесі підтримання фінансової безпеки в належному стані. Основні принципи функціонування системи управління в рамках концепції безпечного функціонування підприємства полягають у такому:

1) безумовне задоволення як загальних потреб підприємства, так і його робітників;

2) гнучкість структури економічного потенціалу, що забезпечує його стабільне функціонування в теперішньому та безпечну діяльність у майбутньому;

3) постійне очікування загроз;

4) здатність структури управління швидко реагувати на загрози та ефективно використовувати існуючі можливості;

5) ефективна інформаційна забезпеченість процесів планування та використання стратегій підприємства;

6) усвідомлення суспільством важливості створення сприятливих умов для здійснення підприємством заходів з підтримки власної фінансової безпеки.

Принципи управління є базою здійснення функцій управління, які в загальному вигляді становлять послідовність чотирьох етапів: планування; організації й регулювання; мотивації; контролю (рис. 4.8).

Найважливішим етапом забезпечення економічної безпеки підприємства є стратегічне планування і прогнозування його економічної безпеки. Цей етап передбачає розроблення стратегічного плану – документу, у якому необхідно задати якісні параметри використання корпоративних ресурсів підприємства в поєднанні з його організаційно-функціональною структурою і взаємозв'язками структурних підрозділів, а також деякі кількісні орієнтири забезпечення функціональних складових та економічної безпеки підприємства в цілому.

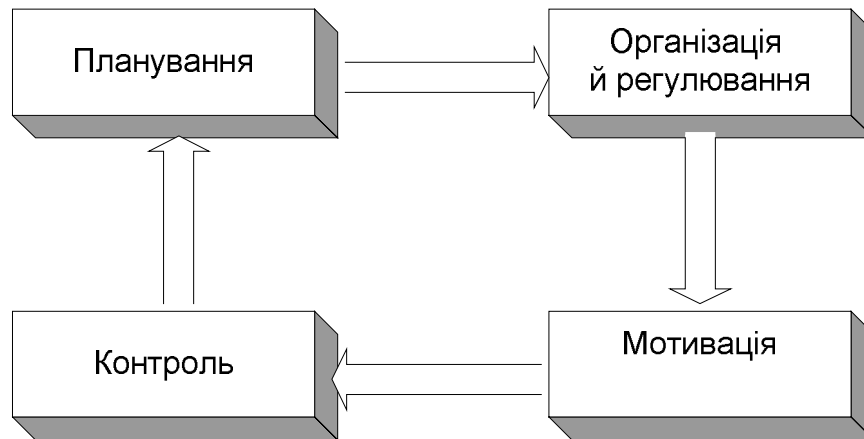


Рис. 4.8. Взаємозв'язок основних функцій управління фінансовою безпекою підприємства

На основі розробленого стратегічного плану необхідно виробити загальні й функціональні рекомендації щодо реалізації планових установок, які, якщо це можливо, повинні містити певні кількісні характеристики та спеціальні додатки до стратегічного плану.

Після розроблення стратегічного плану й вироблення рекомендацій щодо його реалізації здійснюється стратегічне планування фінансово-господарської діяльності. Поточне планування економічної безпеки підприємства проводиться на основі розробки декількох альтернативних сценаріїв розвитку ситуації і розрахунку значень сукупного критерію економічної безпеки за кожним з них. Після вибору за результатами розрахунків кращого варіанта й аналізу інших виробляються оперативні рекомендації щодо поточного планування діяльності підприємства.

У процесі планування розробляються оперативні та щорічні фінансові плани, концепції, стратегічні програми і прогнози забезпечення фінансової безпеки підприємства.

На стадії організації й регулювання суб'єкт управління застосовує різноманітні фінансові інструменти і технології з метою цілеспрямованого впливу на об'єкт.

Контроль у вигляді обліку, аналізу й аудиту становить зворотний зв'язок між наміченими на підприємстві фінансовими цілями і ступенем їх реалізації.

3. Методи та інструменти механізму забезпечення фінансової безпеки. *Метод* – це спосіб забезпечення або реалізації фінансової безпеки. Серед основних методів механізму можна виділити такі:

1) аналітична обробка інформації про досвід щодо забезпечення фінансової безпеки інших підприємств і аналіз конкурентних переваг;

2) збирання, накопичення, аналітична обробка інформації, що характеризує стан підприємства:

аналіз фінансової звітності підприємства за результатами його фінансово-господарської діяльності (аналіз структури капіталу підприємства, його платоспроможності і фінансової стійкості, структури витрат, прибутків та рентабельності, заборгованості, інші напрями фінансового аналізу);

аналіз асортименту продукції, що випускається або реалізується;

аналіз рівня і якості менеджменту підприємства;

аналіз кваліфікації та інтелектуального потенціалу підприємства;

аналіз поставок і клієнтури підприємства;

аналіз ринку цінних паперів підприємства;

3) стратегічне планування забезпечення фінансової безпеки;

4) постійний моніторинг і аналіз умов, чинників, загроз та індикаторів фінансової безпеки;

5) прогнозування умов, чинників, загроз та індикаторів фінансової безпеки;

6) розробка та здійснення заходів щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні.

Відповідно до видів забезпечення підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства методи поділяються на: економічного стимулювання і фінансової відповідальності, вибору альтернатив, «найменшого опору», адміністративні, реінжинірингу, логістики, аудиту, правові, страхування, оптимізації оподаткування, наукові, економіко-математичні, імітаційної гри, технічні. Їхнє використання надає можливість керівництву і персоналу будь-якого підприємства по-новому поглянути на вирішення проблеми забезпечення фінансової безпеки, осмислити способи мінімізації можливих фінансових втрат.

Аналіз методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства свідчить, що їм притаманні певні недоліки, а саме:

1) оцінка рівня фінансової безпеки підприємства на основі аналізу динаміки одного або декількох індикаторів є неефективною, оскільки не враховує системний характер фінансової безпеки; при оцінці рівня фінансової безпеки підприємства перевагу слід віддавати застосуванню інтегрального показника безпеки, котрий отримано на основі використання багатомірних статистичних методів;

2) у значній частині методів не враховується взаємозв'язок фінансової безпеки із загрозами. Важливо оцінювати в кількісному плані саме взаємозв'язки як між інтегральним рівнем фінансової безпеки підприємства, так і між самими загрозами фінансовій безпеці;

3) у проаналізованих підходах до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства основну увагу приділяють поточній і ретроспективній оцінкам рівня безпеки на шкоду прогностичним оцінкам на майбутнє.

У якості конкретних *інструментів* забезпечення фінансової безпеки підприємства можуть використовувати:

SWOT-аналіз;

PEST-аналіз;

метод розробки сценаріїв розвитку подій;

бенчмаркінг.

SWOT-аналіз – це аналіз зовнішнього та внутрішнього середовищ організації. Аналізу підлягають сильні сторони (Strength), слабкі сторони (Weakness) внутрішнього середовища, а також можливості (Opportunities) і загрози (Threats) зовнішнього середовища організації. Методологія SWOT-аналізу передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз, а після цього встановлення зв'язків між ними, які в подальшому можуть бути використані для формулювання стратегії організації.

PEST-аналіз – маркетинговий інструмент, призначений для виявлення політичних (Political), економічних (Economic), соціальних (Social) і технологічних (Technological) аспектів зовнішнього середовища, які можуть вплинути на стратегію компанії.

У стратегічному управлінні найбільшого поширення набули розробки сценаріїв розвитку подій. Вони займають проміжне положення між експертними методами та методами моделювання. Метод побудови сценарію – один із методів прогнозування, що ґрунтується на встановленні послідовності станів об'єкта прогнозування за різних прогнозів зміни фону, на якому перебуває об'єкт.

Важливим інструментом аналізу конкурентоспроможності підприємства є бенчмаркінг. Бенчмаркінг (від англ. *benchmarking* – встановлення контрольної точки) – це перманентний, безперервний процес порівняння товарів (робіт, послуг), виробничих процесів, методів та інших параметрів досліджуваного підприємства (структурного підрозділу) з аналогічними об'єктами інших підприємств чи структурних підрозділів.

4. Індикатори оцінки рівня фінансової безпеки підприємства.

Збільшення кількості чинників ризику в підприємницькій діяльності і потреба в нівелюванні впливу різноманітних зовнішніх та внутрішніх загроз на функціонування підприємства зумовлюють необхідність формування системи забезпечення його фінансової безпеки, одним з основних елементів якої є засоби оцінювання рівня останньої.

Цей захід потрібно застосовувати для отримання об'єктивної інформації про певні аспекти діяльності господарюючих суб'єктів: стан реалізації їх фінансових інтересів, а також ступінь задоволення фінансових потреб, рівень досягнення чи втрати граничної позначки визначених індикаторів, а також з'ясування причин виявлених відхилень.

Теоретично характеристики індикаторів фінансової безпеки мають відповідати таким ознакам:

- вимірюваності (піддаватися кількісному вимірюванню);
- обґрунтованості відображення оцінюваного параметра;
- однозначності (наявності чіткого, загальноприйнятого визначення);
- стабільності в часі (наявності динамічних зрізів даних за індикатором);

- доступності даних, необхідних для розрахунку (традиційних джерел інформації).

Беззаперечно, обґрунтування критеріальних вимог до фінансової безпеки діяльності підприємств має бути визначеним у системі певних

індикаторів, тобто елементів, які відображають кількісні і якісні характеристики стану та ходу процесу об'єкта спостережень.

Вибір індикаторів для оцінки фінансової безпеки підприємства – складний процес і, крім узагальнених вимог, має відповідати особливостям функціонування підприємства:

стратегічній меті підприємства;

стадії життєвого циклу підприємства;

специфічним та індивідуальним особливостям загроз фінансовій безпеці з боку кожного окремого підприємства.

Науковці, що вирішують проблеми фінансової безпеки підприємства, пропонують застосовувати різноманітні показники для оцінювання її рівня. Так, на думку О. І. Барановського, індикаторами фінансової безпеки підприємств, організацій, установ мають бути такі: мінімальний обсяг статутного фонду, величина активів, обсяги продажів продукції, оборотність активів, обсяг інвестицій, коефіцієнт рентабельності капіталовкладень, термін їх окупності, рівні інноваційної діяльності та достатності сукупного та оборотного капіталів і частка запозиченого та розмір питомого оборотного капіталів, їх прибутковість і відношення прибутку активів, підприємства до середньорічного обсягу капіталу, ліквідність підприємства, величина ліквідного дефіциту, платоспроможність підприємства, максимальний ступінь ризику на одного позичальника, рівень оподаткування, період погашення дебіторської та кредиторської заборгованостей, величина позичкового відсотка, коефіцієнт його покриття.

На сьогодні найбільш комплексним і структурованим можна визнати підхід, запропонований І. О. Бланком, на думку якого аналіз (оцінка) фінансової безпеки – це процес дослідження фінансового стану та основних результатів фінансової діяльності підприємства з метою визначення рівня захищеності його фінансових інтересів від загроз і виявлення резервів його підвищення. Він пропонує такі основні види аналізу фінансової безпеки діяльності підприємства залежно від застосовуваних методів:

горизонтальний (дослідження показників звітного періоду відносно попередніх);

вертикальний (структурний аналіз активів, капіталу та грошових потоків);

порівняльний (порівняння середньогалузевих показників фінансової безпеки та відповідних показників у конкурентів, а також показників фінансової безпеки функціонування внутрішніх структурних одиниць підприємства та звітних і планових (нормативних) показників їх фінансової безпеки);

фінансових коефіцієнтів (фінансової стійкості, платоспроможності, оборотності активів і капіталу та рентабельності);

інтегральний.

Очевидно, що у підґрунтя оцінювання рівня фінансової безпеки покладено діагностику фінансового стану діяльності підприємства. Безумовно, це інтегроване поняття, що стало індикатором його розвитку та характеризується сукупністю абсолютних і відносних показників формування й використання його фінансових ресурсів. Однак слід зазначити, що за цією методикою можна отримати узагальнене уявлення про стан фінансової безпеки в минулому, але не визначити можливості його збереження чи позитивних змін у майбутньому.

Широке застосування діагностики фінансового стану підприємства супроводжують кілька проблемних моментів, які в узагальненому вигляді можна охарактеризувати таким чином. Означену діагностику здійснюють за спрощеним алгоритмом і обмежують констатацією тенденцій, отриманих у результаті типових розрахунків (структурних співвідношень загальних показників діяльності; сукупності фінансових коефіцієнтів; темпів зміни вищезазначених показників).

Інфляційні процеси в українській економіці зумовлюють певне викривлення за оцінювання тенденцій, отриманих, як правило, внаслідок горизонтального аналізу. Це викликає необхідність застосування основних показників дефляторів (індексів споживчих цін) для виявлення змін у фінансовому стані підприємства.

Детальний аналіз результатів його діяльності зумовлює розробку та розрахунки надмірної кількості фінансових коефіцієнтів, які в більшості своїй перебувають у функціональній взаємозалежності.

Через відсутність адекватної нормативної бази й обґрунтованих середньогалузевих показників підприємницької діяльності знижено інформативність і доцільність порівняльного аналізу. Порівнювати ці показники із загальноновизнаними у світовій практиці стандартами основних фінансових коефіцієнтів недоцільно, тому що більшість українських підприємств з очевидних причин автоматично опинитися за межею фінансової стійкості, позаяк вони не мають багатьох із нормативних значень.

За використання різних видів аналізу фінансового стану підприємства та через їх неузгодженість з конкретизованими завданнями діагностики цього стану суттєво знижено ефективність відповідних управлінських рішень у цілому і зокрема за оцінювання рівня фінансової безпеки функціонування підприємства.

5. Технологія і техніка управління. Технологія управління – це безупинний творчий процес підтримки стійкого режиму функціонування системи шляхом прийняття й реалізації господарських рішень. До цього процесу зводиться вся діяльність менеджера організації як суб'єкта управління своєї системи.

Технологічний процес управління складається з ряду послідовних дій-етапів, кульмінацією яких є ухвалення рішення.

Технологічний процес прийняття й реалізації рішення (технологія управління) складається з ряду послідовних етапів, кількість яких може бути різною. Усе залежить від ступеня їхньої деталізації і суміщеності.

Сукупність різних технічних засобів, призначених для оснащення розумової праці з керування виробництвом, становить техніку управління.

Найважливішим завданням проектування технічного забезпечення служби управління є вибір технічних засобів з урахуванням витрат на їхнє придбання й використання для виконання конкретного виду робіт (однофункціональні і багатофункціональні технічні засоби).

Застосування економіко-математичних методів, масова комп'ютеризація створюють нові можливості для розв'язання комплексу завдань у системі управління. Створюються нові системи автоматизованої обробки інформації (CAOI) як базового елемента організаційно-управлінської

структури системи управління в умовах як централізованої, так і децентралізованої обробки даних.

Застосування CAOІ відкриває можливість використання для обробки даних режиму діалогу, що дозволяє вести роботу в реальному масштабі часу з контролем ходу обчислень. У результаті користувач може усунути можливі помилки і вчасно приймати ефективні управлінські рішення.

4.4. Методичне забезпечення оцінки рівня фінансової безпеки підприємства

Оскільки підприємство є динамічною системою, то і його фінансова безпека не є статичним явищем, що викликає потребу постійного контролю та ефективного управління. На сьогодні одним із методичних завдань зазначеної проблеми є визначення рівня фінансової безпеки підприємства як невід'ємного елемента системи управління підприємством.

Розробка методик оцінки фінансової безпеки підприємства має важливе значення, яке пов'язане з необхідністю майже щоденного відстеження свого фінансового стану і завдяки цьому – підтримання його належного рівня в ринкових конкурентних умовах.

У практичній діяльності підприємств застосовують такі *підходи до оцінки фінансової безпеки підприємства*:

1) індикаторний – передбачає порівняння фактичних значень показників фінансової безпеки з пороговими значеннями індикаторів її рівня. Під пороговими значеннями індикаторів фінансової безпеки розуміють їх граничні величини, недотримання яких призводить до формування негативних тенденцій (виникнення загроз) у сфері фінансової безпеки. За такого підходу найвищий рівень фінансової безпеки підприємства досягається за умови, що вся сукупність індикаторів знаходиться в межах порогових значень, а порогове значення кожного з індикаторів досягається не на шкоду іншим. Недоліком у використанні цього підходу є те, що оцінка фінансової безпеки залежить від визначення порогових значень, котрі, у свою чергу, є плінними залежно від стану зовнішнього се-

редовища, до якого підприємство має пристосовуватися і на який майже не може впливати.

Слід зазначити, що не існує єдиного підходу щодо вибору індикаторів оцінки фінансової складової економічної безпеки. Науковці виділяють різні показники щодо таких аспектів діяльності підприємства: фінанси, ділова активність, виробництво, управління, економіка (Додаток Б).

Оцінка фінансової безпеки підприємства передбачає ідентифікацію його *фінансового стану*.

Із системи показників, що характеризують стан фінансової діяльності підприємства, обирають такі, що відповідають наступним *вимогам*:

мають бути простими в обчисленні й розумінні. Відповідно до цього значення показників через спеціально побудовані математичні формули мають змінюватися від 0 (відсутність фінансової безпеки) до 1 (найвищий рівень фінансової безпеки);

повинні бути суттєвими і значущими;

повинні базуватися на чинній бухгалтерській та статистичній звітності, оперативному обліку (внутрішньо системному, внутрішньо корпоративному);

мають бути оперативними для відповідного реагування на стан фінансової безпеки;

повинні характеризувати якісний та кількісний стан фінансової безпеки у статиці і динаміці;

мають повно і комплексно охоплювати всі сторони фінансової діяльності підприємства, адекватно відображати фінансову діяльність підприємства в комплексі;

повинні характеризувати достатню глибину ретроспективи стану фінансової безпеки на основі постійного моніторингу;

мають бути такими, що застосовуються у плануванні, обліку й аналізі фінансової діяльності підприємства.

До основних напрямків аналізу фінансового стану підприємства відносять: оцінку ліквідності активів, платоспроможності і кредитоспроможності підприємства; оцінку його фінансової стійкості; оцінку ділової активності та рентабельності підприємства.

Визначення фінансових показників у вигляді коефіцієнтів ґрунтується на співвідношенні між окремими статтями звітності. Оцінка показників фінансового стану підприємства передбачає порівнювання їх фактичних значень з нормативними.

Для визначення рівня фінансової безпеки підприємства показники фінансової безпеки повинні мати порогові значення для можливості порівняння показників з їх граничними значеннями.

Розробка системи порогових значень фінансової безпеки підприємства передбачає визначення показників, що характеризують безпеку, і виявлення їх кількісного значення. До таких показників стану фінансової безпеки підприємства відносять:

- 1) фінансові коефіцієнти;
- 2) стан дебіторської і кредиторської заборгованості;
- 3) темпи зростання прибутку, реалізації продукції, активів (Додаток В).

Показниками оцінки є: надлишок або нестача власних оборотних засобів, які необхідні для формування запасів і покриття витрат, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства; надлишок або нестача власних оборотних засобів, а також середньорічних і довгострокових кредитів та позик; надлишок або нестача загальної величини оборотних засобів.

На підставі означених показників можна виділити п'ять рівнів фінансової сталості та відповідно п'ять рівнів фінансової безпеки:

1) *абсолютна фінансова стійкість та абсолютна фінансова безпека* – підприємству достатньо власних оборотних засобів для функціонування;

2) *нормальна фінансова стійкість та нормальна фінансова безпека* – підприємству практично достатньо власних оборотних засобів;

3) *нестійкий фінансовий стан і нестійкий рівень безпеки* – підприємству недостатньо власних оборотних засобів, також воно залучає середньострокові та довгострокові позики і кредити;

4) *критичний фінансовий стан і критичний рівень безпеки* – підприємство окрім середньострокових та довгострокових позик і кредитів залучає короткострокові;

5) *кризовий фінансовий стан і кризовий рівень безпеки* – підприємство не може забезпечити фінансування своєї діяльності ані власними, ані залученими засобами.

У світовій практиці накопичений достатній досвід *інтегральної оцінки фінансового стану* підприємств. Для цього кожному первинному фінансовому показнику приписується деякий фінансовий коефіцієнт. У якості мінімального критерію стійкості фінансового стану підприємства, як правило, використовується ймовірність банкрутства.

До таких моделей можна віднести: модель Альтмана, модель Ліса, метод Депаляна, метод Таффлера, метод Спрингейта. На сьогодні українськими вченими вже розроблені такі моделі, як дискримінанта інтегральної оцінки фінансового стану підприємства (О. Терещенко), яка базується на застосуванні методології дискримінантного аналізу на основі фінансових показників вибіркової сукупності вітчизняних підприємств, і комплексна оцінка фінансового стану підприємства. Ці методи оцінки дозволяють виявити тенденції у динаміці фінансового стану підприємства.

Для експрес-аналізу рівня фінансової безпеки підприємства можна використати підхід із використанням бальних оцінок, так званий **метод балів**. Алгоритм названого методу розроблений на основі методики визначення класу кредитоспроможності позичальника, застосовуваної у Франції.

В основі визначення класу (рівня) безпеки лежать граничні значення показників (табл. 4.2) та їхній рейтинг. Якщо показник має значення вище нормального, то йому присвоюють I клас, нижче нормального, але вище критичного – II клас, нижче критичного – III клас.

Загальна оцінка безпеки дається у балах. Бали становлять суму добутків рейтингу кожного показника на клас:

$$B = \sum Pe_j \times Кл_j,$$

де B – сума балів;

Pe_j – рейтинг i -го показника;

$Кл_j$ – клас i -го показника.

Граничні значення показників фінансового стану підприємства для визначення рівня фінансової безпеки

Найменування показника	I клас	II клас	III клас
1. Коефіцієнт покриття, Кп	більше 2	1 – 2	менше 1
2. Коефіцієнт автономії, Ка	більше 0,7	0,5 – 0,7	менше 0,5
3. Коефіцієнт забезпеченості матеріальних запасів, Коз	більше 0,8	0,5 – 0,8	менше 0,5
4. Коефіцієнт оборотності активів, Коа	більше 0,95	0,5 – 0,95	менше 0,5
5. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості, Ккз	більше 5,2	2,5 – 5,2	менше 2,5

Рейтинг показника визначається залежно від цілей проведення дослідження і важливості показника для обраного напрямку дослідження (табл. 4.3).

З огляду на те, що сумарний рейтинг показників завжди складає 100, при показниках, усі значення яких відповідають I класу, кількість балів дорівнює 100, II класу – 200 і III класу – 300 (варіанти I, II, III). Тому при розмірі суми балів близько 100 (тобто 100 – 150 балів) підприємству присвоюється I клас, близько 200 (тобто 151 – 250 балів) – II клас і близько 300 (тобто 251 – 300 балів) – III клас.

Оскільки I клас присвоюється показникам, що мають значення вище нормального, а III клас – показникам із значеннями менш критичного рівня, то може бути розглянута така градація:

I клас – високий рівень безпеки (100 – 150 балів);

II клас – нормальний рівень безпеки (151 – 250 балів);

III клас – критичний рівень безпеки підприємства (251 – 300 балів).

При визначенні класу показників варто обмежуватися трьома градаціями. Але при визначенні класу (рівня безпеки) підприємства, тобто при узагальнюючій оцінці, можливе виділення додатково передкризової зони. Тоді доцільно визначити такі межі класів:

- I клас – високий рівень безпеки (100 – 150 балів);
- II клас – нормальний рівень безпеки (151 – 230 балів);
- III клас – передкризовий рівень безпеки підприємства (231 – 250 балів).
- IV клас – критичний рівень безпеки підприємства (251 – 300 балів).

Таблиця 4.3

Визначення рейтингу показників фінансової безпеки фірми

Варіант			1		2		3
Показники	Рейтинг показників, %	Клас	Бали	Клас	Бали	Клас	Бали
1. Коефіцієнт покриття, Кп	25	1	25	2	50	3	75
2. Коефіцієнт автономії, Ка	20	1	20	2	40	3	60
3. Коефіцієнт забезпеченості матеріальних запасів, Коз	20	1	20	2	40	3	60
4. Коефіцієнт оборотності активів, Коа	20	1	20	2	40	3	60
5. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості, Ккз	15	1	15	2	30	3	45
Разом	100		100		200		300
Клас			I		II		III

Таким чином, фінансова складова економічної безпеки комплексно відображає багато напрямків діяльності підприємства і для її експрес-оцінки може бути використаний метод бальної оцінки рівня фінансової безпеки фірми;

2) ресурсно-функціональний – передбачає оцінку стану фінансової безпеки на основі оцінки рівня використання фінансових ресурсів, а також оцінку рівня виконання функцій забезпечення фінансової ефективності діяльності підприємства, його фінансової усталеності і незалежності. Такий підхід є найбільш вживаним, адже фінансова безпека оцінюється на базі сукупного критерію, що визначається з урахуванням усієї діяльності підприємства.

У практичній діяльності оцінку фінансової безпеки підприємства проводять за кожною функціональною складовою фінансової безпеки, а потім експертним шляхом визначають інтегральний показник. Порядок визначення показників фінансової безпеки підприємства за її окремими функціональними підсистемами (складовими) такий:

а) рівень безпеки за бюджетною складовою ($I_{б.ж.}$) можна оцінити такими показниками:

часткою податків і зборів, які сплачуються з прибутку підприємства у сумі прибутку, – $K_{п.з.}$:

$$K_{п.з.} = (\Pi_p - ПЗ) : \Pi_p,$$

де Π_p – прибуток підприємства;

$ПЗ$ – сума сплачених з прибутку податків і зборів.

Тоді $(\Pi_p - ПЗ)$ – це чистий прибуток підприємства. Цей коефіцієнт при зменшенні $ПЗ$ прямує до 1;

часткою бюджетних кредитів (бюджетного фінансування) у сумі обігових коштів (власних і позикових) – $K_{б.к.}$:

$$K_{б.к.} = (ОК - БК) : ОК,$$

де $ОК$ – сума обігових коштів (власних і позикових);

$БК$ – величина бюджетних кредитів (бюджетного фінансування).

Коефіцієнт $K_{б.к.}$ за умови зменшення величини бюджетних кредитів (бюджетного фінансування) прямує до 1;

відношенням кредиторської заборгованості бюджету з податків і зборів – $K_{з.б.}$:

$$K_{з.б.} = (OK - ЗБ) : OK,$$

де ЗБ – величина кредиторської заборгованості бюджету.

Коефіцієнт $K_{з.б.}$ за умови зменшення кредиторської заборгованості бюджету також прямує до 1.

Математичне виведення загального індикатора $I_{б.ж.}$ через часткові коефіцієнти передбачає врахування їхніх вагових часток a за формулою:

$$I_{б.ж.} = K_{п.з.} \times a_{п.з.} + K_{б.к.} \times a_{б.к.} + K_{з.б.} \times a_{з.б.}$$

Вагові частки кожного з коефіцієнтів можна визначати експертним шляхом з урахуванням їхньої пріоритетності;

б) рівень безпеки за грошово-кредитною складовою ($I_{г.к.}$) можна оцінювати за такими показниками:

часткою короткострокових кредитів (у тому числі в іноземній валюті у перерахунку в національну) у покритті нестачі власних обігових коштів – $K_{кр.}$:

$$K_{кр.} = [OK_{п.} - (OK_{п.} - OK_{кр.})] : (OK_{п.} - OK_{в.}),$$

де $OK_{п.}$ – потреба підприємства в обігових коштах для здійснення операційної діяльності;

$OK_{кр.}$ – сума отриманих короткострокових кредитів для поповнення відсутніх для здійснення операційної діяльності обігових коштів;

$OK_{в.}$ – наявність власних обігових коштів;

наявністю заборгованості заробітної плати працівникам – $K_{з.п.}$:

$$K_{з.п.} = (\Phi_{о.п.} - З_{з.п.}) : \Phi_{о.п.},$$

де $\Phi_{о.п.}$ – фонд оплати праці,

$З_{з.п.}$ – заборгованість із заробітної плати;

співвідношенням кредиторської та дебіторської заборгованостей (чиста заборгованість) – $K_{с.к.д.}$:

$$K_{с.к.д.} = [КЗ - (КЗ - ДЗ)] : КЗ,$$

де КЗ – обсяг кредиторської заборгованості;

ДЗ – обсяг дебіторської заборгованості.

Цей індикатор показує рівень непокриття кредиторської заборгованості підприємства дебіторською.

Формула має економічний сенс лише за умови $КЗ > \text{або} = ДЗ$.

При $КЗ < ДЗ$ коефіцієнт $K_{с.к.д}$ приймається рівним 1.

Загальний індикатор $I_{г.к.}$ визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток **a** за формулою:

$$I_{г.к.} = K_{кр} \times a_{кр} + K_{з.л} \times a_{зп} + K_{с.к.д} \times a_{с.к.д}.$$

Вагові частки кожного з коефіцієнтів також доцільно визначати з урахуванням їхньої пріоритетності експертним шляхом;

в) рівень безпеки за валютною підсистемою ($I_{в.}$) можна визначати за такими показниками:

часткою обсягу продажів за рахунок експортно-імпортних операцій у загальному обсязі продажів – $K_{е-і}$:

$$K_{е-і} = ОП_{е-і} : ОП,$$

де $ОП_{е-і}$ – обсяг продажів з експортно-імпортних операцій;

$ОП$ – загальний обсяг продажів;

співвідношенням кредиторської та дебіторської заборгованостей з експортно-імпортних операцій – $K_{к.д.е-і}$:

$$K_{к.д.е-і} = [КЗ_{е-і} - (КЗ_{е-і} - ДЗ_{е-і})] : КЗ_{е-і},$$

де $КЗ_{е-і}$ – обсяг кредиторської заборгованості з експортно-імпортних операцій;

$ДЗ_{е-і}$ – обсяг дебіторської заборгованості з експортно-імпортних операцій.

Цей індикатор показує рівень непокриття кредиторської заборгованості підприємства дебіторською.

Формула має економічний сенс лише за умови $КЗ_{е-і} > \text{або} = ДЗ_{е-і}$.

При $КЗ_{е-і} < ДЗ_{е-і}$ коефіцієнт $K_{к.д.е-і}$ приймається рівним 1.

Загальний індикатор I_B визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток a за формулою:

$$I_B = K_{e_i} \times a_{e_i} + K_{к.д.е.і} \times a_{к.д.е.і}.$$

Вагові частки кожного з коефіцієнтів також можна визначати експертним шляхом з урахуванням їхньої пріоритетності;

г) рівень безпеки за банківською складовою ($I_{б.н.}$) можна визначати за співвідношенням обсягів кредитів і депозитів по даному підприємству:

$$I_{б.н.} = D_n : K_p,$$

де D_n – обсяг внесених підприємством у банк депозитів;

K_p – загальний обсяг отриманих з банку кредитів (коротко- і довгострокових).
Якщо $D_n > K_p$, то значення показника $I_{б.н.}$ приймається рівним 1;

д) рівень безпеки за інвестиційною складовою (I_i) можна визначити за відношенням капітальних вкладень (інвестицій) до обсягу основного капіталу підприємства:

$$I_i = KB : K_0,$$

де KB – капітальні вкладення у розвиток підприємства;

K_0 – основний капітал;

ж) рівень безпеки за фондовою підсистемою (I_ϕ) доцільно розраховувати за формулою:

$$I_\phi = B_a : K_0 \times K_a : K_0,$$

де B_a – обсяг випущених акцій з метою зростання основного капіталу;

K_a – обсяг придбаних акцій для зростання основного капіталу;

з) рівень безпеки за страховою складовою (I_c) доцільно визначати за такими показниками:

часткою застрахованого майна в основному капіталі – $K_{с.м.}$:

$$K_{c.m.} = M_c - K_o,$$

де M_c – обсяг застрахованого майна;

часткою застрахованого прибутку в загальному прибутку – $K_{c.п.}$:

$$K_{c.п.} = P_c : P_3,$$

де P_c – обсяг застрахованого прибутку;

P_3 – загальний обсяг прибутку;

співвідношенням страхових платежів зі страхування від нещасних випадків і захворювань до фонду оплати праці – $K_{c.н.}$:

$$K_{c.н.} = B_c : \text{ФОП},$$

де B_c – обсяг страхових платежів по нещасних випадках і захворюваннях;

ФОП – фонд оплати праці підприємства.

Загальний індикатор I_c визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток a за формулою:

$$I_c = K_{c.m.} \times a_{cm} + K_{c.п.} \times a_{cp} + K_{c.н.} \times a_{cn}.$$

Вагові частки кожного з коефіцієнтів можна визначати з врахуванням їхньої пріоритетності експертним шляхом.

Отже, **інтегральний показник фінансової безпеки підприємства** можна розраховувати за такою формулою:

$$I_{фбп} = I_{б.ж.} \times b_{б.ж.} + I_{г.к.} \times b_{г.к.} + I_{в.} \times b_{в.} + I_{б.н.} \times b_{б.н.} + I_i \times b_i + I_{ф.} \times b_{ф.} + I_c \times b_c,$$

де $b_{б.ж.}$, $b_{г.к.}$, $b_{в.}$, $b_{б.н.}$, b_i , $b_{ф.}$, b_c – вагові коефіцієнти відповідно бюджетної, грошово-кредитної, валютної, банківської, інвестиційної, фондової і страхової складових фінансової безпеки підприємства. Їхня сума має дорівнювати **1**.

На конкретних підприємствах у той чи інший час можуть бути включені до фінансової діяльності не всі наведені вище функціональні підсистеми або

їхні частки. У такому разі індикатор по цій складовій або її частці буде дорівнювати 0;

3) за критерієм мінімізації сукупного збитку, який наноситься безпеці, – передбачає застосування експертних оцінок і обмежених складними розрахунками через відсутність необхідних для оцінки фінансової безпеки підприємства бухгалтерських і статистичних даних, адже потребує ведення додаткового обліку;

4) за критерієм достатності оборотних коштів для здійснення господарської діяльності – має досить обмежене використання для оперативної оцінки фінансової безпеки підприємства.

Для оперативних цілей здійснення моніторингу стану фінансової безпеки підприємства (щоденного, тижневого, декадного аналізу) доцільно ввести і використовувати таке поняття як **діапазон (оперативний резерв) фінансової безпеки**. Його можна розраховувати за такою формулою:

$$P_{\text{ф.б.}} = (\text{ОП}_{\text{п}} - \text{ОП}_{\text{т.бз}}) : \text{ОП}_{\text{п}},$$

де $\text{ОП}_{\text{п}}$ – прогнозований обсяг продажів;

$\text{ОП}_{\text{т.бз}}$ – обсяг продажів, який відповідає точці беззбитковості.

4.5. Комплексна оцінка фінансової безпеки підприємства

Комплексної моделі оцінки рівня фінансової безпеки підприємства на сьогодні не має. Така методика існує відносно до оцінки рівня економічної безпеки. Skorиставшись цим підходом, формально критерій рівня фінансової безпеки можна оцінити через співвідношення бруто-інвестицій та інвестицій, які необхідні підприємству для забезпечення фінансової безпеки. При цьому оптимальним є рівень безпеки, який дорівнює 1. Чим далі показник рівня безпеки віддаляється від цього значення і прямує до 0, тим критичнішим стає рівень фінансової безпеки підприємства.

Для підприємств, працюючих в умовах конкуренції, можна виділити такі види рівнів фінансової безпеки підприємства: підтримуючий, мінімальний, дуже низький, низький, середній, високий і дуже високий.

Кількісна оцінка кожного виду рівнів фінансової безпеки підприємства і його характеристика з позиції збереження глобального інтересу підприємства – збереження ринкової позиції – наведені в табл. 4.4.

Таблиця 4.4

**Характеристика рівнів фінансової безпеки підприємства,
діючого в умовах конкуренції**

Рівень фінансової безпеки підприємства	Показник рівня фінансової безпеки	Характеристика стану підприємства на момент оцінки фінансової безпеки
1	2	3
<i>Підтримуючий</i>	До 0,05	Нестійкість фінансової безпеки. Підприємство знаходиться на межі фінансової безпеки, оскільки при незначному зменшенні прибутку може її втратити
<i>Мінімальний</i>	0,06 – 0,10	Підприємство знаходиться у фінансовій безпеці і здатне найближчі рік-два її підтримувати
<i>Дуже низький</i>	0,11 – 0,19	Обсяг інвестиційної підтримки умов, що забезпечують фінансову безпеку підприємств, дозволяє зберегти займаючу ринкову позицію в поточному періоді, ставить під загрозу її в найближчій перспективі
<i>Низький</i>	0,2 – 0,29	Об'єм інвестиційної підтримки умов, що забезпечують фінансову безпеку підприємств, дозволяє зберегти займаючу ринкову позицію в поточному періоді і в найближчій (рік – два) перспективі
<i>Середній</i>	0,3 – 0,49	Об'єм інвестиційної підтримки умов, що забезпечують фінансову безпеку підприємств, дозволяє зберегти займаючу ринкову позицію в поточному періоді і в середній (два – чотири роки) перспективі, а також закласти фундамент формування конкурентних переваг
<i>Високий</i>	0,5 – 0,7	Інвестиційна підтримка умов, обумовлюючих фінансову безпеку підприємства, здійснюється з урахуванням основних потреб ринку, що дозволяє зберегти стратегічні позиції підприємства на ринку, мати суттєві конкурентні переваги

Закінчення табл. 4.4

1	2	3
<i>Дуже високий</i>	Понад 0,7	Інвестиційна підтримка умов, обумовлюючих фінансову безпеку підприємства, здійснюється з урахуванням практично всіх потреб ринку, що дозволяє підприємству мати суттєві конкурентні переваги стратегічного характеру і стати лідером ринку (чи галузі)

Для підприємств, діяльність яких носить монопольний характер і захищена протекціоністськими діями з боку держави від світової конкуренції, рівні фінансової безпеки можуть бути такими: підтримуючий, необхідний і достатній. Якщо діяльність підприємства-монополіста на внутрішньому ринку не захищена протекціоністськими діями з боку держави від конкуренції зі сторони закордонних компаній, то тоді для оцінки рівнів його фінансової безпеки можна скористатися даними табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Характеристика рівнів фінансової безпеки підприємства-монополіста

Рівень фінансової безпеки підприємства	Показник рівня фінансової безпеки	Характеристика стану підприємства на момент оцінки фінансової безпеки
<i>Підтримуючий</i>	Нижче E_m , прийнятого в галузі	Темпи відтворення капіталу підприємства недостатні. Фінансова безпека підприємства носить нестійкий характер, оскільки його ринкові позиції забезпечуються переважно за рахунок протекціоністських дій з боку держави
<i>Необхідний</i>	E_m , прийнятий у галузі	Темпи відтворення капіталу підприємства носять нормативний характер, що забезпечує підтримку необхідної кількості дій виробництва на необхідному якісному рівні заданим планам підвищення рівня виробництва
<i>Достатній</i>	Більше E_m , прийнятого в галузі	Темпи відтворення капіталу підприємства перевищують нормативний рівень, що призводить до зростання рівня виробництва

Комплексна оцінка фінансової безпеки підприємства також проводиться на основі групування показників оцінки фінансової безпеки за групами: управління, економіка, фінанси, виробництво, ділова активність.

Отримані показники з оцінки рівня фінансової безпеки необхідно зіставити із значеннями розробленої діагностичної матриці «Матриця оцінки рівня фінансової складової економічної безпеки підприємства за ключовими показниками» (табл. 4.6).

Якщо в динаміці спостерігається збільшення цих показників, то його можна віднести до позитивної оцінки, якщо протягом декількох періодів оцінки спостерігається «застій», то це негативна оцінка.

Таблиця 4.6

Матриця оцінки рівня фінансової безпеки

Матриця оцінки рівня фінансової безпеки підприємства за ключовими показниками				
1	2	3	4	5
Групи ключових показників		Негативна оцінка ФБП	Нейтральна оцінка ФБП	Позитивна оцінка ФБП
	Управління	1. $\hat{E}_{\delta/\delta} > 25 \%$	1. $\hat{E}_{\delta/\delta} < 20 \%$	1. $\hat{E}_{\delta/\delta} \in [20 \%; 25 \%]$
		2. $n < 9$	2. $n > 13$	2. $n \in [9; 13]$
		3. $\hat{O}_E > 20 \%$	3. $5 < \hat{O}_E \leq 20 \%$	3. $\hat{O}_E \approx 5 \%$
		4. $R_p \leq 0$	4. R_p (низький показник, який не збільшується в динаміці)	4. R_p збільшення показника в динаміці
	Економіка	1. $R_{\text{іоіаоёо}^*z} \leq 0 \%$	1. $R_{\text{іоіаоёо}^*z} \in (0 \%; 13 \%)$	1. $R_{\text{іоіаоёо}^*z} > 13 \%$
		2. $R_{\text{іоіааао}^*} \leq 0 \%$	2. $R_{\text{іоіааао}^*} \in (0 \%; 20 \%)$	2. $R_{\text{іоіааао}^*} > 20 \%$
		3. $R_{\text{аёоёа}^*a} \leq 0 \%$	3. $R_{\text{аёоёа}^*a} \in (0 \%; 9 \%)$	3. $R_{\text{аёоёа}^*a} > 9 \%$
		4. $R_{\text{NE}} \leq 0 \%$	4. $R_{\text{NE}} \in (0 \%; 8 \%)$	4. $R_{\text{NE}} > 8 \%$
	Фінанси	1. $\hat{E}_{\text{аао}} < 0,5$ або $\hat{E}_{\text{аао}} > 0,7$		$\hat{E}_{\text{аао}} \in [0,5; 0,7]$
		2. $\hat{E}_{\text{OE}} < 1,0$	2. $\hat{E}_{\text{OE}} \in [1,0; 1,8]$	2. $\hat{E}_{\text{OE}} \in [1,8; 2,0]$
		3. $\hat{E}_{\text{AC/EC}} > 1,5$	3. $\hat{E}_{\text{AC/EC}} \in (0,9; 1,5]$	3. $\hat{E}_{\text{AC/EC}} \in [0,9; 1,0]$
		4. $\hat{E}_{\text{іаіNE}} \leq 0,2$	4. $\hat{E}_{\text{іаіNE}} \in (0,2; 0,5)$	4. $\hat{E}_{\text{іаіNE}} \geq 0,5$

1	2	3	4	5
	Виробництво	1. $\Phi O \leq 0$	1. $\hat{O} \hat{I}^1$	
		2. $\hat{E}_{\text{cf}} \geq 50 \%$	2. $\hat{E}_{\text{cf}} \in (50 \%; 30 \%)$	2. $\hat{E}_{\text{cf}} \leq 30 \%$
		3. $\frac{2}{\text{ДІ}} < 1$	3. $\frac{2}{\text{ДІ}} = 1$	3. $\frac{2}{\text{ДІ}} > 1$
		4. Q^1		
	Ділова активність	1. КУЕР < 0	1. КУЕР = 0	1. КУЕР > 0
		2. I (ц) > 1	2. I (ц) = 1	2. I (ц) < 1
		3. $\hat{E}_{\text{IA}} \leq 0$	3. \hat{E}_{IA}^1	
		4. $\hat{E}_{\text{Ine}} \leq 0$	4. \hat{E}_{Ine}^1	

Фінансова складова економічної безпеки підприємства може також характеризуватися продуктивністю праці робітників, фондівіддачею, рентабельністю виробництва, витратами, дебіторською та кредиторською заборгованостями, рівнем інноваційної активності, часткою забезпеченості власними джерелами фінансування обігових коштів, матеріальних ресурсів для виробництва продукції тощо.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Фінансові інтереси підприємства – основа механізму забезпечення його фінансової безпеки.
2. Структура механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства.
3. Підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства.
4. Комплексна оцінка фінансової безпеки підприємства.

Темати рефератів

1. Еволюція механізмів безпеки у природі та в соціумі.
2. Моделювання загроз фінансовій безпеці підприємства стосовно специфіки його діяльності.
3. Порядок мінімізації загроз та забезпечення фінансової безпеки підприємств.
4. Переваги превентивної стратегії над реактивною у процесі забезпечення фінансової безпеки підприємств.
5. Ресурси захисту підприємства.
6. Бенчмаркінг як інструмент забезпечення фінансової безпеки підприємства.
7. Типи фінансово-інвестиційної стратегії підприємства у процесі забезпечення його фінансової безпеки.

Контрольні запитання та завдання

1. Визначте систему пріоритетних інтересів підприємства задля забезпечення його фінансової безпеки.
2. Розкрийте класифікацію фінансових інтересів залежно від різних критеріїв.
3. Визначте структуру та склад механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства.
4. Охарактеризуйте механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства, розкрийте його функції.
5. Розкрийте сутність функціональної структури управління фінансовою безпекою підприємства.
6. Розкрийте алгоритм функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства.
7. Охарактеризуйте інструменти забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Тести

1. До основних фінансових інтересів підприємства не відносять:

- а) максимізацію прибутку;
- б) оптимізацію відрахувань до бюджету;
- в) зростання ринкової вартості акцій;
- г) забезпеченість основним і оборотним капіталом;
- д) забезпеченість кваліфікованим персоналом;
- е) забезпеченість інвестиціями для розвитку.

2. За ступенем значущості виокремлюють такі види фінансових інтересів:

- а) пріоритетні та другорядні;
- б) стратегічні та тактичні;
- в) корпоративні та особисто підприємства;
- г) натуральні та примусові.

3. Розмежування фінансових інтересів підприємства за видами діяльності та функціями управління характерно для їх систематизації:

- а) за функціональним критерієм;
- б) за спрямованістю;
- в) за рівнем локалізації;
- г) за ступенем значущості.

4. До складу механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства не належать:

- а) фінансові інтереси підприємства;
- б) функції, принципи та методи управління;
- в) фінансові інструменти та показники;
- г) соціально-психологічні методи управління;
- д) критерії оцінки рівня фінансової безпеки підприємства;
- е) організаційна структура;
- є) управлінський персонал.

5. До механізму управління фінансовою безпекою підприємства за функціональною структурою не належать:

- а) організація й регулювання;
- б) контроль;
- в) оцінка і аналіз;
- г) стимулювання;
- д) планування.

6. Оптимізація відрахувань підприємства до бюджету передбачає:

- а) зростання прибутку;
- б) зниження обсягів сплати податків та обов'язкових платежів;
- в) оптимізацію дивідендних витрат.
- г) немає правильної відповіді;
- д) усі відповіді правильні.

7. Планування, організацію, регулювання, контроль – відносять до:

- а) принципів управління;
- б) функцій управління;
- в) методів управління;
- г) елементів управління;
- д) немає правильної відповіді.

8. Бенчмаркінг становить:

- а) внутрішній аналіз та порівняння показників діяльності різних структурних підрозділів одного підприємства;
- б) маркетинговий аналіз ринку;
- в) порівняльний аналіз продуктивності виробничих процесів та інших параметрів досліджуваного підприємства й підприємств-конкурентів;
- г) аналіз сильних та проблемних місць підприємства;
- д) усі попередні відповіді правильні;
- е) усі попередні відповіді неправильні.

Тема 5. Адаптаційні заходи підприємства до впливу зовнішнього середовища

5.1. Вплив середовища на фінансову безпеку підприємства

Будь-яке підприємство постійно знаходиться у певному оточенні й вимушене рахуватися у своїй діяльності з цим фактом, узгоджуючи свої інтереси з інтересами інших суб'єктів господарювання. Ще на етапі створення підприємства підприємець повинен усвідомлювати, що майбутня його діяльність буде проходити всередині і під впливом так званого на-вколишнього середовища, під яким розуміється диференційна структура, що складається із зовнішнього (ближнього та дальнього) і власного внутрішнього середовищ.

Зовнішнє середовище включає всі сили та контактні аудиторії, з якими підприємство зіштовхується у своїй повсякденній і стратегічній діяльності (рис. 5.1). Буквально все, що впливає на прийняття рішень у процесі діяльності, може бути включено в це поняття. Середовище ніколи не буває стабільним. І, звичайно, кожне підприємство повинно не тільки знати своє середовище та його природу змін, але й вміти реагувати на ці зміни: невдача в адаптації до середовища відображається на бізнесі взагалі.

Середовище виступає як спектр деяких обмежень і водночас можливостей. Наприклад, бажання розширити діяльність організації обмежується фінансовими та ресурсними можливостями підприємства. Споживчий попит як частина зовнішнього середовища впливає на можливості підприємства щодо досягнення поставлених планових значень обсягів прибутку і продажів. Технологічні нововведення для маркетингових цілей можуть бути обмежені ресурсами (як людськими, так і чисто виробничими), а також можуть створити умови для зміни ринкової позиції підприємства тощо.

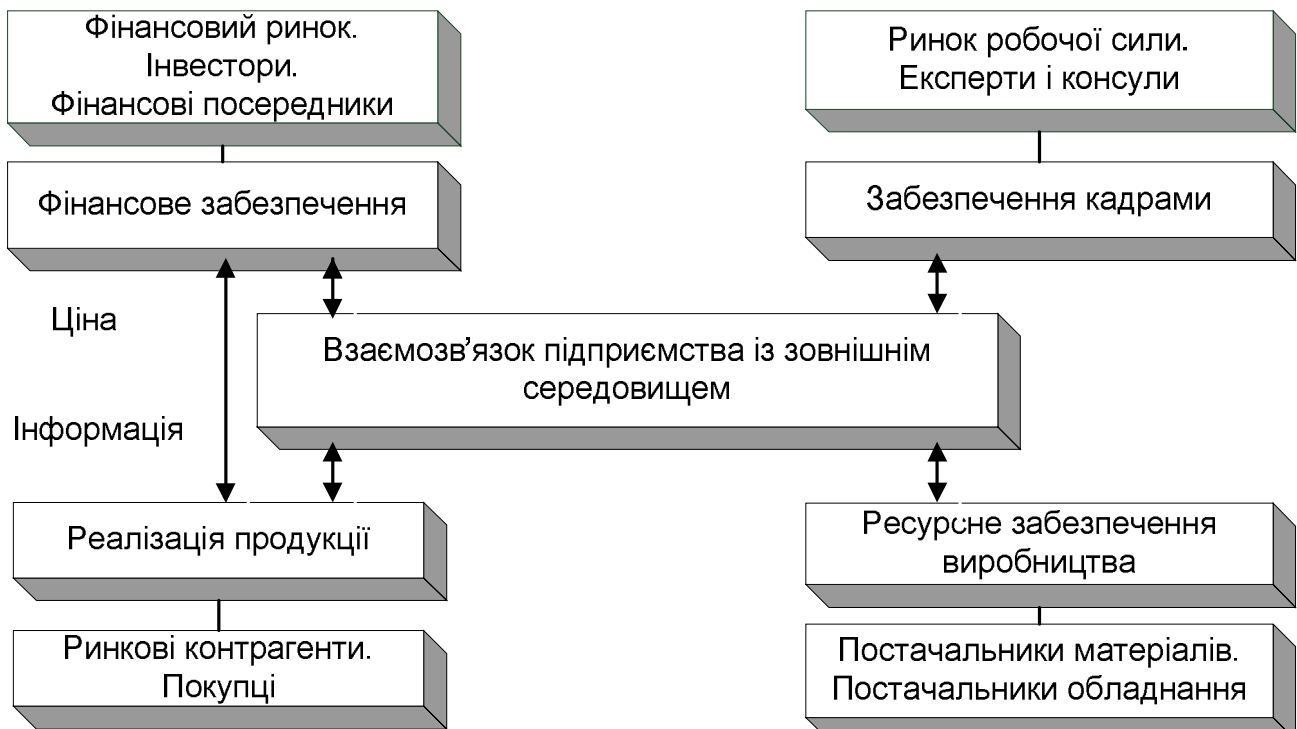


Рис. 5.1. **Взаємозв'язок підприємства із зовнішнім середовищем**

Тому фінансову безпеку підприємства слід розглядати як *міру гармонізації* у часі та просторі фінансових інтересів підприємства з інтересами складових оточуючого середовища – держави, ринку, конкурентів. Звідси можна зробити висновок: *підприємство тільки тоді знаходиться в належному стані фінансової безпеки, якщо його фінансові інтереси певною мірою узгоджені з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища: споживачів, постачальників, конкурентів, інвесторів, держави.*

В економічній літературі висловлюються різні думки з приводу класифікацій середовищ організацій. Це пов'язано з тим, що для виділення середовищ необхідно визначити, які чинники є найбільш важливими з погляду впливу на положення організації і з якою частотою вони здійснюють свій вплив.

Існує думка, що організаціям як економічним одиницям варто брати до уваги, в першу чергу, чисто економічні чинники (рівень прибутків споживачів, ставку відсотка, обмінний курс валюти), а потім, як допоміжні

(або другорядні), соціальні, юридичні, технологічні та політичні чинники, що утворюють зовнішні середовища.

За широтою та періодичністю впливу на підприємство зовнішнє середовище поділяється на:

- 1) середовище найближчого оточення;
- 2) віддалене середовище організації.

Оскільки виробниче підприємство визначають як систему, що переробляє ресурси, то найближче оточення підприємства складається зі споживачів, постачальників, ринків робочої сили, фінансових інститутів, конкурентів та інвесторів. Ці групи контактують із підприємством (у різних містах) безпосередньо.

Основне (загальне) середовище, з іншого боку, складається із сил, що виявляються час від часу. На параметри цього середовища впливають соціальні, культурні, демографічні, екологічні, юридичні та технологічні чинники.

Відповідно до функціонального розподілу зовнішнє середовище розподіляється за природою чинників на соціальне, економічне, політичне та технологічне. Маючи справу з кожним із них, необхідно розуміти істотну різницю між найближчим (безпосереднім) оточенням і загальним середовищем.

Розглядаючи структуру середовища, виявляємо його елементи, тобто складові. Ці ж елементи, з точки зору впливу на підприємство, є факторами. Середовище підприємства поділяють на такі групи елементів-факторів: **зовнішнє середовище – макросередовище та мікросередовище; внутрішнє середовище.**

Макросередовище складається з елементів-факторів непрямої дії, тобто вони переважно прямо не пов'язані з конкретним підприємством, зате створюють певне сприятливе або несприятливе середовище для його господарсько-бізнесової діяльності.

До факторів макросередовища, що здійснюють вплив на підприємство, а відтак і на його фінансову безпеку, відносять:

- а) стан економіки країни;
- б) політико-правові відносини;
- в) ефективність державного регулювання економіки;

- г) рівень НТП;
- д) рівень соціального розвитку;
- е) стан культури, ціннісних орієнтацій у суспільстві;
- є) дієвість профспілок, партій і громадських організацій;
- ж) демографія;
- з) природні умови, екологія;
- и) міжнародне становище;
- і) надзвичайні обставини, яким не могли запобігти керівники (форс-мажорні).

Мікросередовище – це середовище безпосереднього впливу на підприємство, тобто це учасники ринку, які безпосередньо контактують з підприємством.

Фактори мікросередовища:

- а) конкуренти і конкурентне середовище в цілому;
- б) покупці;
- в) постачальники;
- г) партнери;
- д) місцеві органи профспілок, партій, громадських організацій;
- ж) місцеві органи влади тощо.

Вплив даних факторів розцінюють у процесі діагностики зовнішнього середовища як *загрози* або ж *можливості* для підприємства.

Можливості – це фактори зовнішнього середовища, які допомагають досягненню цілей підприємства.

Загрози – це зовнішні умови, які обмежують можливості підприємства безперешкодно досягти потрібної мети. Ті самі фактори можуть створювати як додаткові можливості, так і додаткові перешкоди.

Елементи мікросередовища називають, іншими словами, елементами зовнішнього середовища безпосереднього факторіального впливу на підприємство. Кожен фактор мікросередовища за певних обставин може призвести навіть до банкрутства підприємства.

До елементів-факторів мікросередовища відносяться: конкурентне середовище; покупці (споживачі, клієнти); партнери (стейкхолдери) зовнішні: постачальники, компаньйони, власники, акціонери, засоби масової інформації, місцеві органи влади, партії і громадські організації, профспі-

лкові органи та інші, заінтересовані в успішній діяльності підприємства; постачальники: сировини, матеріалів, енергоносіїв, робочої сили, фінансових ресурсів, капіталу, інформації тощо; профспілки, партії і громадські організації, їх місцеві органи; місцеві органи влади: держадміністрація, рада, податкова адміністрація, казначейство, фінорган, санстанція, орган держстатистики, пожежний нагляд, технагляд та ін.

У результаті аналізу виявляються загрози підприємству, що містяться у зовнішньому середовищі, і можливості, які надає йому це середовище.

За допомогою експертів і відповідних методів оцінюють ступінь впливу кожного фактора-загрози та реальності кожної можливості, їх градацію за важливістю. Виявляють критичні для підприємства загрози та найбільш реальні і бажані можливості.

5.2. Збалансованість інтересів підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища

Оскільки фінансова безпека підприємства є комплексним поняттям і пов'язана не лише із внутрішнім станом самого підприємства, а й з впливом зовнішнього середовища, з його суб'єктами, з якими підприємство вступає у взаємозв'язки, то в цьому плані фінансова безпека відображає узгодженість, збалансованість інтересів підприємства та інтересів суб'єктів зовнішнього середовища. З цих позицій фінансова безпека підприємства може розглядатися як практичне втілення положень теорії ресурсної взаємозалежності, відповідно до якої у своїй діяльності підприємство повинно брати до уваги не лише свої, а й різноманітні інтереси партнерів і конкурентів.

У цьому випадку фінансова безпека розглядається як міра гармонізації у часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища. Підприємство буде знаходитись у фінансовій безпеці, якщо його фінансово-економічні інтереси *гармонізовані* з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища –

покупців, постачальників, інвесторів, конкурентів, держави і суспільства загалом.

Виходячи із визначення поняття «інтерес», що означає користь, вигоду, дохід, видається можливим розглядати інтереси підприємства як його взаємодію із суб'єктами зовнішнього середовища, яка реалізується постійно чи протягом певного періоду часу, примусово чи за вибором підприємства, результати якої забезпечують можливість отримання доходу.

Визначальними ж будуть інтереси саме власників засобів виробництва – суб'єкта контролю над підприємством. Саме суб'єкт контролю формує систему інтересів підприємства і відповідно забезпечує визначальний вплив на безпеку підприємства.

Сама по собі наявність чи відсутність контролюючого суб'єкта не може бути позитивним чи негативним фактором. Важливим є співпадання чи неспівпадання інтересів контролюючого суб'єкта і підприємства.

Елементом фінансової безпеки будуть саме фінансові інтереси – економічні цінності, важливі потреби власників, керівників і персоналу підприємства, реалізація яких забезпечує досягнення мети діяльності підприємства.

Фінансово-економічні інтереси підприємства, в першу чергу, обумовлені його позицією на ринку і конкурентоспроможністю його товарів. Вони представлені такими показниками, як підконтрольна частка ринку, ціна, затрати на виробництво і прибуток. Фінансові інтереси пов'язані також з наявністю й доступністю грошових засобів, а звідси – з доходами на інвестований капітал чи позики. Більш конкретно фінансові інтереси фірми прослідковуються через призму індикаторів фінансової безпеки.

Узгодження інтересів підприємства з інтересами зовнішнього середовища здійснюється у процесі його адаптації.

5.3. Адаптація підприємства до впливу зовнішнього середовища

Зміна зовнішнього середовища діяльності підприємств і його вплив на їхню діяльність розглядаються як вихідне посилення до адаптації підприємств.

Поняття адаптації підприємства в українській економіці у своєму розвитку пройшло ряд стадій. Відповідно до первісного підходу адаптація трактувалася як ступінь залучення підприємств у ринкові форми господарювання. На перших етапах ринкових перетворень адаптація розумілася як швидка зміна форми власності, самостійний вихід на зовнішній ринок, прагнення до максимізації прибутку, виробництва конкурентоспроможної продукції, реалізоване через зменшення витрат, ліквідацію збиткових виробництв, скорочення надлишкового персоналу тощо. Розумінню адаптації як ступеня залучення підприємств у ринкові форми господарювання були властиві надмірна «економічність», що не враховувала соціальних складових реформ економіки, а також тимчасовий характер, оскільки процес залучення промислових підприємств України в ринкові відносини має тимчасові межі, тобто цей процес не є нескінченним. З формуванням в економіці України ринкової системи господарювання визначення адаптації підприємств як ступеня їхнього залучення в ринкові форми господарювання втратило зміст.

Трохи пізніше превалював дещо інший підхід до трактування поняття «адаптація». Різкий спад виробництва в цілому по країні, а головне зміна економічних функцій держави, що вже не була основним інвестором і споживачем продукції, зробили проблему виживання підприємств у нових умовах головною. У зв'язку з цим адаптація стала трактуватися як «виживання», а саме як утримання виробництва на належному рівні, збереження основних фондів і ключових технологій, ядра трудового колективу. При такому підході до визначення адаптації втрачається бачення перспектив розвитку підприємств. Крім того, даний підхід до визначення сутності адаптації підприємств, як і попередній, також носить тимчасовий характер, оскільки при стабілізації економічної ситуації в країні, при налагодженій діяльності промислових підприємств визначення ада-

птації як засобу для виживання в нестабільних умовах економіки втрачає зміст.

У рамках наступного підходу адаптація розуміється вже як ступінь освоєння нових правил гри, нових способів виробничо-фінансової діяльності підприємства у принципово іншому зовнішньому середовищі. Це визначення адаптації підприємств значною мірою відповідає загальному поняттю адаптації, оскільки в загальному випадку під адаптацією будь-якої системи розуміється її пристосовування до умов існування або діяльності.

У дійсності поняття адаптації підприємства до впливу зовнішнього середовища є більш широким і універсальним, таким, що передбачає внесення змін у його діяльність з метою забезпечення фінансової безпеки.

Метою адаптації підприємств до факторів впливу зовнішнього середовища є забезпечення фінансової безпеки підприємства за допомогою підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, забезпечення балансу фінансових інтересів із суб'єктами зовнішнього середовища, зміцнення або збереження його ринкових позицій для забезпечення конкурентоспроможності продукції. Адаптація підприємства до впливу зовнішнього середовища становить багатоступеневий процес (рис. 5.2).

Адаптація підприємства до змін у зовнішньому середовищі і пов'язаних з ними впливами факторів зовнішнього середовища може бути параметричною і структурною.

Параметрична адаптація припускає зміну параметрів внутрішніх систем підприємства, наприклад, освоєння виробництва нової продукції або нової технології, зміну ринків збуту або цінової політики підприємства.

Структурна адаптація передбачає зміну самої структури внутрішньої системи підприємства, появу нових внутрішніх систем, реорганізацію або ліквідацію існуючих. Наприклад, перехід в економіці України до ринкової системи господарювання змусив багато підприємств створити у структурі керування таку внутрішню підсистему, як маркетинг.

Залежної від ролі і значення адаптаційних елементів, а також готовності до адаптивної реакції можна виділити три моделі поведження підприємств, кожна з яких визначає його готовність до адаптації: модель активного, консервативного і змішаного поведження. Характеристику поведження підприємства в кожній з моделей наведено в додатку Д.

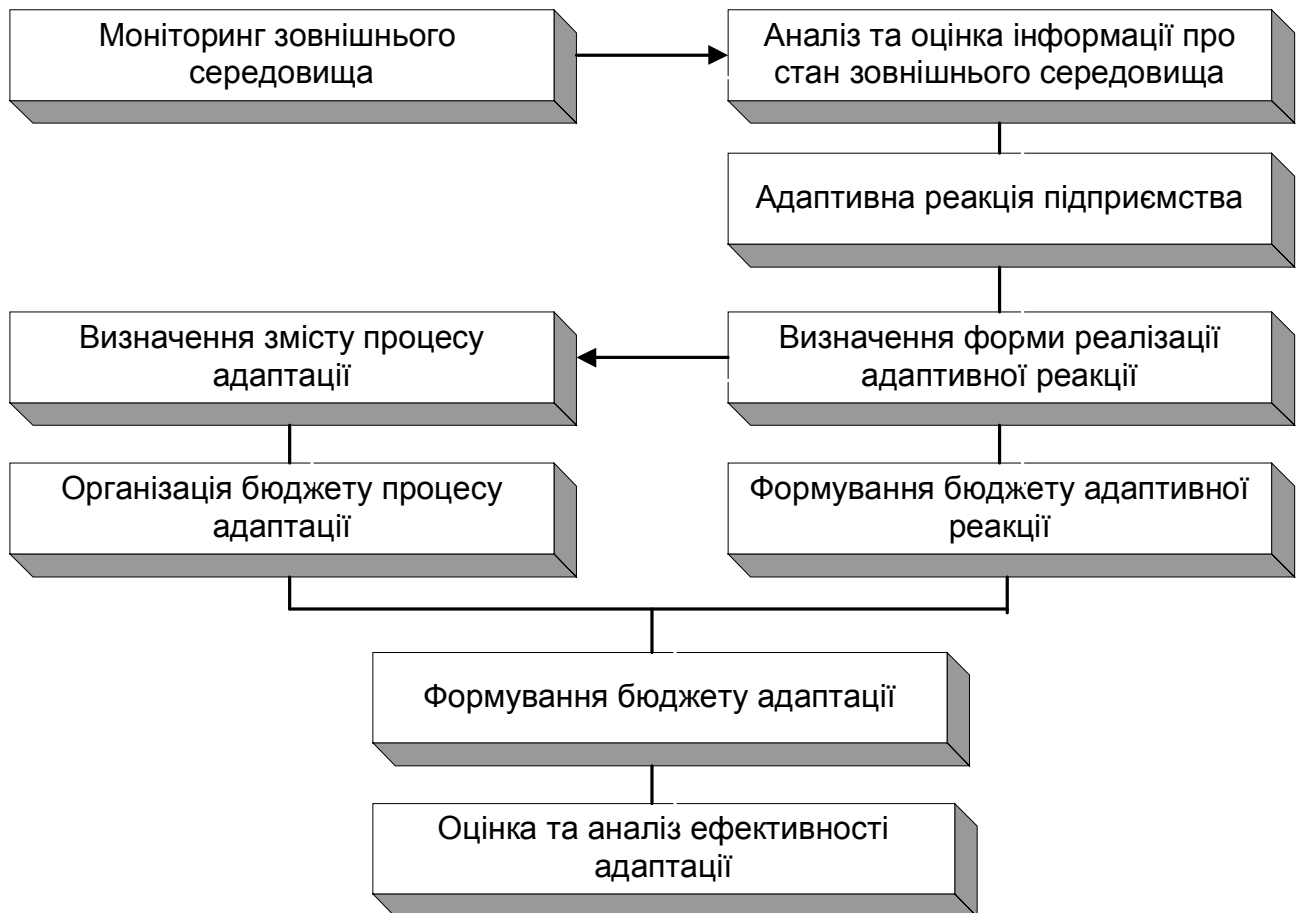


Рис. 5.2. **Схема адаптації підприємства до змін у зовнішньому середовищі**

Активна модель поведження підприємства є найбільш адаптивною до ринкових впливів. Вона припускає розробку різних моделей адаптивної реакції залежно від характеру прогнозованих змін і ступеня їхньої важливості для діяльності підприємства.

У *консервативній моделі* поведження адаптивна реакція носить змушений і локальний характер, тобто зміни в діяльності підприємства відбуваються лише тоді, коли воно, по суті, поставлено перед вибором: або збитки аж до банкрутства, або перетворення, але лише за окремими аспектами діяльності або в окремих підрозділах підприємства, що не робить істотного впливу на діяльність усього підприємства.

У *змішаній моделі* поведження підприємства розроблена не модель адаптації, а тільки її загальні принципи і підходи до поведження підприємства в ринкових умовах, а сама адаптація залежить від виду і ступеня інтенсивності впливу факторів зовнішнього середовища: при інтенсивному впливі загальні принципи адаптації певним чином реалізуються в діяльності підприємства, а при невисокій інтенсивності – реалізація принципів адаптації носить поверхневий і несистемний характер.

Залежно від факторів, що впливають, сукупність адаптивних заходів підприємства можна поділити на такі групи:

адаптація підприємства до нововведень;

адаптація підприємства до змін кон'юнктури ринку;

адаптація підприємства до соціально-культурних і політико-правових умов.

Кожен вид адаптації передбачає комплекс робіт, пов'язаний з організацією адаптації на підприємстві.

Для збереження своїх конкретних позицій і забезпечення своєї фінансової безпеки в соціально-економічній ситуації, що складається, підприємство повинно постійно здійснювати спостереження за станом зовнішнього середовища й оцінювати відповідність функціонування внутрішніх систем стану зовнішнього середовища; прогнозувати динаміку зовнішнього середовища і відстежувати формування основних тенденцій його розвитку; визначати можливі зміни, що слід вносити у внутрішні системи підприємства у зв'язку з відповідними змінами зовнішнього середовища, тобто відповідним чином реагувати на зміни зовнішнього середовища, на вплив його факторів.

5.4. Складові адаптації та класифікація адаптивної реакції підприємства

У системі адаптації підприємства до впливів зовнішнього середовища виділяються дві складові адаптації: *адаптивна реакція підприємства* і власне *процес адаптації*.

Під **адаптивною реакцією** підприємства на вплив зовнішнього середовища розуміється зміна стратегічних цілей діяльності підприємства або способів досягнення цих цілей, що істотно впливають на взаємини підприємства із зовнішнім середовищем.

У свою чергу **процес адаптації** варто розуміти як процес внесення змін у функціонування внутрішніх систем і діяльність підрозділів підприємства, що супроводжують адаптивну реакцію.

Адаптивна реакція підприємства з'являється (або принаймні повинна з'являтися, якщо підприємство піклується про свою фінансову безпеку) під впливом *факторів зовнішнього середовища*.

За способом впливу зовнішні фактори можна розділити на два види: *фактори прямого і непрямого впливу*.

Фактори прямого впливу безпосередньо впливають на діяльність підприємства. Найчастіше до факторів прямого впливу належать фактори, що характеризують ступінь стабільності економічної обстановки, у якій діє підприємство. До таких факторів можна віднести, наприклад, поведінку постачальників матеріалів, капіталу; зміну процентної ставки інвестицій; зміну законодавства з господарських питань, постанов і заходів, прийнятих місцевими органами управління, а також фактори, що характеризують стан ринку (наприклад, розміщення і поведіння споживачів; склад і поведіння конкурентів).

До факторів непрямого впливу відносяться такі, вплив яких на підприємство здійснюється опосередковано, наприклад, політична обстановка в країні, рівень розвитку науково-технічного прогресу.

За швидкістю реакції підприємства зовнішні фактори поділяються на *фактори, які потребують негайної реакції з боку підприємства* (наприклад, підвищення рівня інфляції, зміна законодавчої бази, зміни в діяльності постачальників), і на *фактори, швидкість реакції на які про-*

лонгована в часі (наприклад, результати інноваційних процесів).

За ступенем залежності від підприємства фактори поділяються на *залежні від підприємства, тобто контрольовані ним* (наприклад, вибір постачальників матеріальних ресурсів і засобів виробництва, підвищення кваліфікації персоналу, створення суспільної думки про підприємство і його продукцію), *і не залежні від підприємства, тобто не контрольовані ним* (наприклад, поведження постачальників матеріалів, рівень інтенсивності конкуренції в галузі або регіоні, поведження конкурентів).

За характером відповідної реакції підприємства зовнішні фактори можна розділити на такі групи: *обов'язкові й ігноровані фактори*.

До обов'язкових відносяться фактори, на які підприємство не може не відреагувати, якщо не хоче припинити свою діяльність: реакція на такі фактори обумовлює життєздатність підприємства. У цю групу входять такі фактори, як падіння попиту на продукцію підприємства; зміна вимог споживачів до якості продукції; зміни умов постачання і транспортування матеріалів тощо.

До ігнорованих відносяться фактори, від відповідної реакції на які не залежить існування підприємства, а мова йде про фінансові втрати – реальні або у формі не отриманої вигоди; до цих факторів відносяться, в першу чергу, поява нововведень – нових видів продукції, нової техніки, конструкційних матеріалів, методів організації і керування; зміна поведження конкурентів.

Існування кожного з наведених факторів впливу зовнішнього середовища змушує підприємства пристосовуватися, тобто адаптуватися до дії цього фактора, особливо якщо він стає фактором постійного впливу, а адаптивна реакція на нього є змушеною й обов'язковою.

Адаптивна реакція підприємства на вплив зовнішнього середовища залежить від виду фактора, інтенсивності його впливу, від особливостей діяльності самого підприємства і рівня якості керування підприємством. Крім цього, існує цілий ряд інших особливостей адаптивної реакції підприємства на зміни зовнішнього середовища. У зв'язку з цим виникає проблема *класифікації адаптивної реакції* підприємства на зміни зовнішнього середовища.

За швидкістю реалізації заходів щодо адаптації підприємства виділяють *безстрокову і термінову адаптивну реакцію підприємства*.

Безстрокова адаптивна реакція не визначена в часі; практично вона здійснюється постійно, перманентно.

Термінова адаптивна реакція підприємства розрахована на певний строк. Вона може бути:

короткостроковою – заходи щодо адаптації здійснюються протягом 3 – 6 місяців;

середньостроковою, при якій термін реалізації заходів щодо адаптації варіює від 6 місяців до 1 – 1,5 років;

довгостроковою – зміни у внутрішніх системах і підрозділах підприємства здійснюються протягом 1,5 – 2-х років.

За необхідністю відповідної реакції на зовнішні впливи адаптивна реакція поділяється на *змушену й індиферентну*.

Змушена адаптивна реакція – це обов'язкова реакція; підприємство не може не реагувати на зміни зовнішнього середовища і просто зобов'язане внести зміни у внутрішні системи.

Індиферентна адаптивна реакція підприємства виникає в тому випадку, коли адаптація підприємства носить необов'язковий характер. Наприклад, поява різного роду нововведень як технічного, так і організаційного характеру зовсім не зобов'язує підприємства вносити зміни в систему технічної підготовки виробництва і самого виробництва.

За масштабами охоплення адаптивну реакцію підприємства можна поділити на *велику і локальну*.

Велика реакція підприємства виникає в тому випадку, коли зміни відбуваються у всіх внутрішніх підрозділах і системах підприємства або торкаються їх тією чи іншою мірою.

При *локальній реакції* підприємства зміни відбуваються тільки в одній-двох внутрішніх системах або підрозділах підприємства. Локальна реакція, як правило, незначна, відбувається у відповідь на незначні зміни зовнішнього середовища.

За ступенем досягнення поставлених цілей у процесі адаптації адаптивна реакція підприємства може бути *завершеною*, тобто такою, що вже дала певний економічний ефект, і *незавершеною*, за якої ефект

не отриманий. Незавершеність адаптивної реакції може бути обумовлена різними причинами, але суть її одна – припинення заходів щодо адаптації внаслідок виникнення будь-яких обставин.

За рівнем і ступенем планування адаптації реакція підприємства може бути *запланованою та спонтанною*.

Запланована реакція можлива в тому випадку, коли на підприємстві існує модель адаптації, і в разі потреби адаптація протікає за заданим планом. Якщо на підприємстві відсутня модель адаптації, а прогноз і моніторинг стану зовнішнього середовища здійснюються, то тоді адаптація є *спонтанною*, здійснюється безмодельно, всі процеси з реалізації заходів щодо адаптації протікають стихійно, результат їх не визначений і важко передбачуваний.

За необхідністю інвестиційної підтримки адаптивна реакція підприємства поділяється на *адаптацію капіталомістку*, котра вимагає інвестицій до повного свого завершення, та *адаптацію некапіталомістку*, реалізація якої не вимагає інвестицій. Як правило, *капіталомісткою* є адаптація підприємства до нововведень технічного характеру, оскільки освоєння нових видів продукції або нових технологій становить інвестиційні проекти.

До *некапіталомісткої* адаптації варто віднести адаптацію до нововведень організаційного характеру, особливо якщо нововведення такого роду освоюються фахівцями підприємства.

За ступенем окупності витрат на адаптацію розрізняють *витратну* і *прибуткову* адаптивну реакцію.

Витратна адаптивна реакція апріорі припускає, що витрати на адаптацію підприємства не окупляться або не принесуть прибутку. *Прибуткова адаптивна реакція* свідчить про можливе одержання прибутку в результаті адаптації підприємства до змін зовнішнього середовища.

З позицій часу адаптивна реакція підприємства може бути *стратегічною* та *поточною*.

Стратегічна адаптивна реакція підприємства на зміни зовнішнього середовища становить передбачувані зміни цілей діяльності підприємства і (або) способів досягнення поставлених цілей у вигляді планів, програм і досить важливим видом її підтримки є інвестиційна підтримка.

Можна стверджувати, що стратегічна адаптивна реакція становить перспективні інвестиційні проекти, пов'язані з передбачуваною зміною або впливом зовнішнього середовища.

Тактична адаптивна реакція підприємства виступає у формі не дуже значних проектів, для реалізації яких не потрібно великих витрат часу на підготовку і значних обсягів інвестицій.

5.5. Фінансове забезпечення адаптації підприємства до змін у зовнішньому середовищі

Адаптивна реакція підприємства потребує фінансової підтримки, яка може бути надана як за рахунок витрат виробництва, так і за рахунок інвестиційних ресурсів.

Усі витрати, що пов'язані з прийняттям і реалізацією рішень з адаптації підприємства, поділяються на **дві групи**: *витрати на розробку рішень з адаптації* – Z_{pz} і *витрати на реалізацію цих рішень* – Z_{pl} . Крім такої класифікації витрат, відповідно до запропонованого визначення адаптації підприємства до зміни зовнішнього середовища, можна запропонувати такий поділ витрат на адаптацію підприємства: витрати на реалізацію адаптивної реакції підприємства – $Z_{a.p.}$ і витрати на процес адаптації – $Z_{pa.}$ Виходячи з того, що мова йде про витрати на адаптацію підприємства, тобто при одній і тій же величині витрат, можна стверджувати про справедливість наведеного нижче рівняння:

$$Z_{pz} + Z_{pl} = Z_{a.p.} + Z_{pa.}$$

Збалансованість витрат на адаптацію підприємства є одним з інструментів керування адаптацією підприємства, зокрема, її ресурсним забезпеченням.

У кожній зі складових адаптації підприємства – адаптивній реакції і процесі адаптації – також можна виділити витрати на розробку рішень з адаптації і витрати на реалізацію цих рішень. Так, загальна величина ви-

трат, пов'язаних із процесом адаптації у j-й внутрішній системі підприємства, становить суму зазначених витрат:

$$Z_{ja} = Z_{paj} + Z_{plj} ,$$

де j – індекс виду внутрішньої системи підприємства.

Тоді загальна величина витрат процесу адаптації підприємства, що розраховується на період процесу адаптації, складе:

$$Z_{ai} = \sum_{j=1}^m Z_{jai} ,$$

При оцінці витрат на реалізацію адаптивної реакції підприємства і у процесі адаптації доцільно оцінити питому вагу витрат на кожну зі складових у загальній величині витрат на адаптацію:

$$\text{П.в.ВЗ}_{a.p} = (Z_{ap} : Z_a) \times 100;$$

$$\text{П.в.ВЗ}_{п.а} = (Z_{п.а} : Z_a) \times 100,$$

де П.в.ВЗ_{a.p} і П.в.ВЗ_{п.а} – відповідно питома вага витрат на реалізацію адаптивної реакції підприємства і процес адаптації.

Витрати на реалізацію адаптивної реакції підприємства і процес адаптації можуть мати різну питому вагу в загальній величині витрат. Питома вага витрат на реалізацію адаптивної реакції підприємства залежить від масштабу адаптивної реакції підприємства; при цьому очевидно, що у структурі витрат на адаптацію витрати на реалізацію адаптивної реакції підприємства будуть переважати. Дослідження свідчать, що встановити межі витрат на реалізацію адаптивної реакції підприємства дуже важко. Витрати на адаптацію підприємства мають різний характер, унаслідок чого їхнє відшкодування здійснюється за рахунок різних джерел (рис. 5.3).

Деякі види витрат носять характер інвестиційних і відшкодовуються за рахунок інвестиційних джерел, інші – включаються у собівартість продукції.

Витрати на процес адаптації підприємства *відшкодовуються* як за рахунок витрат виробництва, так і за рахунок інвестиційних ресурсів. Так, вартість живої праці, короткострокових позикових ресурсів включається переважно у *витрати підприємства*. До витрат, фінансованих за рахунок інвестиційних ресурсів, відносяться: розширення обсягу обігових коштів, підвищення кваліфікації, підготовка й навчання персоналу, залучення фінансових ресурсів на довгостроковій основі, організація просування продукції, консультації експертів і фахівців тощо.

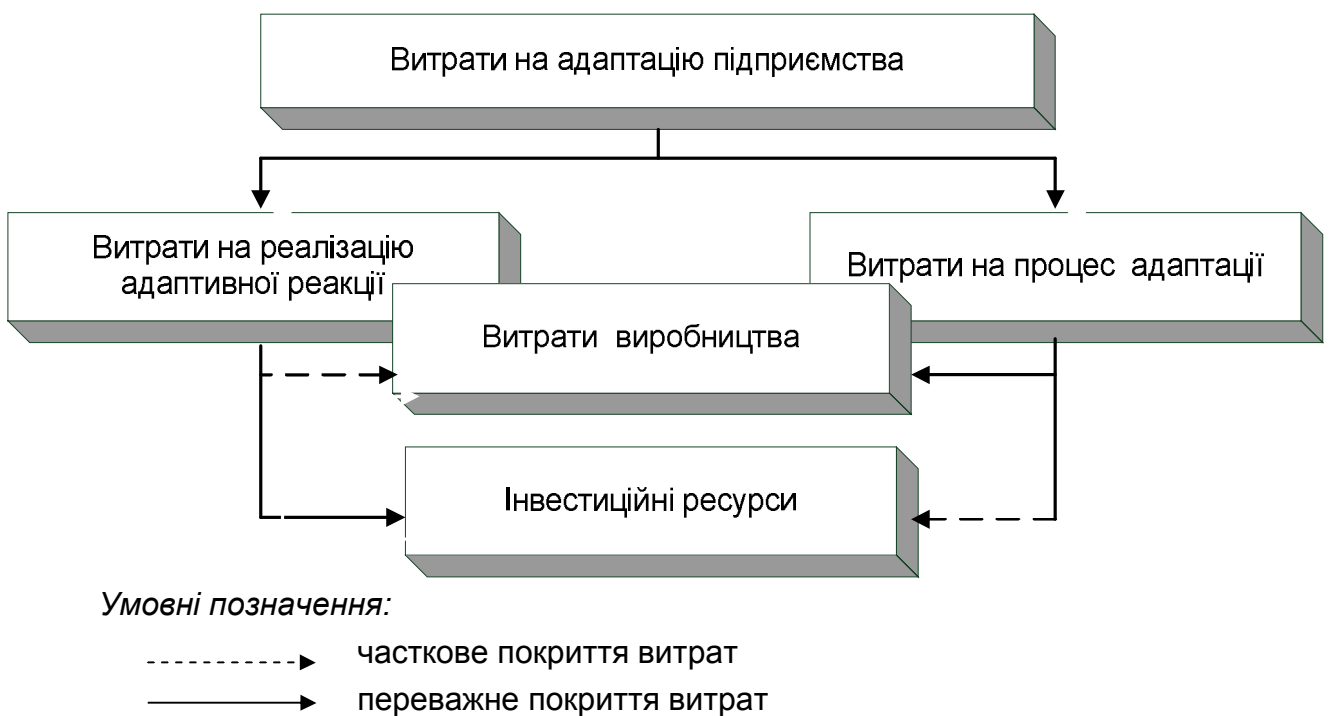


Рис. 5.3. Джерела покриття витрат на адаптацію

На відміну від витрат на процес адаптації витрати на реалізацію адаптивної реакції підприємства відшкодовуються переважно за *рахунок інвестиційних ресурсів*, оскільки більшість видів адаптивної реакції підприємства передбачають різного роду зміни, пов'язані з виробничою базою (розширення виробничої бази, підвищення її технічного рівня, її зміна відповідно до обраного критерію), організаційною структурою підприємства і його структурою керування. Тільки окремі види витрат на реалізацію адаптивної реакції підприємства можуть відшкодовуватися за рахунок витрат виробництва. Реалізація практично всіх видів адаптивної

реакції підприємства вимагає значних інвестицій, джерелами яких можуть бути власні, позикові або притягнуті кошти.

Сума витрат на адаптацію називається **бюджетом адаптації**. Поняття бюджету як величини витрат для фінансування будь-яких процесів відомо в економічній літературі. У зв'язку з цим у літературі вже одержали опис типи бюджетів і методи їхнього формування. Відомі такі типи бюджету, як бюджет проекту, бюджет за елементами витрат, що можуть розраховуватися методом прямого рахунку або нормативним методом, інвестиційний бюджет великої виробничо-фінансової системи.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Сутність та складові адаптації підприємства.
2. Класифікації адаптивної реакції підприємства.
3. Фінансове забезпечення адаптації підприємства до змін у зовнішньому середовищі.
4. Інформаційне забезпечення адаптації підприємства до змін зовнішнього середовища.

Теми рефератів

1. Моделі поведінки підприємства, які визначають його готовність до адаптації.
2. Сукупність адаптивних заходів підприємства.
3. Проблема фінансового забезпечення адаптації підприємства до змін у зовнішньому середовищі.
4. Джерела інформації про адаптацію підприємства до змін зовнішнього середовища.

Контрольні запитання та завдання

1. Визначте категорію адаптації підприємства, розкрийте її мету.
2. Охарактеризуйте відмінності параметричної адаптації від структурної.
3. Розкрийте сукупність адаптивних заходів підприємства.
4. Охарактеризуйте складові адаптації підприємства.
5. Охарактеризуйте процес адаптації.
6. Розкрийте класифікацію адаптивної реакції підприємства.
7. Охарактеризуйте порядок фінансового забезпечення адаптації підприємства до змін у зовнішньому середовищі.
8. Розкрийте сутність бюджету адаптації.
9. Охарактеризуйте інформаційне забезпечення адаптації підприємства до змін зовнішнього середовища.

Тести

1. Середовище, в якому функціонує підприємство, поділяють на:
 - а) зовнішнє та внутрішнє;
 - б) макросередовище та мікросередовище;
 - в) соціальне, політичне та внутрішнє;
 - г) немає правильної відповіді;
 - д) усі відповіді правильні.

2. Метою адаптації підприємства до факторів впливу зовнішнього середовища є:
 - а) забезпечення фінансової безпеки підприємства за допомогою підвищення ефективності використання фінансових ресурсів;
 - б) забезпечення балансу фінансових інтересів із суб'єктами зовнішнього середовища;
 - в) зміцнення або збереження ринкових позицій для забезпечення конкурентоспроможності продукції;
 - г) усі відповіді правильні.

3. Під адаптивною реакцією підприємства розуміють:

- а) процес внесення змін у функціонування внутрішніх систем і діяльність підрозділів підприємства, що супроводжують адаптивну реакцію;
- б) зміну стратегічних цілей діяльності підприємства або способів досягнення цих цілей, що істотно впливають на взаємини підприємства із зовнішнім середовищем;
- в) утримання виробництва на належному рівні, збереження основних фондів і ключових технологій, ядра трудового колективу.

4. До складових адаптації підприємства відносять:

- а) адаптацію та адаптивну реакцію підприємства;
- б) фактори прямого і непрямого впливу;
- в) стратегічну та тактичну адаптивні реакції;
- г) капіталомістку та некапіталомістку адаптації;
- д) немає правильної відповіді.

5. Усі витрати, що пов'язані з прийняттям і реалізацією рішень з адаптації підприємства, поділяються на:

- а) витрати на розробку рішень з адаптації і витрати на реалізацію цих рішень;
- б) операційні та стратегічні витрати;
- в) операційні та інвестиційні витрати;
- г) операційні та фінансові витрати;
- д) немає правильної відповіді.

6. Сума витрат на адаптацію називається:

- а) інвестиційними витратами;
- б) адміністративними витратами;
- в) загальногосподарськими витратами;
- г) бюджетом адаптації.

7. Витрати на адаптацію підприємства складають:

- а) витрати виробництва та витрати на процес адаптації;
- б) інвестиційні ресурси та витрати на реалізацію адаптивної реакції підприємства;

- в) витрати на реалізацію адаптивної реакції та витрати на процес адаптації;
- г) немає правильної відповіді.

Тема 6. Нормативне та інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства

6.1. Вплив державного регулювання на фінансову безпеку підприємства

Держава здійснює найбільш помітний і значний вплив на формування фінансової безпеки підприємства. Використовуючи прямі і непрямі важелі втручання, вона створює й регулює економічні умови діяльності підприємств, які призначені для захисту економічних інтересів держави і її національної економіки.

Регулювання економіки державою в більшій або меншій мірі має місце у всіх країнах з ринковою економікою. Державне втручання обумовлене необхідністю досягнення балансу економічних інтересів у країні, який робить суспільство стійкою, рівноважною і такою, що разом з тим розвивається, системою. Необхідність державного регулювання діяльності підприємств обумовлена у тому числі і недосконалістю взаємодії підприємств. Регулюванню піддаються і конкуренція (якщо вона руйнівна), і монополія (якщо вона неефективна).

Метою державного регулювання є досягнення ефективного механізму взаємодії підприємств, фірм – міжфірмові відносини повинні сприяти зростанню випуску, встановленню прийнятної ціни на товар, підвищенню якості товару і відповідної продуктової диференціації, стабільності ринку.

Державне регулювання діяльності підприємств носить характер *прямої і непрямой дії. Непряме регулювання* управління діяльністю підприємств формує систему мотивації, створює стимулюючі умови для ді-

яльності суб'єктів ринкових відносин і виступає в таких формах, як податкова система, цінова і фінансово-кредитна політика, державне замовлення. Державне регулювання діяльності підприємств незалежно від форми власності на засоби виробництва здійснюється за допомогою правових, економічних і соціальних заходів. *До прямого державного регулювання* відноситься розробка державою нормативних актів, положень, заходів, що безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів ринкових відносин. У рамках прямого державного регулювання основним інструментом регулювання економічних умов діяльності підприємств є ухвалення законів і документів законодавчого характеру. Особливо важливими для підприємств виступають законодавчі та нормативні акти з питань оподаткування, інвестиційної діяльності, організаційно-правових форм діяльності.

Основними *напрямами державного регулювання* діяльності підприємств є:

- 1) проведення антимонопольної політики;
- 2) регулювання ринку;
- 3) формування системи оподаткування;
- 4) регулювання інноваційних процесів;
- 5) забезпечення правової основи діяльності підприємств;
- 6) проведення інвестиційної політики;
- 7) формування й розвиток інфраструктури підприємництва;
- 8) фінансова підтримка у формі державних гарантій забезпечення іноземних кредитів.

Державне регулювання в кожній сфері переслідує мету дотримання певних *інтересів*. При цьому слід зазначити, що інтереси держави і підприємства не завжди співпадають. Унаслідок неспівпадання державних інтересів та інтересів окремого підприємства або групи підприємств, сформованої за рядом ознак (наприклад, галузева приналежність або регіональне розташування, форма власності, організаційно-правова форма діяльності, масштаб діяльності тощо), можна стверджувати, що державне регулювання діяльності підприємств має як *позитивні*, так і *негативні* прояви. Відповідно, ті або інші види державного регулювання діяльності підприємств позитивно або негативно впливають на фінансо-

ву безпеку підприємства. Особливо відчутно негативний вплив державного регулювання на фінансову безпеку для підприємств недержавного сектору, оскільки держава не несе відповідальності за результати їх діяльності, незалежно від того, чи є низькі або негативні результати діяльності наслідком неефективного менеджменту або викликані негативним впливом державного регулювання діяльності підприємств.

Позитивний вплив державного регулювання діяльності підприємств на їх фінансову безпеку можна спостерігати за допомогою табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Позитивний вплив державного регулювання на фінансову безпеку підприємства

Форми державного регулювання	Наслідки державного регулювання	Характер впливу державного регулювання на фінансову безпеку підприємства
1	2	3
Введення різноманіття форм власності	Поява недержавного сектору в економіці	Можливість прояву приватної ініціативи, підвищення зацікавленості в результатах діяльності підприємства
Формування й регулювання фінансового ринку	Поява мережі фінансових посередників	Збільшення числа джерел інвестиційних ресурсів
Обмеження й регулювання рівня монополізму	Створення умов для конкурентної боротьби	Зниження загрози з боку підприємств-монополістів. Запобігання або ліквідація небажаних ринкових структур і небажаної поведінки ринкових агентів. Допомога одним групам економічних агентів за рахунок інших
Обмеження імпорту товарів з метою захисту інтересів вітчизняного товаровиробника	Створення умов для збуту продукції вітчизняних товаровиробників	Збільшення місткості ринку

Закінчення табл. 6.1

1	2	3
Надання державних гарантій при залученні іноземних інвестицій	Збільшення притоку зарубіжних інвестицій	Збільшення кількості інвестиційних проектів, що реалізуються, підвищення організаційно-технічного рівня виробництва і конкурентоспроможності продукції, вихід підприємства на зовнішні ринки

Вплив негативних наслідків державного регулювання на фінансову безпеку підприємств поданий в табл. 6.2.

Таблиця 6.2

Негативний вплив державного регулювання на фінансову безпеку підприємства

Сфера регулювання	Негативні аспекти регулювання	Захисна реакція підприємств	Вплив захисних заходів на фінансову безпеку підприємств
1	2	3	4
Податкова сфера	Високі податкові ставки. Відсутність системи податкових пільг	Відсутність прагнення до збільшення прибутку. Завдання частини прибутку	Скорочення об'ємів виробництва або його зупинка. Високий рівень витрат на виробництво. Відсутність власних інвестиційних ресурсів. Низький організаційно-технічний рівень виробництва. Низький рівень конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках
Інвестиційна сфера	Незначність гарантій зарубіжним інвесторам. Відсутність сприятливого інвестиційного клімату	Відмова від співпраці із зарубіжними партнерами. Вивіз капіталу за кордон	Відсутність реальної можливості співпраці із зарубіжними партнерами. Уповільнення динаміки розвитку

Закінчення табл. 6.2

1	2	3	4
Інфраструктура підприємства	Жорсткі обмеження діяльності	Відмова від послуг інфраструктури підприємства	Зростання витрат і висока якість робіт, що виконуються самостійно. Відсутність додаткових інвестицій через нерозвиненість фондового ринку.

Особливу увагу приділяють такій вимозі до системи фінансової безпеки, як *законність* її функціонування. Ця законність повинна ґрунтуватись на відповідній *нормативно-правовій базі*, що забезпечуватиме ефективне функціонування системи.

Нормативно-правова база виконує такі основні *функції*:

установлює й регулює взаємовідносини між суб'єктами фінансової безпеки, визначає їх права, обов'язки та відповідальність;

установлює порядок створення та застосування сил і засобів забезпечення фінансової безпеки.

Конституційне закріплення терміну «економічна безпека» стало важливим кроком до створення системи фінансової безпеки та розробки відповідної законодавчої бази. Згідно з Конституцією України створено Раду національної безпеки і оборони України, одним із важливих напрямків діяльності якої є координація органів виконавчої влади у сфері національної та, зокрема, економічної безпеки. Таким чином, при створенні нормативно-правової бази економічної безпеки, насамперед, необхідно керуватися Конституцією України.

6.2. Законодавче регулювання фінансової безпеки підприємства

Успішне й ефективне вирішення завдань забезпечення фінансової безпеки досягається формуванням системи нормативних актів, поло-

жень, статутів, правил, регламентів і функціональних обов'язків працівників суб'єктів господарювання.

Найбільш чітку і конкретну визначеність база організації системи захисту підприємства одержує у формі права. Забезпечення фінансової безпеки підприємства може здійснюватися на 3-х рівнях: *на рівні міжнародних угод, національного законодавства та на локальному рівні, тобто в межах самого підприємства* (рис. 6.1).



Рис. 6.1. Рівні забезпечення фінансової безпеки підприємства

В Україні не існує чіткого механізму захисту фінансової безпеки підприємства на рівні національного законодавства. Різні сторони фінансової безпеки опосередковано регулюються різноманітними законодавчими актами, серед яких: Конституція України, Бюджетний кодекс, Кодекс законів про працю, Цивільний та Господарський кодекси, закони України «Про власність», «Про систему оподаткування», «Про податок на прибу-

ток підприємств», «Про захист економічної конкуренції», «Про інформацію», «Про авторське право та суміжні права», «Про охорону на знаки для товарів та послуг» та ін. Також незалежно від сфери діяльності підприємства на його фінансову безпеку можуть мати вплив законодавчі акти, які регулюють ту чи іншу сферу діяльності підприємства (банківська діяльність, діяльність на ринку цінних паперів та ін.).

Законодавчі засади забезпечення фінансової безпеки підприємств включають у себе нормативне регулювання багатьох сфер діяльності підприємства, основними напрямками яких є (табл. 6.3):

- 1) законодавчі засади забезпечення захисту економічної конкуренції;
- 2) нормативне забезпечення фінансової безпеки споживчої кооперації;
- 3) правовий захист суб'єктів господарювання, членів споживчих товариств, їх майнових прав і інтересів від злочинних зазіхань ;
- 4) правове регулювання у сфері інвестиційної діяльності;
- 5) законодавче регулювання торговельної діяльності, яка підлягає ліцензуванню;
- 6) нормативно-правовий захист біржової діяльності;
- 7) законодавчий захист діяльності на ринку фінансових послуг.

Таблиця 6.3

Законодавче забезпечення фінансової безпеки підприємства

Сфера регулювання	Нормативно-правові акти
1	2
Захист економічної конкуренції	Конституція України; ЗУ «Про захист економічної конкуренції»; ЗУ «Про Антимонопольний комітет України»; ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції»
Захист споживчої кооперації	Конституція України; ЗУ «Про споживчу кооперацію»; ЗУ «Про кооперацію»; ЗУ «Про інформацію»; Господарський і Цивільний кодекси України; інші нормативно-правові акти

Закінчення табл. 6.3

1	2
Захист членів споживчих товариств, їх майнових прав і інтересів від злочинних зазіхань	Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси; ЗУ «Про прокуратуру»; ЗУ «Про міліцію»; ЗУ «Про Службу безпеки України»; ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»; інші нормативно-правові акти
Захист інвестиційної діяльності	Конституція України; ЗУ «Про інвестиційну діяльність»; ЗУ «Про режим іноземного інвестування»; ЗУ «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»; інші нормативно-правові акти
Торговельна діяльність, яка підлягає ліцензуванню	Кодекс України про адміністративні правопорушення; Кримінальний кодекс України; ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»; ЗУ «Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами»; інші нормативно-правові акти
Захист комерційної діяльності	Господарський кодекс України; ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»; ЗУ «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»; ЗУ «Про міжнародний комерційний арбітраж»; Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при ТПП України, затверджений рішенням Президії ТПП України
Захист біржової діяльності	ЗУ «Про товарну біржу»; ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок»; статут біржі, правила біржової торгівлі та біржового арбітражу
Захист діяльності на ринку фінансових послуг	ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»

Існуючі правові умови забезпечення безпеки в цілому дозволяють організовувати і здійснювати ефективне протистояння протиправним зазіхань на фінансову безпеку суб'єктів господарювання в різних її аспектах.

Окрім цього, для підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, велике значення набувають міжнародні угоди та законодавчі акти інших країн, у межах яких вони здійснюють свою діяльність. Аналіз основних положень законодавчих актів, які регулюють фінансову безпеку підприємств, наведено в додатку Е.

Окрім цього, для захисту комерційної таємниці та запобігання фінансових загроз для підприємства воно може самостійно встановлювати додаткові заходи захисту фінансової безпеки за допомогою відповідних положень статуту підприємства, посадових інструкцій, нормативів запасів та витрат, розпоряджень керівництва, за умови, що вони не суперечать діючому законодавству України.

Також фінансова безпека підприємств забезпечується ПСБУ щодо ведення фінансової звітності підприємством та надання відповідних звітів контролюючим інстанціям, а також рекомендованими методиками розрахунку показників ліквідності, фінансової стійкості та рентабельності підприємства.

6.3. Сутність інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства

Для того щоб оцінити рівень фінансової безпеки підприємства, необхідно, перш за все, мати достовірну інформацію щодо діяльності підприємства. Тому постає проблема інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства. Достовірні інформаційно-аналітичні матеріали дають можливість, по-перше, налагоджувати постійний моніторинг стану фінансової безпеки підприємства, по-друге, оцінювати рівень фінансової безпеки, по-третє, аналізувати та визначати чинники впливу на той чи інший стан фінансової безпеки.

Таким чином, інформація, яка використовується для забезпечення фінансової безпеки підприємства, має відповідати певним вимогам. Така інформація має висвітлювати, після аналітичної обробки, з одного боку, оцінку стану зовнішнього середовища підприємства і його впливу (через сукупність зовнішніх чинників) на рівень фінансової діяльності, з другого – вплив внутрішніх чинників підприємства на рівень фінансової безпеки і, з

третього – сам рівень фінансової безпеки підприємства. Така інформація потрібна для прийняття рішень щодо змін в оперативній або стратегічній фінансовій або комерційній діяльності підприємства, які б приводили до підтримання належного рівня його фінансової безпеки.

Інформаційне забезпечення фінансової діяльності відображає інформацію про стан суб'єкта господарювання на будь-який момент часу і з будь-яким ступенем деталізації, а також ураховує показники зовнішнього середовища підприємства.

Сутність, зміст і завдання інформаційно-аналітичного та прогнозного забезпечення фінансової безпеки підприємства розкрито в її *принципах*:

1) первинність господарського законодавства під час забезпечення фінансової безпеки підприємства;

2) збалансованість фінансових інтересів підприємства в особі його власників і керівництва, окремих його підрозділів і персоналу, що зайнятий на підприємстві;

3) необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз фінансовій безпеці підприємства та програма заходів щодо відвернення загроз;

4) необхідність розробки з використанням методології стратегічного планування, затвердження й реалізації стратегії забезпечення безпеки фінансової діяльності підприємства у вигляді відповідної програми на перспективу;

5) відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії;

6) своєчасність розробки і здійснення заходів щодо відвернення загроз фінансовій безпеці та власним фінансовим інтересам підприємства;

7) необхідність організаційного і методичного оформлення підсистеми фінансової безпеки (створення організаційної структури, яка має займатися питаннями забезпечення фінансової безпеки).

Метою інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства є її підтримання на належному рівні, а *завданнями* – завдання, наведені у постановці проблеми.

Загалом інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства має включати такі *завдання*:

1) визначення мети та основних завдань інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки, виходячи з місії, фінансових інтересів і завдань, що стоять перед підприємством;

2) вибір із системи показників фінансової діяльності підприємства індикаторів, які можуть характеризувати кількісний стан фінансової безпеки підприємства;

3) попереднє визначення сукупності чинників, які можуть впливати на рівень фінансової безпеки підприємства;

4) вибір або розрахунок порогових значень індикаторів фінансової безпеки підприємства;

5) установа джерел інформації щодо стану фінансової діяльності підприємства;

6) збирання й передавання для наступної аналітичної обробки бухгалтерських, оперативних та статистичних даних щодо стану фінансової діяльності підприємства і чинників, які впливають на нього;

7) оцінка достовірності, повноти і глибини надання інформації з фінансової діяльності за всіма визначеними показниками фінансової безпеки підприємства та чинниками-процесами (внутрішніми і зовнішніми), які впливають на її стан, та попередня обробка отриманих даних;

8) аналітична обробка індикаторів фінансової безпеки підприємства й оцінка рівня впливу чинників на стан фінансової безпеки, вибір з них впливовіших для наступного врахування при виробленні відповідних управлінських рішень щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства;

9) збирання в разі необхідності спеціальної інформації для подальшого проведення поглибленого аналізу конкретних загроз фінансової безпеки підприємства з виявленням чинників і рівня їхнього впливу на стан фінансової безпеки підприємства, оцінка рівня можливих загроз фінансової безпеки підприємства.

Показники (індикатори) фінансової безпеки мають входити до складу системи показників, які характеризують умовну структуру фінансової безпеки підприємства у складі наведених функціональних підсистем.

Слід використовувати *дві групи показників* фінансової безпеки підприємства:

1) яка характеризує власне стан фінансової безпеки станом на певний час;

2) яка характеризує сукупність чинників, котрі впливають на рівень фінансової безпеки.

Джерелами інформації для визначення й моніторингу стану фінансової безпеки підприємства є дані бухгалтерського, оперативного та статистичного обліку і звітності. Для аналізу впливу зовнішніх чинників на стан фінансової безпеки конкретного підприємства слід використовувати дані управлінського та маркетингового аналізу, які мають проводитися на кожному підприємстві, інформацію спеціалізованих консалтингових фірм, статистичні дані по регіонах, країні в цілому, вибіркові статистичні та аналітичні дослідження по галузях і групах підприємств, котрі проводяться органами державної статистики.

Формування системи інформаційного забезпечення є цілеспрямованою дією, що пов'язана з підбором інформативних показників для аналізу, планування та управління фінансовою діяльністю. Такі показники формуються із використанням зовнішніх та внутрішніх джерел інформації, що подані на рис. 6.2.

Ці показники мають досить великий вплив на ефективність регулювання й управління фінансовою діяльністю підприємства, на якість інформаційної бази, але вони мають бути доповнені певними показниками *статистичної і податкової звітності*.

Статистичні показники характеризують інноваційну діяльність підприємства. До них відносяться: рівень освоєння нових видів інноваційної продукції у загальній кількості видів продукції, рівень упровадження нових технологічних процесів, структура витрат за типами інновацій, питома вага витрат на технологічні інновації, рівень прогресивності реалізованої прогресивної продукції. Зіставлення запропонованих показників за періодами надає змогу виявляти тенденції їх динаміки і приймати управлінські рішення щодо інноваційного розвитку підприємства.

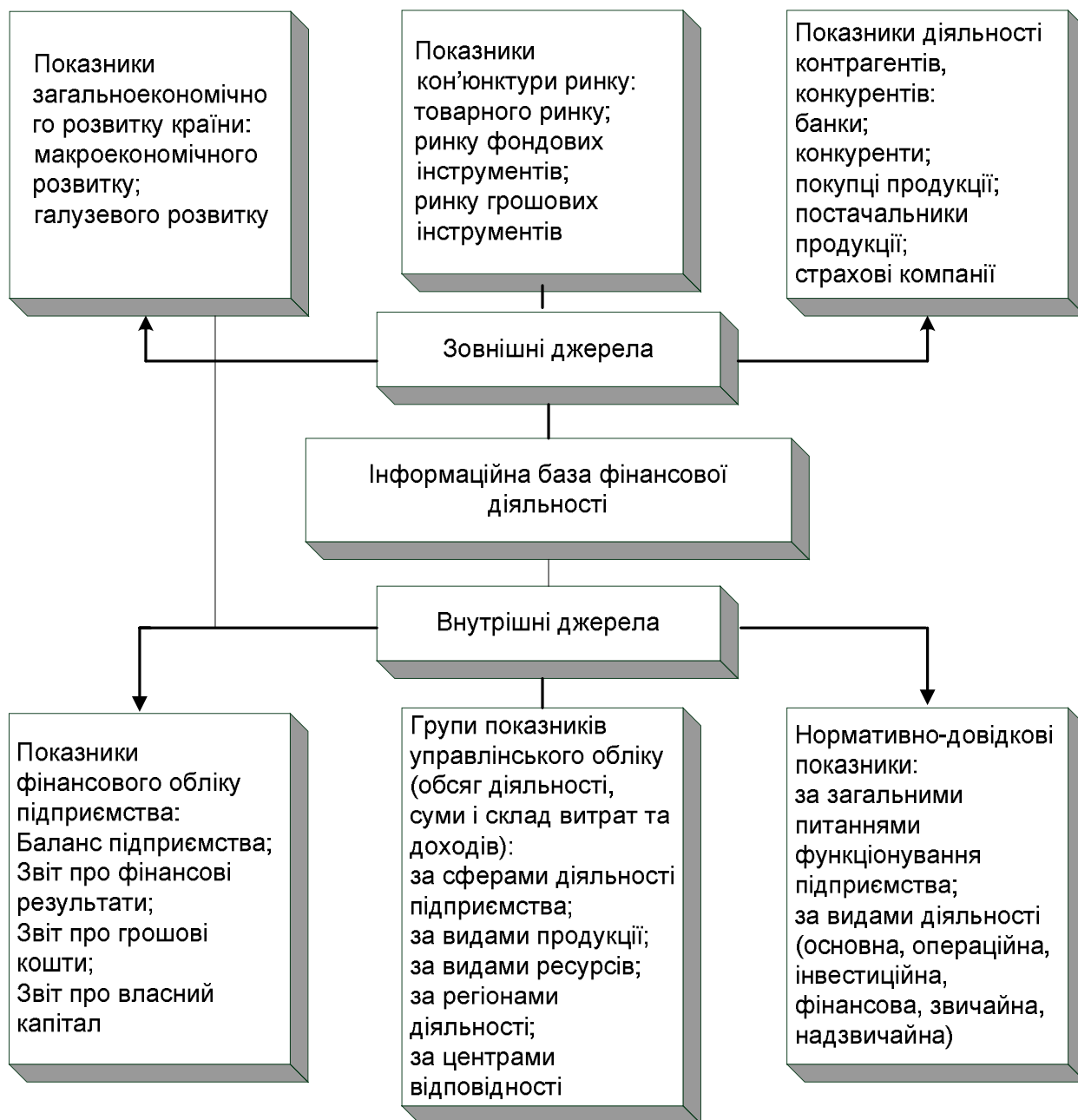


Рис. 6.2. Складові інформаційної бази фінансової діяльності

Показники податкової звітності використовуються для планування податків. Наприклад, показники для розрахунку сум податків, які підлягають сплаті у плановому періоді, та показники податкового планування, що дозволяють мінімізувати суми податків засобами, які не суперечать законодавству.

Показники управлінської звітності мають нерегламентований характер, але впливають на прийняття управлінських рішень, повинні наочно представляти їх динаміку за окремими напрямками.

Інформаційна база підприємства формується не тільки на основі інформації про показники діяльності, але й інших інформаційних ресурсів. Необхідним є пошук додаткових, *нетрадиційних джерел інформації* та її аналітична обробка. Такими джерелами є:

спеціальні обстеження фінансової діяльності конкретного підприємства;

проведення зовнішніми спеціалізованими фірмами аудиту його комерційної діяльності;

дані результатів соціологічного обстеження;

науково-технічна інформація (власні та цільові дослідження, конференції, ярмарки);

Інтернет-ресурси – Інтернет-торгівля, Інтернет-реклама, Інтернет-біржі, Інтернет-банкінг, Інтернет-інвестування.

Доцільно також систему інформаційно-аналітичного забезпечення доповнити *прогнозуванням*, що сприяє розв'язанню таких завдань:

визначення фінансової складової місії та завдань підприємства, а також пов'язаних з цим фінансових інтересів на певний період;

оцінка цілей забезпечення фінансової безпеки підприємства;

передбачення можливих шляхів розвитку внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці підприємства та їхніх негативних наслідків;

оцінка можливого рівня впливу позитивних і негативних чинників-процесів на майбутній розвиток фінансової діяльності підприємства тощо.

Наявність прогнозування у складі системи інформаційно-аналітичного забезпечення дозволяє більш системно забезпечити необхідний рівень фінансової діяльності підприємства в поточному та перспективному періодах.

Для розробки ефективно функціонуючої системи інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства слід визначитися з її критеріями та показниками, на основі яких потрібно здійснювати якісну та кількісну оцінку стану фінансової безпеки підприємства, а також чинників, що впливають на її стан.

У процесі оцінки рівня фінансової безпеки, насамперед, необхідно сформувати систему показників (індикаторів), що дозволяють здійснюва-

ти діагностику рівня фінансової безпеки. Індикатори фінансової безпеки підприємства мають бути водночас показниками стану фінансової діяльності підприємства, тобто входити до її складу, оскільки відображають певний стан фінансової безпеки, і повністю базуватися на показниках фінансової діяльності. Для більшості таких показників можуть бути визначені критичні та нормальні значення. Критичне значення визначає мінімально припустимий рівень безпеки, подолання якого означає перехід підприємства в зону діяльності, що характеризується неефективним використанням корпоративних ресурсів і виникненням негативних впливів різного типу. Серед негативних впливів розглядаються впливи суб'єктного типу (внутрішні та зовнішні) і впливи об'єктного типу (форс-мажорні обставини й обставини, наближені до форс-мажорних). Нормальні значення визначають потенціал підприємства, ступінь якого достатній для забезпечення спроможності його до розширеного відтворення і стабільного функціонування в поточному періоді й у перспективі, їх варто встановлювати з урахуванням періодів розвитку економіки і галузевих особливостей.

Оцінку рівня фінансової безпеки підприємства не можна здійснювати інакше, як через стан фінансової діяльності. Критерієм фінансової безпеки є основний фінансовий результат діяльності підприємства, що відображає всі сторони його функціонування: науково-технічну, виробничу, маркетингову, інформаційну, кадрову тощо. Тобто основним критерієм забезпечення фінансової безпеки підприємства, яка є результатом того чи іншого рівня управління фінансовою діяльністю підприємства, слід вважати наявність прибутку. При цьому результатом фінансової діяльності слід вважати прибуток за мінусом виплати відсотків за кредит, дивідендних виплат та податкових платежів з прибутку, тобто той обсяг прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства та використовується на поповнення обігових коштів і розвиток. На основі цього критерію будується вся система показників фінансової безпеки підприємства.

Оцінка достовірності, повноти і глибини надання інформації з фінансової діяльності покладається на фахівців конкретного підприємства, яким доручено проводити її аналіз, а після цього – аналіз стану фінансової безпеки підприємства.

Зведення обробленої інформації до комп'ютерних баз даних потрібне для зручного багаторазового використання отриманої інформації та її послідовного накопичення з метою поглиблення (в часі) ретроспективного й поточного аналізу стану фінансової безпеки підприємства.

Для аналітичної обробки отриманих даних щодо індикаторів фінансової безпеки підприємства і чинників, що впливають на її стан, використовуються *методи економічного аналізу*, а саме: кореляційного та регресійного аналізу, прямих розрахунків показників тощо.

Для поглиблення аналізу впливу на стан фінансової безпеки підприємства чинників або загроз, особливо нових, потрібна додаткова інформація, яка потребує нетрадиційних джерел, та її аналітична обробка. Такими джерелами можуть бути *спеціальні обстеження фінансової діяльності* конкретного підприємства, проведення зовнішніми спеціалізованими фірмами *аудиту* його комерційної діяльності, дані результатів *соціологічного обстеження* тощо.

Систему інформаційно-аналітичного забезпечення слід доповнювати *прогнозуванням*, тобто передбаченням подій (процесів) у фінансовій діяльності на майбутнє, а також можливостей підтримання фінансової безпеки підприємства на належному рівні. При цьому основними завданнями, що розв'язуватимуть завдяки прогнозуванню, є:

- 1) визначення фінансової складової місії та завдань підприємства, а також пов'язаних з цим фінансових інтересів на певний період;
- 2) оцінка (відповідно до визначених фінансових інтересів) цілей забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- 3) оцінка можливих шляхів розвитку фінансової діяльності підприємства в контексті забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- 4) передбачення можливих шляхів розвитку внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці підприємства та їхніх негативних наслідків;
- 5) оцінка можливого рівня впливу позитивних і негативних чинників-процесів на майбутній розвиток фінансової діяльності підприємства в контексті забезпечення його фінансової безпеки;
- 6) розробка прогнозованих варіантів розвитку подій для забезпечення фінансової безпеки підприємства у зв'язку з упровадженням на під-

приємстві заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Наявність прогнозування у складі системи інформаційно-аналітичного забезпечення дозволяє більш системно забезпечувати необхідний рівень фінансової безпеки підприємства в поточному та перспективному періодах.

Таким чином, система інформаційно-аналітичного забезпечення, яка включає і прогнозу складову, є важливим елементом управління фінансовою безпекою підприємства, ефективна діяльність якої сприяє виявленню слабких сторін у фінансовій безпеці та виробленню правильних управлінських рішень щодо її належного забезпечення.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Інформаційно-аналітична робота як методологічна основа організації фінансової безпеки підприємства.
2. Джерела інформації для визначення та моніторингу стану фінансової безпеки підприємства.
3. Види інформаційного забезпечення процесу планування фінансової безпеки.

Теми рефератів

1. Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства.
2. Сутність та види інформаційного забезпечення процесу планування фінансової безпеки.
3. Перспективи розвитку та прийняття Концепції фінансової безпеки підприємства.

4. Роль Колективної угоди у процесі забезпечення фінансової складової економічної безпеки підприємства.
5. Роль Цивільного та Господарського кодексів у забезпеченні фінансової безпеки суб'єкта господарювання.
6. Архітектоніка системи правового регулювання забезпечення фінансової безпеки суб'єкта господарювання.
7. Міждержавна нормативно-правова база захисту підприємства.

Контрольні запитання та завдання

1. Охарактеризуйте інформаційне забезпечення адаптації підприємства до змін зовнішнього середовища.
2. Охарактеризуйте інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства.
3. Розкрийте сутність інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства.
4. Розкрийте мету інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства.
5. Визначте джерела інформації для проведення моніторингу стану фінансової безпеки підприємства.
6. Охарактеризуйте види інформаційного забезпечення процесу планування фінансової безпеки.
7. Охарактеризуйте нормативно-правову базу захисту фірми.
8. Визначте порядок застосування міждержавної нормативно-правової бази захисту фірми.
9. Охарактеризуйте особливості національного законодавства щодо забезпечення фінансової безпеки підприємств.
10. Визначте роль Цивільного, Кримінального, Господарського, Податкового кодексів України у процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства.
11. Визначте порядок регулювання економічної та фінансової безпеки законами України.

12. Визначте зміст державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, захист інтересів суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень.

13. Визначте сутність Положення про систему безпеки фірми.

14. Визначте роль Колективної угоди у процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Тести

1. Метою державного регулювання фінансової безпеки є:

а) досягнення ефективного механізму взаємодії підприємств;

б) установлення прийнятної ціни на товар;

в) підвищення якості товару і відповідної продуктової диференціації;

г) підвищення якості товару і відповідної продуктової диференціації, стабільності ринку;

д) немає правильної відповіді.

2. Основні напрямки державного регулювання підприємств – це:

а) проведення антимонопольної політики та регулювання ринку;

б) формування системи оподаткування та забезпечення правової основи діяльності підприємств;

в) проведення інвестиційної політики та регулювання інноваційних процесів;

г) формування й розвиток інфраструктури підприємництва;

д) фінансова підтримка у формі державних гарантій забезпечення іноземних кредитів;

е) усі відповіді правильні.

3. Нормативно-правова база виконує такі основні функції:

а) встановлює й регулює взаємовідносини між суб'єктами фінансової безпеки, визначає їх права, обов'язки та відповідальність;

б) встановлює порядок створення та застосування сил і засобів забезпечення фінансової безпеки;

в) усі відповіді правильні.

4. Забезпечення фінансової безпеки підприємства здійснюється:

а) на 3-х рівнях: на рівні міжнародних угод, національного законодавства, на локальному рівні;

б) на 2-х рівнях: на рівні національного законодавства і рівні підприємства;

в) немає правильної відповіді.

ТЕМА 7. Фінансова розвідка

7.1. Місце і роль фінансової розвідки в системі забезпечення стратегічного розвитку підприємств

Рушійним механізмом сучасного економічного прогресу є конкуренція, що змушує всіх суб'єктів економічної діяльності додержуватися законів підвищення ефективності виробництва. Маркетинговий розділ бізнес-плану сучасного підприємства обов'язково вимагає характеристики конкурентів, адже чим краще підприємець знає своїх конкурентів, тим ефективніше його політика ведення бізнесу. Отже, об'єктивно виникає необхідність, з одного боку, збору інформації про конкурента, а з іншого – захисту інформації про власний бізнес. Ця проблема вирішується шляхом розвідувальної діяльності.

Для успішного функціонування, тобто ефективного пристосування до системної невизначеності, підприємство повинне постійно модифікувати стратегію і тактику свого розвитку, що можливо тільки при проведенні активної роботи зі збору й аналізу інформації про оточуюче середовище.

Такого роду діяльність повинна забезпечувати керівництво підприємства інформацією про наміри потенційних і дійсних партнерів, про сильні і слабкі сторони конкурентів, дозволяти впливати на позицію зацікавлених осіб у ході

переговорного процесу, сигналізувати про можливе виникнення кризових ситуацій, дозволяти контролювати хід реалізації й дотримання партнерами досягнутих раніше домовленостей, виявляти несанкціоновані канали витоку конфіденційної інформації про фірму через поінформованість щодо неї партнерів, клієнтів і конкурентів.

Оскільки нові завдання дослідження конкуренції вимагають і нових методів, то виникає необхідність у проведенні класичних маркетингових досліджень, а також у розробці філософії цих досліджень. Така філософія пов'язана з визначенням функції на зразок ідентифікації, впізнання та пошуку результатів ефективної діяльності на фірмах партнерів, конкурентів і в суміжних галузях щодо використання цього досвіду на власних фірмах для підвищення конкурентоспроможності продукції.

У світовій практиці забезпечення вищого керівництва підприємства актуальною, достовірною і повною інформацією, орієнтованою на прийняття оптимальних управлінських рішень, досягається не тільки завдяки розвідувальним, але й контррозвідувальним технологіям у бізнесі. У західній науковій літературі ця функція менеджменту позначається терміном «бізнес-розвідка» (*business intelligence*) або «конкурентна розвідка» (*competitive intelligence*).

Економічна розвідка найбільш складна за своєю структурою порівняно з іншими її видами (комерційною, військовою тощо). Вона складається з *промислової* та *комерційної розвідок* (рис. 7.1). Перша охоплює наукові дослідження в області фундаментальних і дослідно-конструкторських робіт, технології, організацію виробничих процесів, розвідку ресурсів. Її самостійним напрямком є технологічне шпигунство, що є найбільш результативним у короткостроковому періоді завдяки високим темпам науково-технічного прогресу. Зміст розвідки (економічної, промислової, комерційної) зводиться до організації і проведення заходів, що спрямовані на збір необхідної для успішного розвитку діяльності підприємства інформації, її кваліфікованої обробки й формування висновків щодо можливих дій конкурентів, інших юридичних та фізичних осіб.

Особливе місце у сфері промислового шпигунства займає *розвідка ресурсів*, що є потенційним джерелом високих доходів як в умовах високо-, так і низькотехнологічних виробництв.

Комерційне шпигунство відокремлюється щодо витрат, менеджменту, маркетингу. У його полі зору – розробка конкурентом продукту, організація реклами, ринки збуту продукції тощо.

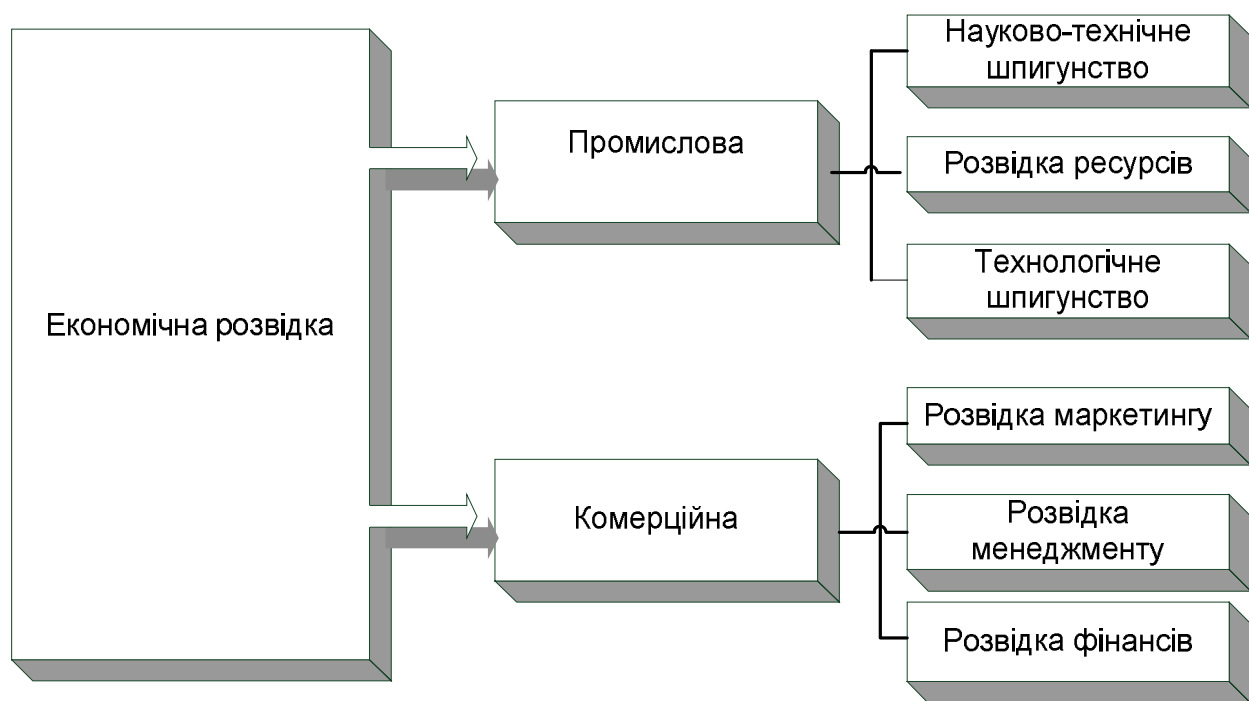


Рис. 7.1. Структура економічної розвідки

Економічна розвідка опікується всією інформацією, яка має життєво важливе значення й забезпечує переваги конкуренту, що стосується таких аспектів його господарської діяльності, як:

- розташування ресурсів;
- процеси виробництва, технології;
- процеси розподілу й обігу;
- процеси споживання;
- процеси моделювання виробництва та економічних явищ;
- дослідницькі процеси.

Економічна розвідка містить три елементи діяльності: організацію розвідки, отримання необхідної інформації, її обробку. Ці елементи повністю взаємопов'язані й виключення хоча б одного з них призводить до повного припинення функціонування всієї системи.

Чинниками, які забезпечують ефективність функціонування економічної розвідки, є такі:

1. Реалізація розвідки (а саме яким чином).
2. Розподіл ролей та відповідальності за реалізацію заходів.
3. Розповсюдження інформації на підприємстві.
4. Уявлення щодо економічної розвідки як довгострокового проекту, який не надає миттєвих результатів.
5. Формулювання і концентрування на ключових питаннях.

Діяльність підрозділу економічної розвідки виконує подвійну функцію: забезпечує фінансову безпеку підприємства й вирішує маркетингові завдання, оскільки на засадах одержуваної інформації виробляється господарська політика фірми.

Тому головними результатами роботи економічної розвідки є:

1. Аналіз наслідків дій конкурентів для підприємства, а також дослідження поточних тенденцій і прогноз подальшого розвитку.

2. Характеристика зовнішнього конкурентного середовища і результати аналізу основних конкурентів на засадах загальнодоступної та «приватної» інформації:

порівняння оцінок досвіду конкурентів і власного досвіду, визначення конкурентного розриву;

аналіз фінансової стратегії конкурентів, досвіду й чинників, які визначають їхній успіх;

порівняльні дослідження, сфокусовані на конкретних питаннях конкурентоспроможності підприємства.

3. Створення нової «бази знань» для підприємства:

розвиток власної групи експертів;

фінансова інформація щодо конкурентів;

результати аналітичних досліджень.

Схематично напрямки дій менеджменту на засадах конкурентної розвідки наведені на рис. 7.2.

Особливе місце і найбільш важливе значення серед об'єктів економічної розвідки займають **фінанси підприємства**. У них концентруються всі найважливіші особливості роботи підприємства. Крім того, в них відображається стан взаємин підприємства з державою, покупцями, пос-

тачальниками. З усієї сукупності фінансових показників особливий інтерес становить ефективність функціонування капіталу, прибутковість і рентабельність, стан ліквідності і платоспроможності, використання позикових засобів, грошові потоки, витрати та ін.

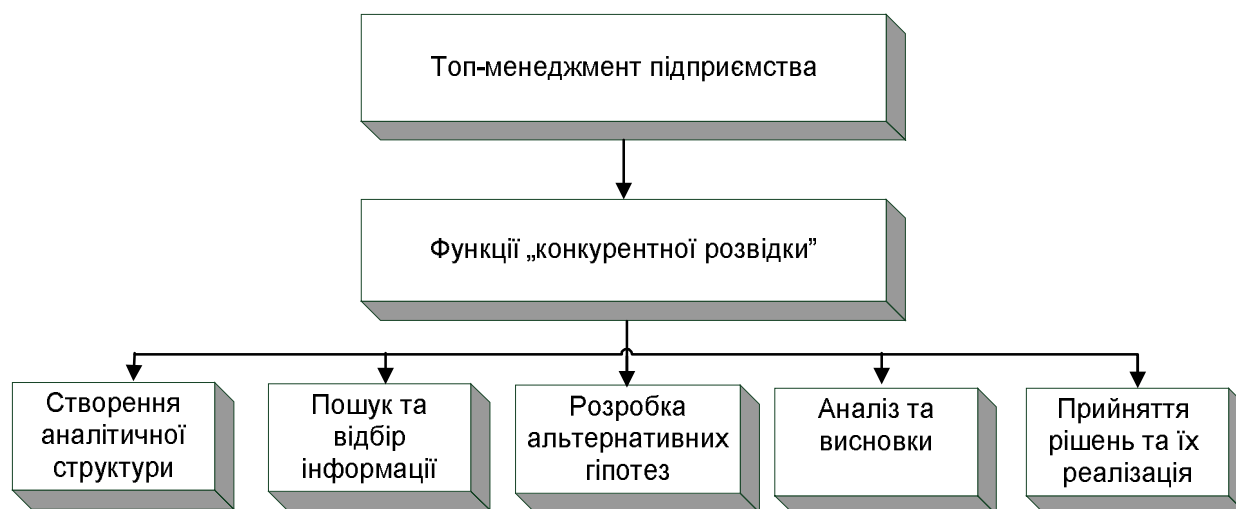


Рис. 7.2. Напрямки дій менеджменту підприємства на засадах конкурентної розвідки

До питань, що можуть зацікавити розвідку у фінансовій сфері, відносяться:

- інформація про планові і фактичні показники фінансового плану;
- майнове становище;
- вартість товарних залишків (для конкурентів, під час визначення кредитоспроможності та надійності партнера);
- стан банківських рахунків;
- банківські операції та зв'язки;
- грошові обороти;
- фінансові операції;
- специфіка міжнародних розрахунків з іноземними фірмами (наявність банківських рахунків за кордоном);
- планові та звітні показники за валютними операціями;
- рівень виручки і доходів;
- боргові зобов'язання (перевірка партнерів);
- стан балансу (активи та пасиви);

розміри та умови банківських кредитів;
інформація про розміри запланованого кредитування;
генеральна стратегія й тактика у валютних і кредитних питаннях;
інформація з питань кредитних і валютних відносин з іноземними державами та фірмами та ін.

Отже, всі вони є об'єктами фінансової розвідки, адже на них направлена система заходів щодо збору й аналізу інформації про діяльність конкурентів і загальні ринкові тенденції з метою досягнення власних цілей підприємства та його фінансової безпеки.

7.2. Принципи фінансової розвідки

Розвідувальна діяльність підприємства як управлінська система має свої принципи, мету та завдання.

Принципи – це керівні ідеї, що вироблені розвідувальною практикою, виражені у нормах законодавчих актів та відображають різні аспекти розвитку суспільства щодо сутності, мети й процедур у розвідувальній діяльності.

Принципи і засоби, що застосовуються під час фінансової розвідки, визначаються характером завдання, що слід розв'язати, в якому виділяють дві складові частини:

- 1) отримання необхідної інформації про конкурента;
- 2) охорона власної інформації від розвідки конкурентів.

Уся розвідувальна діяльність за рішенням цих складових загально-го завдання пов'язана з відбором, обробкою, узагальненням і захистом інформації. Вона повинна спиратися на ряд *принципів*, що забезпечують її ефективність, а саме:

1. *Неупередженість у відборі, систематизації, обробці й передачі адресату отриманої інформації.* Цей принцип є визначальним у розвідувальній роботі.

2. *Системність інформації, отриманої економічною розвідкою.* На основі цього принципу забезпечується вірогідність інформації, а отже, якість і ефективність розвідки. Цей принцип обумовлений тим, що біль-

шість об'єктів розвідки – фірми, корпорації, підприємства, організації тощо – становлять складні системи, які включають виробничу, маркетингову і фінансову підсистеми. Оскільки вони є нерозривними і взаємообумовленими підрозділами, їхні показники повинні взаємно підтверджуватися. Так, якщо в ході розвідки отримана інформація про гарний фінансовий стан конкурента, це ще не означає, що в нього міцні конкурентні позиції. Можливо, що це фінансове становище базується на застарілій технології, коли життєвий цикл товарів, що виробляються, і технологій минув етап зрілості і переходить у занепад, а фірма не інвестує капітали у відновлення виробництва. Вихід цієї фірми на ринок з новітніми технологіями може швидко відкинути її назад.

Інформація економічної розвідки повинна бути взаємопов'язана по складових підсистемах. Тільки в цьому випадку можна зробити безпомилкові висновки. Фінансові показники повинні підтверджуватися маркетинговими, а маркетингові, у свою чергу, виробничими, технологічними. При цьому особливе місце займають оцінки менеджменту конкурентів.

3. Конфіденційність. Цей принцип має велике значення, оскільки фінансова розвідка поряд з відкритою інформацією має справу із секретною інформацією. Розголошення такої інформації спричиняє порушення законодавства про її захист.

Метою фінансової розвідки є:

своєчасне забезпечення керівництва надійною й достовірною інформацією про зовнішнє середовище з визначенням факторів ризику щодо фінансової безпеки підприємства;

організація максимально ефективної інформаційної роботи, що включає дублювання структурними підрозділами підприємства один одного;

вироблення короткострокових та довгострокових прогнозів впливу оточуючого середовища на фінансову діяльність підприємства та його фінансові інтереси;

посилення позитивних і локалізація негативних факторів впливу оточуючого середовища на фінансову діяльність підприємства (управління ризиками).

До найбільш важливих завдань фінансової розвідки відносять:

- організацію отримання своєчасної, достовірної інформації про стратегічні плани та можливі дії підприємств-конкурентів у найбільш перспективних сферах розвитку фінансового сектору економіки; науково-технічні відкриття, що дають можливість покращити фінансовий стан;
- виявлення напрямків, заходів та способів діяльності конкурентів, що загрожують фінансовим інтересам підприємства;
- розкриття планів дезінформаційної діяльності з боку конкурентів;
- інформаційно-аналітичну та організаційно-превентивну діяльність щодо захисту фінансових інтересів підприємства.

7.3. Джерела інформації фінансової розвідки та методи її збору

Інформаційний простір складає інформація *відкрита* (офіційна), *закрита* (яка є комерційною таємницею) та *слухова* (неофіційна, усна). Використання всіх видів інформації з метою зменшення фінансових ризиків обумовлюється чинним законодавством, практикою, що склалася, та особливостями діяльності підприємства.

Джерела потенційно важливої інформації і різноманітні засоби її використання настільки численні, що наявність плану збирання інформації цілком необхідна для успішного функціонування системи. Такий план співвідносить потребу в інформації з її потенційними джерелами таким чином, щоб уточнити й обмежити процес відбору інформації.

Усі джерела інформації про конкурента у процесі фінансової розвідки можна поділити на *внутрішні* та *зовнішні*.

До *внутрішніх* відносять джерела, інформація яких обертається по внутрішніх формальних комунікаціях. До них належать, у першу чергу, дані бухгалтерського, статистичного, оперативного обліку та інформація вибіркового спостережень. Це різні накладні, чеки, рахунки тощо. В економічній інформації, що фіксується за допомогою бухгалтерського обліку, можна виділити три складові частини:

1) первинний облік, що документально фіксує окремі фінансові операції (рахунки, накладні, векселі тощо);

2) згрупована інформація на бухгалтерських рахунках, що створена за допомогою методу подвійного запису і завдяки його розумінню здатна розкривати характер господарських операцій, відображених на рахунках;

3) фінансова звітність підприємства, що дає вичерпну характеристику майна підприємства та джерел його утворення, результатів діяльності підприємства, характеру грошових потоків, складу та руху власного капіталу підприємства тощо.

Окрім бухгалтерської інформації, велике значення має статистична, податкова, відомча звітності тощо.

До внутрішніх джерел інформації також відносять необлікову інформацію, а саме: матеріали ревізій та внутрішнього аудиту, протоколи зборів трудового колективу, засідання правління корпорації, накази та розпорядження, матеріали внутрішньофірмових засобів масової інформації, аналітичні довідки, програми, плани, проекти розвитку фірми, патенти, ноу-хау, ліцензії, а також самі робітники підприємства.

Багато інформації про підприємство містять комунікаційні канали зовнішнього середовища. Відокремлюють інформацію *із середовища прямих зв'язків та незалежного середовища*. До першої можна віднести: постачальників капіталу, матеріалів, трудових ресурсів, енергоресурсів, інформації, споживачів продукції, органи державного управління, транспортні організації, біржі, асоціації та об'єднання, персонал тощо.

Незалежне середовище інформаційних потоків представлене інститутами економічної, соціальної, політичної, культурної інфраструктури, що мають епізодичні зв'язки із підприємством. До них належать: виставки, ярмарки, торговельні агенції, консалтингові та аудиторські фірми, технічна періодична література тощо.

Як і будь-яка діяльність, розвідка ведеться за допомогою засобів, набір яких визначається методами пошуку й одержання необхідної інформації, що в остаточному підсумку визначає ефективність розвідувальної роботи.

До засобів фінансової розвідки відносять: засоби зв'язку, аудіо- і відеотехніку, множинні пристрої, комп'ютерну техніку та ін.

Методи щодо джерел інформації у процесі фінансової розвідки можна класифікувати в такий спосіб:

- методи збору інформації;
- методи відбору інформації;
- методи обробки інформації;
- методи кодування інформації;
- методи передачі інформації;
- методи декодування інформації.

Усі методи збору інформації можна поділити на легальні, напівлегальні та нелегальні. Якщо методом отримання інформації є нелегальний, це може спричинити правову відповідальність.

Під час відбору інформації застосовують різноманітні заходи щодо перевірки співзалежності та взаємообумовленості отриманої інформації, її повноти.

У ході обробки інформації застосовують методики оцінки технологій, ресурсів, ефективності функціонування капіталу, фінансової стійкості, платоспроможності.

Під кодуванням розуміють вибір форми передавання інформації. Так, якщо інформація отримана легальним шляхом, вона передається у формі листа, відкритого повідомлення тощо. Якщо застосовувалися нелегальні методи, то така інформація перед переданням має бути закодована у вигляді криптограми.

Метод збору інформації, як правило, визначає і канал передачі. Напівлегальні та нелегальні методи отримання інформації потребують спеціальних каналів. Слід мати на увазі, що технічні канали передачі інформації більш підконтрольні з боку контррозвідки конкурентів. Сьогодні методи декодування передбачають не тільки розшифровку криптограм, але й підтвердження отриманої інформації.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Місце і роль фінансової розвідки в системі забезпечення стратегічного розвитку підприємств.
2. Джерела інформації фінансової розвідки та методи її збору.
3. Критерії ефективності фінансової розвідки.
4. Відповідальність за незаконне ведення ділової розвідки.

Теми рефератів

1. Принципи фінансової розвідки.
2. Організація та ефективність фінансової розвідки.
3. Джерела інформації фінансової розвідки та методи її збору.
4. Методи перевірки ділового партнера.
5. Промислова та економічна розвідки як засоби інформаційного пошуку.
6. Організація збирання інформації у зовнішньому середовищі.

Контрольні запитання та завдання

1. Визначте місце і роль фінансової розвідки в системі забезпечення стратегічного розвитку підприємств.
2. Розкрийте принципи фінансової розвідки.
3. Охарактеризуйте порядок організації та визначення ефективності фінансової розвідки.
4. Охарактеризуйте джерела інформації фінансової розвідки, методи її збору та опрацювання.
5. Що є критеріями законності одержання інформації у процесі фінансової розвідки?

Тести

1. Що не є функцією фінансової розвідки:

- а) забезпечення своєчасною інформацією про наміри конкурентів;
- б) визначення шляхів, якими конкурент може завадити діяльності підприємства;
- в) спостереження ситуації, коли інтереси підприємства стикаються з інтересами конкурента;
- г) підвищення ефективності функціонування підприємства;
- д) перевірка надійності ділового партнера?

2. Яку проблему неможливо вирішити за допомогою фінансової розвідки:

- а) сформувані з працівників підприємства «команду» для боротьби з конкурентами;
- б) орієнтуватись в економічній ситуації, що постійно змінюється;
- в) планувати власні дії;
- г) усі попередні відповіді неправильні?

3. Не є напрямком діяльності фінансової розвідки:

- а) зв'язок з державними розвідувальними службами;
- в) виявлення лояльності працівників підприємства;
- б) безпосередня розвідка конкурента;
- г) вивчення всіх чинників зовнішнього середовища.

4. Не є предметом прогнозування операції фінансової розвідки:

- а) визначення факторів, що перешкоджають або сприяють отриманню необхідної інформації;
- б) наслідки успішного або неуспішного проведення фінансової розвідки;
- в) необхідні матеріальні, фінансові та людські ресурси для проведення операції розвідки;
- г) визначення власної моделі поведінки після отримання необхідної інформації внаслідок фінансової розвідки;

- д) усі попередні відповіді правильні.
- е) усі попередні відповіді неправильні.

5. Що не є принципом організації фінансової розвідки:

- а) таємність;
- б) неупередженість у вилученні та обробці інформації;
- в) гнучкість організації фінансової розвідки;
- г) використання легальних та протиправних методів вилучення інформації обмеженого доступу;
- д) виключення незаконних методів вилучення інформації обмеженого доступу?

6. Що не є внутрішнім джерелом інформації об'єкта фінансової розвідки:

- а) облікові документи;
- б) прогнози і плани;
- в) інформація на виставках та ярмарках;
- г) реклама;
- д) позаоблікова інформація та інформація про взаємовідношення окремих структур об'єкта фінансової розвідки?

7. Що не є зовнішнім джерелом інформації об'єкта фінансової розвідки:

- а) постачальники ресурсів;
- б) споживачі продукції та послуг;
- в) виставки та ярмарки;
- г) реклама?

8. Що не є носієм інформації для фінансової розвідки:

- а) персонал об'єкта розвідки;
- б) паперові документи;
- в) спеціальна науково-технічна та фахова література;
- г) магнітні стрічки, диски, дискети тощо;

- д) усі попередні відповіді правильні
- е) усі попередні відповіді неправильні?.

9. Що не є головною ознакою нелегальних методів збирання інформації:

- а) суперечливість з кримінальним кодексом;
- б) суперечливість з моральним кодексом;
- в) безперечність кримінальним, цивільним та моральним нормам суспільного життя;
- г) немає правильної відповіді?

10. Що не є легальним методом збирання інформації під час фінансової розвідки:

- а) отримання необхідної інформації за допомогою засобів масової інформації;
- б) бесіди з фахівцями з об'єкта розвідки;
- в) вивчення фахової та довідкової літератури;
- г) отримання інформації на виставках та ярмарках;
- д) немає правильної відповіді?

Тема 8. Основи управління фінансовою безпекою підприємства

8.1. Завдання та об'єкти управління фінансовою безпекою підприємства

Трансформаційні процеси в економіці України висвітлили низку проблемних питань як на рівні держави, так і на рівні окремих господарюючих суб'єктів, серед яких особливої актуальності набула проблема управління їх фінансовою безпекою. Це обумовлено тим, що процес успішного функціонування та економічного розвитку підприємств залежить

від ступеня забезпечення їх фінансової безпеки. Головною загрозою фінансової безпеки підприємства є сама ринкова економіка, яка побудована на конкуренції. Актуальним завданням, яке повинне вирішувати кожне підприємство, є оцінка ризиків і прогнозування свого фінансового стану з точки зору виконання ним різних функцій, прийняття заходів їх захисту від впливу різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів.

Комплекс питань, пов'язаних із забезпеченням фінансової безпеки підприємства, вимагає достатньо глибоких знань теорії і практичних навичок ухвалення управлінських рішень в області ідентифікації та прогнозування загроз його фінансовим інтересам, вибору найефективніших напрямів і механізмів їх нейтралізації. Цей комплекс питань вимагає виділення в системі фінансового менеджменту спеціалізованого напрямку – управління фінансовою безпекою підприємства, що забезпечує його стійке зростання в довгостроковій перспективі.

Управління фінансовою безпекою органічно входить у загальну систему управління безпекою підприємства, будучи однією з його функціональних підсистем, що забезпечують реалізацію управлінських рішень переважно у фінансовій сфері його діяльності. Місце управління фінансовою безпекою в загальній ієрархічній системі управління безпекою підприємства зображено на рис. 8.1.

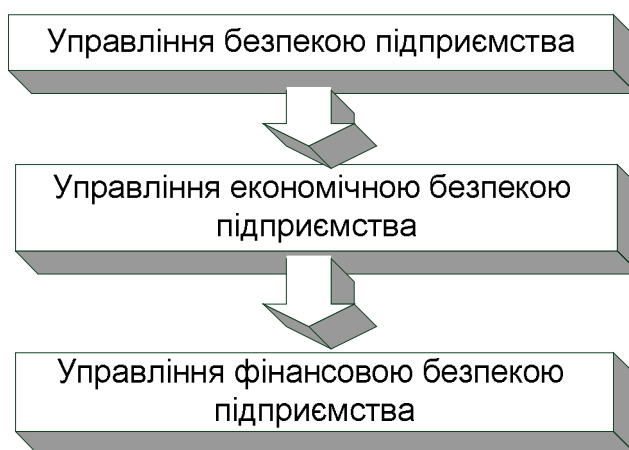


Рис. 8.1. Місце управління фінансовою безпекою в загальній ієрархічній системі управління безпекою підприємства

Процес управління фінансовою безпекою підприємства визначається як сукупність робіт із забезпечення максимально високого рівня

платоспроможності підприємства і ліквідності його обігових коштів, найбільш ефективної структури капіталу підприємства, підвищення якості планування і здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства в усіх напрямках стратегічного й оперативного планування та управління технологічним, інтелектуальним і кадровим потенціалом підприємства, його основними й оборотними активами з метою максимізації прибутку і підвищення рівня рентабельності бізнесу, а також зростання курсової вартості цінних паперів підприємства.

Управління фінансовою безпекою становить систему принципів і методів розробки й реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням захисту пріоритетних фінансових інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз за різними аспектами фінансово-господарської діяльності підприємства.

Теоретичний базис управління фінансовою безпекою підприємства складає система безпосередньо пов'язаних з ним теоретичних концепцій фінансового менеджменту, найважливіші з яких зображені на рис. 8.2.

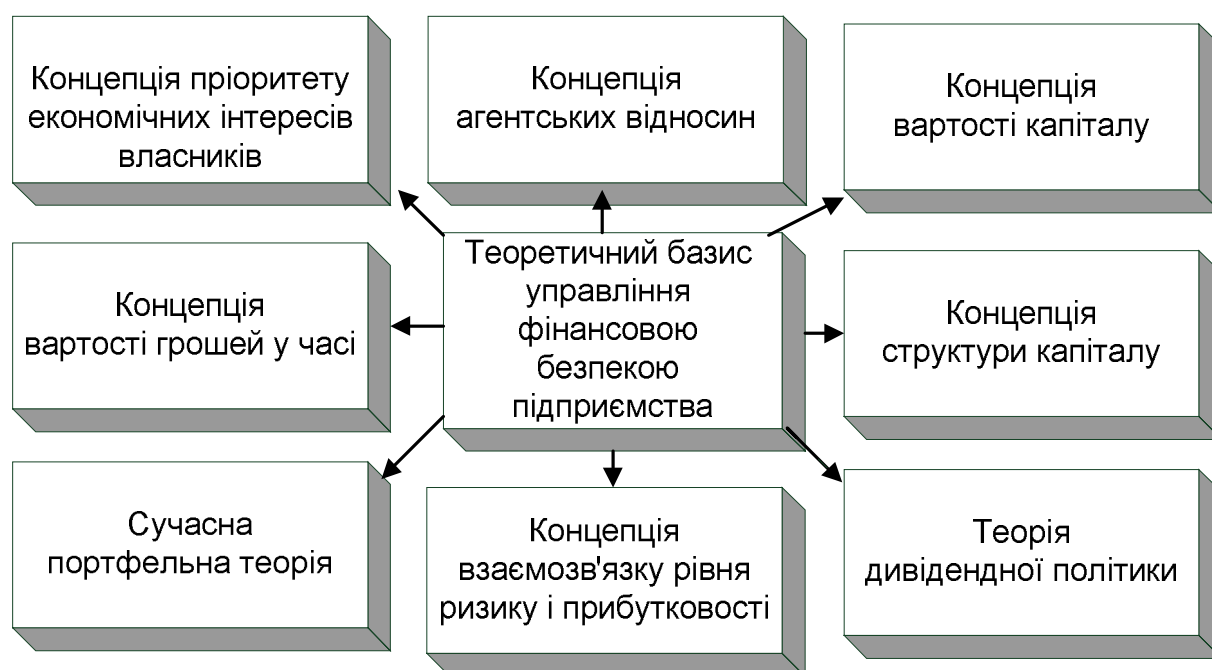


Рис. 8.2. Система найважливіших концепцій, що становлять основу теоретичного базису управління фінансовою безпекою підприємства

Як і всі функціональні системи фінансового менеджменту, управління фінансовою безпекою підприємства підлегле головній меті управління фінансовою діяльністю – максимізації добробуту власників підприємства у поточному і перспективному періодах, що забезпечується шляхом максимізації його ринкової вартості. Разом з тим цю загальну мету фінансового менеджменту управління фінансовою безпекою підприємства підтримує власною головною цільовою установкою – фінансовим забезпеченням стійкого зростання підприємства у довгостроковому періоді. У процесі реалізації своєї головної мети управління фінансовою безпекою підприємства направлено на вирішення таких трьох найбільш загальних завдань (рис. 8.3).

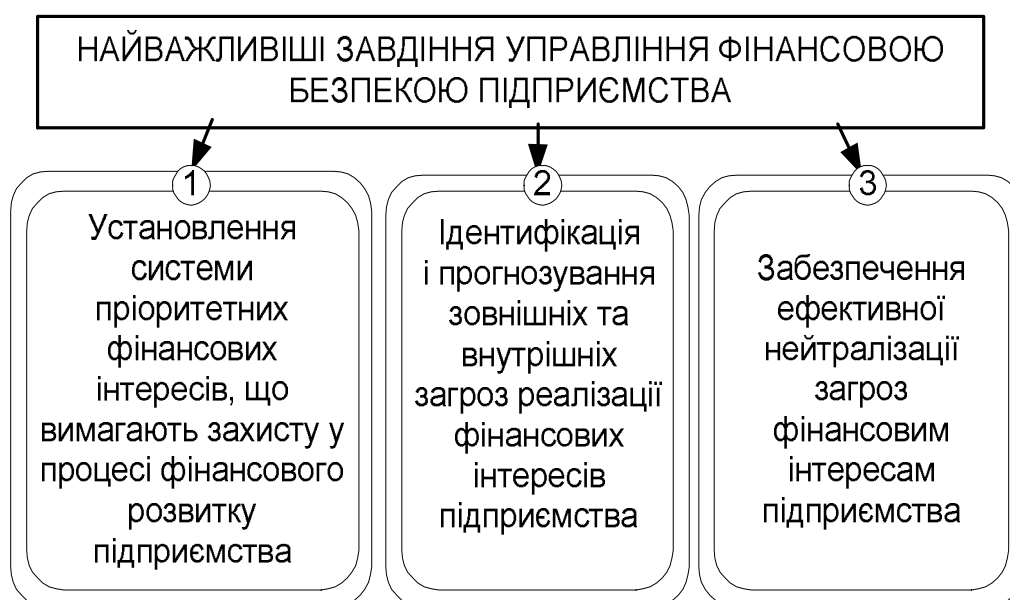


Рис. 8.3. Система найважливіших завдань щодо управління фінансовою безпекою підприємства

1. Установлення системи пріоритетних фінансових інтересів, що вимагають захисту у процесі фінансового розвитку підприємства. Це завдання реалізується шляхом пошуку найефективніших шляхів максимізації ринкової вартості підприємства та їх ранжирування за критеріями ефективності, що базуються на його фінансовій філософії. Система таких пріоритетних фінансових інтересів вимагає збалансування між собою, а також із суб'єктами фінансових відносин підприємства.

2. Ідентифікація і прогнозування зовнішніх та внутрішніх загроз реалізації фінансових інтересів підприємства. У процесі реалізації цього завдання визначаються основні види загроз, що перешкоджають реалізації пріоритетних фінансових інтересів підприємства, проводиться оцінка вірогідності їх реалізації і розмір пов'язаного з цим можливого фінансового збитку, досліджується характер окремих чинників, що надають деструктивну дію на реалізацію кожного з фінансових інтересів.

3. Забезпечення ефективної нейтралізації загроз фінансовим інтересам підприємства. Реалізація цього завдання забезпечується шляхом відбору найефективніших механізмів, що мінімізують як рівень вірогідності реалізації окремих загроз фінансовим інтересам підприємства, так і розмір можливого фінансового збитку. Це загальне завдання вимагає подальшої конкретизації в розрізі окремих пріоритетних фінансових інтересів підприємства.

Як і кожна управляюча система, управління фінансовою безпекою припускає наявність певного об'єкта управління. При побудові загальної системи цього управління його об'єктом виступає фінансова діяльність підприємства в цілому.

У рамках самої системи фінансової безпеки підприємства об'єкти управліннь конкретизуються в розрізі окремих завдань цього управління, що забезпечують захист конкретних фінансових інтересів. Систематизація основних об'єктів управління фінансовою безпекою підприємства в такому розрізі зображена в табл. 8. 1.

Таблиця 8.1

Систематизація об'єктів управління фінансовою безпекою підприємства в розрізі основних його завдань

Завдання управління фінансовою безпекою підприємства	Об'єкти управління фінансовою безпекою підприємства
1	2
1. Фінансове забезпечення зростання суми чистого прибутку підприємства	1. Прибуток підприємства

1	2
2. Формування необхідного об'єму фінансових ресурсів підприємства із внутрішніх і зовнішніх джерел	2. Джерела формування фінансових ресурсів підприємства. 3. Структура капіталу підприємства
3. Забезпечення достатньої фінансової стійкості і платоспроможності підприємства	4. Структура активів підприємства. 5. Структура грошових потоків підприємства
4. Забезпечення необхідного об'єму і рівня ефективності інвестицій	6. Реальні інвестиції підприємства 7. Фінансові інвестиції підприємства
5. Забезпечення мінімізації фінансових ризиків підприємства	8. Фінансові ризики підприємства
6. Забезпечення своєчасного упровадження у практику фінансової діяльності підприємства сучасних інструментів, технологій і організаційних систем управління	9. Фінансові інновації підприємства
7. Забезпечення швидкого та ефективного виходу підприємства з фінансової кризи	10. Фінансова криза підприємства

Управління фінансовою безпекою підприємства як управляюча система характеризується наявністю і певних *суб'єктів управління*. Сучасна практика фінансового менеджменту дозволяє виділити три основні групи таких суб'єктів (рис. 8.4).

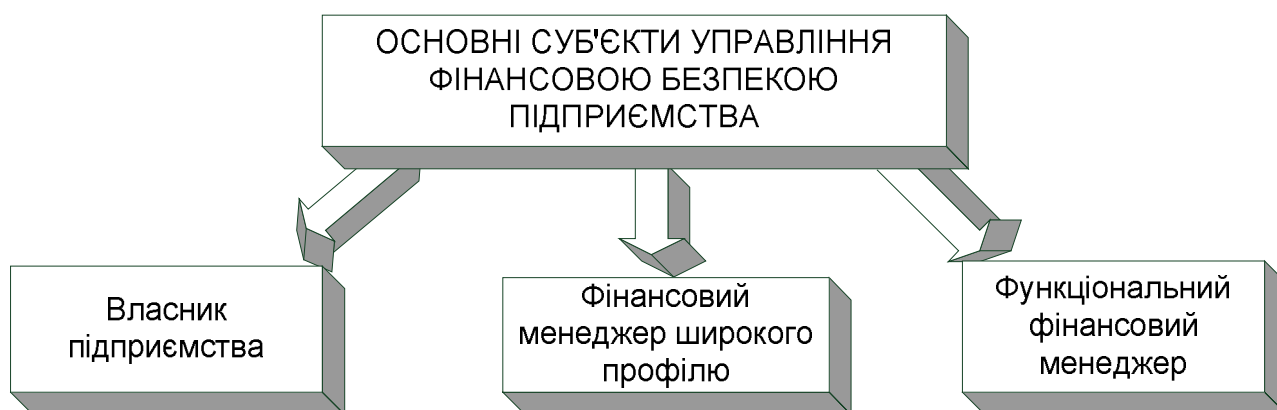


Рис. 8.4. Склад основних суб'єктів управління фінансовою безпекою підприємства

Процес управління фінансовою безпекою базується на визначеному механізмі, що становить сукупність основних елементів впливу на процес розробки й реалізації управлінських рішень із забезпечення захисту його фінансових інтересів від різних загроз (рис. 8.5)

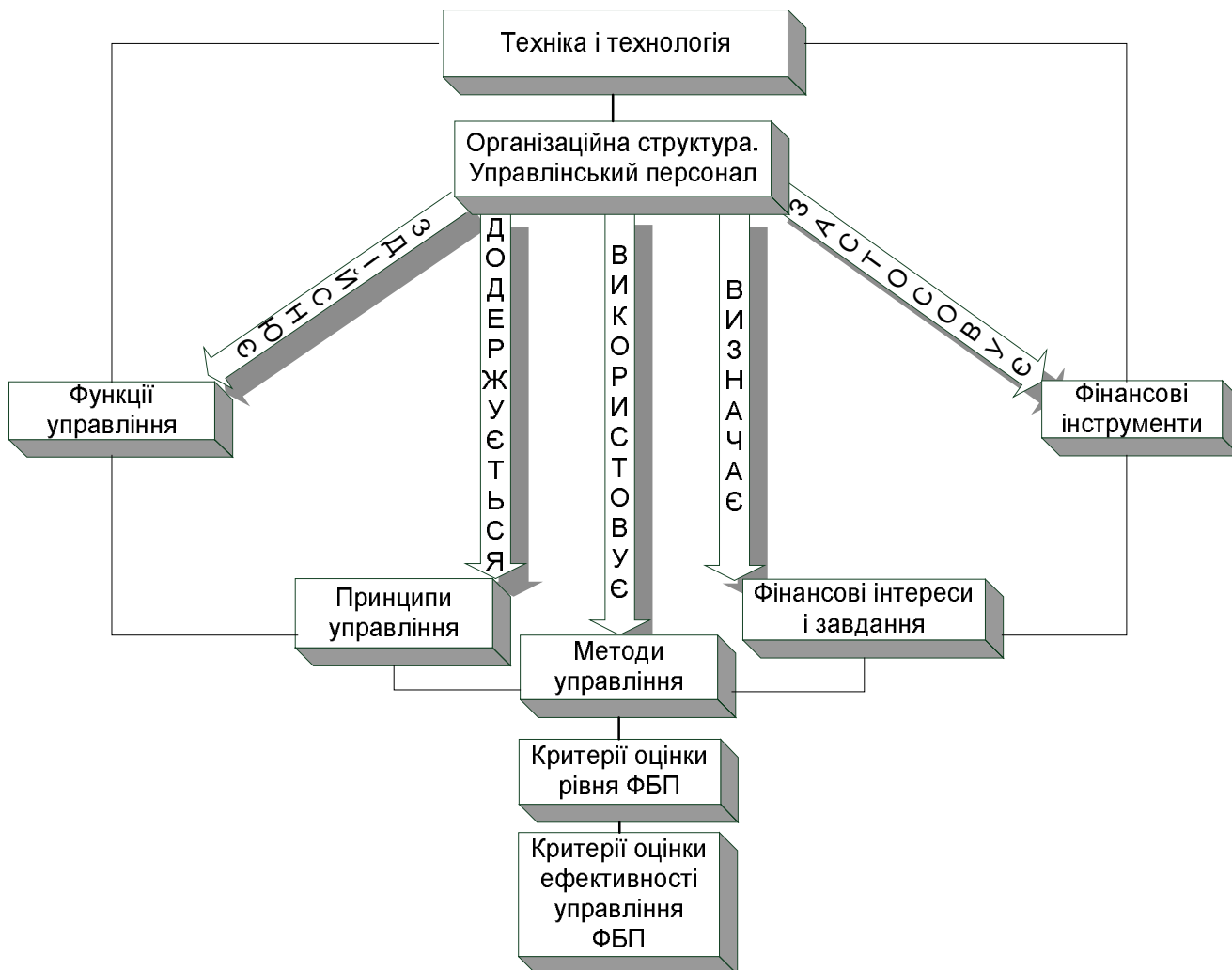


Рис. 8.5. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства

Управління фінансовою безпекою підприємства базується на таких принципах:

1) первинність господарського законодавства під час забезпечення фінансової безпеки підприємства. Фінансова діяльність підприємства має виконуватися у чинних правових рамках, установлених державою, а забезпечення фінансової безпеки підприємства повинно здійснюватися законними методами та інструментами;

2) необхідність розробки з використанням методології стратегічного планування, затвердження й реалізації стратегії забезпечення безпеки фінансової діяльності підприємства у вигляді відповідної програми на перспективу;

3) визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії. При цьому слід також визначити критерії оцінки стану фінансової безпеки підприємства і розробити прогноз кількісних значень індикаторів, які характеризують його фінансову діяльність, на перспективу;

4) забезпечення збалансованості фінансових інтересів підприємства (в особі його власників і керівництва), окремих його підрозділів і персоналу, що зайнятий на підприємстві. Саме від цих суб'єктів залежить забезпечення безпечного рівня фінансової діяльності підприємства;

5) необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз фінансовій безпеці підприємства. Наявність такого інструменту надає можливість своєчасно виявляти загрози фінансовій діяльності підприємства і розробляти необхідні заходи щодо зниження їхнього впливу або повного усунення;

6) відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії. У разі невідповідності змісту і результатів заходів щодо забезпечення безпеки фінансової діяльності стратегії підприємства перші мають переглядатися;

7) своєчасність розробки і здійснення заходів щодо відвернення загроз фінансовій безпеці та власним фінансовим інтересам підприємства. Своєчасне реагування суб'єктів забезпечення фінансової безпеки підприємства надає можливість впливати на ці загрози і знижувати або зовсім ліквідувати їх дію;

8) необхідність організаційного і методичного оформлення підсистеми фінансової безпеки. Мається на увазі необхідність або створення особливої організаційної структури, яка буде займатися питаннями забезпечення фінансової безпеки, або доручення виконання цих функцій певним працівникам у відділах, що вже існують на цьому підприємстві;

9) взаємна матеріальна відповідальність персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки підприємства;

10) координація реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки на підприємстві;

11) мінімізація витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Управління фінансовою безпекою підприємства реалізує свою головну мету та основні завдання шляхом здійснення певних *функцій*. Ці функції підрозділяються на дві основні групи, які визначені комплексним змістом системи управління фінансовою безпекою підприємства:

1) функції управління фінансовою безпекою підприємства як управляючої системи (склад цих функцій у цілому характерний для будь-якого виду менеджменту, хоча і повинен ураховувати його специфіку);

2) функції управління фінансовою безпекою підприємства як спеціалізованої системи менеджменту (склад цих функцій визначається конкретним видом фінансових інтересів підприємства, що вимагають захисту у процесі його фінансового розвитку). У найбільш загальному вигляді склад основних функцій управління фінансовою безпекою підприємства зображений на рис. 8.6.

Методологічний апарат забезпечення управління фінансовою безпекою підприємства включає такі *методи*, як: метод техніко-економічних розрахунків; балансовий метод; економіко-статистичний метод; економіко-математичний метод; метод експертних оцінок; метод дисконтування вартості; метод нарощування вартості; метод амортизації активів та інші фінансові методи.

Фінансовий інструментарій управління фінансовою безпекою підприємства включає такі засоби управління, що забезпечують реалізацію управлінських рішень підприємства і визначальні його фінансові відносини:

платіжні інструменти (платіжні доручення, акредитив);

кредитні інструменти (договори про кредитування);

депозитні інструменти (депозитні сертифікати і договори); інвестиційні інструменти (акції, паї);

інструменти страхування (страховий договір) та інші види фінансових інструментів.

Для забезпечення фінансової безпеки підприємства, насамперед, необхідно належним чином організувати роботу *фінансової служби*, що повинна вести активне управління формуванням фінансових показників і грошовим обігом підприємства, а не займатися тільки технічною стороною процесів фінансування.



Рис. 8.6. Характеристика основних функцій управління фінансовою безпекою підприємства в розрізі окремих груп

З цією метою необхідно відзначити ряд основних моментів, які особливо важливі для забезпечення фінансової безпеки підприємства, що на практиці практично не забезпечуються або забезпечуються не належним чином:

1) управління завжди передбачає наявність працівників, що його здійснюють. В організаційній структурі фінансової служби необхідно виділити осіб, за якими будуть закріплені всі функції управління фінансовими процесами. При цьому необхідно враховувати здібності працівників, їхню кваліфікацію і бажання виконувати ті або інші функції, а також їхню завантаженість на виконанні поточних обов'язків;

2) управління фінансовою стороною діяльності підприємства відіграє важливу роль і припускає високий ступінь відповідальності, тому що фінанси впливають на всі інші сфери діяльності і забезпечують їхнє здійснення. Тому важливим моментом для ефективного управління, а отже і фінансової безпеки, є мотивація фінансових працівників і, в першу чергу, матеріальна зацікавленість;

3) для якісного здійснення процесу управління фінансовими ресурсами необхідно забезпечити фінансову службу достовірною і своєчасною інформацією. По-перше, це інформація про фактичну і прогнозовану величину доходів та витрат, розміри і терміни надходжень і виплат. Така інформація повинна надаватися службами, безпосередньо пов'язаними із формуванням зазначених фінансових показників (збут, постачання, податковий сектор тощо). Доцільно встановити відповідальність керівників цих служб за достовірність та своєчасність надання такої інформації. По-друге, це інформація про зовнішнє середовище, у першу чергу, нормативно-правова інформація, огляд преси і періодичних видань;

4) у бухгалтерському обліку факт виникнення доходів і витрат може не збігатися з реальними надходженнями й виплатами коштів. У зв'язку з цим поряд з показниками доходів і витрат доцільно використовувати показники грошових потоків, що відображають реальний рух грошових коштів;

5) для забезпечення фінансової безпеки важливу роль відіграють планування і прогнозування, адже першою й основною стадією управління будь-якою діяльністю завжди є процес визначення мети і знахо-

дження способів її виконання (прогнозування та планування). У даний час для прогнозування використовують в основному найелементарніші та прості розрахункові методи, що не забезпечують точних прогнозів. Якщо при оперативному плануванні (до 1 місяця) такі методи можуть дати оцінку майбутньої ситуації з високим ступенем адекватності реальним результатам, то при поточному плануванні (понад 1 місяць до 1 року) вони не дозволяють врахувати вплив усіх факторів і невизначеність, що може призвести до необґрунтованого рішення. Тому для більшої точності прогнозу доцільне застосування апарату математичного моделювання, методів обліку ризику;

6) при реалізації планових рішень необхідні постійний моніторинг і контроль за їх виконанням. Своєчасний та якісний контроль формування й використання фінансових ресурсів дозволяє вчасно виявити відхилення від плану і передбачити наслідки;

7) особливо необхідно відзначити також регулювання грошового обігу, процесів формування і витрат фінансових ресурсів, що повинно здійснюватися оперативно. Фінансові проблеми звичайно вимагають швидкого рішення, оскільки впливають відразу на всі інші сфери діяльності підприємства і підвищують вплив зовнішніх факторів;

8) для фінансової безпеки підприємства дуже важливо забезпечити своєчасний і достовірний облік фактичних даних, оскільки тільки на його основі можна одержати уявлення про реальний стан підприємства в потрібний момент, провести якісний аналіз з виявленням причинно-наслідкових зв'язків і тим самим обґрунтувати правильне управлінське рішення;

9) початковим і кінцевим пунктом при управлінні фінансовою безпекою підприємства є аналіз. Він повинен виявляти зв'язки і залежності, вплив факторів на фінансові показники, причини та їхні наслідки, тенденції, ступінь виконання службами запланованих фінансових показників. Якщо на стадії моніторингу аналіз ще може носити поверхневий характер, то після закінчення звітних періодів він повинен бути найбільш глибоким і комплексним. Тільки такий підхід дозволить правильно визначити стан підприємства, його сильні та слабкі сторони, загрози та можливості. Особливу увагу необхідно приділяти аналізу руху грошових коштів (гро-

шовому обігу), оскільки його показники найбільш реалістично відображають фінансовий стан і платоспроможність підприємства. Але на практиці аналіз здійснюється занадто поверхнево і в недостатньому обсязі, обмежується порівнянням фактичних і планових показників, горизонтально-вертикальними методами, визначенням динаміки. Тому для підвищення ефективності управління фінансовою безпекою підприємства потрібно організувати ефективну фінансову службу та своєчасно і в повному обсязі проводити оцінку рівня фінансової безпеки.

8.2. Методи управління фінансовою безпекою підприємства

Якість задоволення потреб в управлінні фінансовою безпекою підприємства значною мірою визначає як результат бізнесу, так і вибір *методів* їх досягнення.

Метод управління фінансовою безпекою підприємства – це спосіб впливу на джерела і чинники загроз (небезпек) підприємству з метою їх мінімізації або навіть нейтралізації. Сукупність методів управління фінансовою безпекою підприємства поділяють на: адміністративні, економічні, маркетингові, соціально-психологічні, організаційні, математичні та правові (рис. 8.7).

1. **Адміністративні, або організаційно-розпорядчі**, методи управління фінансовою безпекою підприємства реалізуються шляхом прямого впливу керівників, власників підприємств на підлеглих через накази, розпорядження, вказівки, різні положення, правила, нормативи тощо, які організаційно регламентують діяльність підлеглих осіб. До визначальних рис адміністративних методів належать: безпосередній вплив на об'єкт управління; обов'язкове виконання розпоряджень, постанов, наказів тощо вищих органів управління організаційної структури; відповідальність за невиконання розпоряджень.

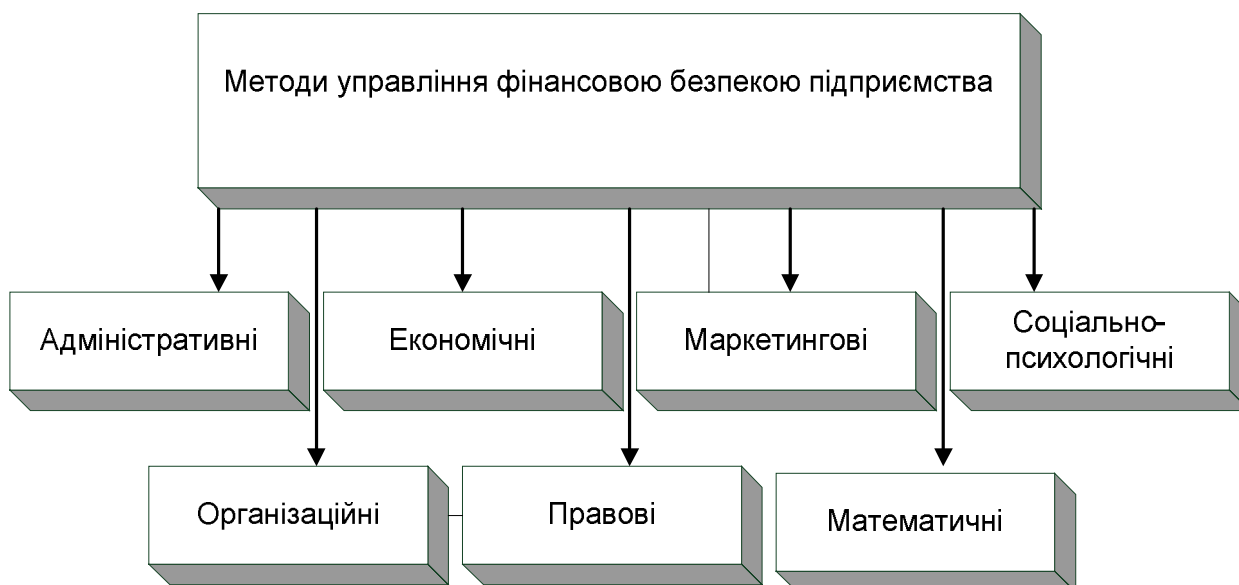


Рис. 8.7. **Методи управління фінансовою безпекою підприємства**

Адміністративні методи можна поділити на нормативні та індивідуальні акти.

Нормативні акти – це загальні норми тривалої дії, а саме: статuti, положення про підприємство та його структурні підрозділи, посадові інструкції, норми і нормативи, стандарти тощо. *Індивідуальні акти* – це накази, постанови, розпорядження тощо, які стосуються конкретних об'єктів підприємства.

За критерієм важливості впливу на процес управління адміністративні методи ще поділяють на стабілізуючі і розпорядчі.

Стабілізуючі методи охоплюють регламентування, нормування та інструктування. *Розпорядчі* – це методи, які здійснюють вплив через директиви, постанови, накази, розпорядження в усній або письмовій формі. Ці документи щодо фінансової безпеки фірми повинні бути чіткими, продуманими, аргументованими, зрозумілими, конкретними, лаконічними і своєчасними.

Форми і масштаби застосування адміністративних методів управління фінансовою безпекою підприємства визначаються завданнями конкретної угоди, рівнем організації виробництва, кваліфікацією і культурою працівників, які приймають рішення. Чим повніше представлені ці умови, тим менша потреба в адміністративних методах управління фінансовою безпекою підприємства.

Адміністративні методи управління фінансовою безпекою підприємства ґрунтуються на принципах централізованого управління, коли прийняте рішення повинно виконуватися нижчими ланками системи і бути обов'язковим. Адміністративні методи впливу на внутрішню трансформацію системи (підприємств) мають незамінний характер у тих випадках, коли інформація, яка послужила основою для прийняття рішення, повинна бути засекреченою або конфіденційною.

До адміністративних методів можна віднести *метод примушення*. Він ґрунтується на важливості використання власних переваг, особливо монополією, для нав'язування певних вигідних для підприємства умов гри на ринку. Це може бути пов'язано з диктатом цін, примусом постачальників або покупців здійснювати угоди на власних умовах (відстрочка платежу, форми розрахунків, порядок поставок тощо) та ін.

2. Сутність **економічних методів** управління фінансовою безпекою підприємства полягає в тому, щоб непрямим впливом на джерела і чинники небезпеки – ціною, оплатою праці, кредитом, прибутком, податками, дивідендами, преміями, компенсаціями, дотаціями та іншими фінансовими важелями – створювати ефективний механізм захисту бізнесу від небезпек. Дія економічних методів стимулювання полягає у створенні ринкових і матеріальних умов, які дозволяють досягнення власних цілей зробити взаємовигідними для всіх учасників підприємницького процесу (партнерів, конкурентів, співробітників, держави). При застосуванні економічних стимулів в управлінні фінансовою безпекою підприємства найчастіше використовується метод стимулювання через тарифні ставки, посадові оклади, доплати, пільги тощо. Фінансово-економічна стійкість ділового підприємства значною мірою залежить від того, наскільки у здійсненні бізнесу зацікавлені не тільки його власники, а й інші члени суспільства: співробітники, споживачі, постачальники, населення, громадські організації, місцева влада, держава тощо.

Метод економічного стимулювання дозволяє привести у відповідність матеріальну винагороду співробітників з якістю і кількістю їх праці. Таке стимулювання створює передумови для кар'єрного зростання службовців, підвищення їх кваліфікації тощо.

Ціни на продукцію та їх регулювання дають можливість впливати на підвищення конкурентоспроможності, фінансової стабілізації, інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства.

Матеріальне заохочення повинно використовуватися з метою фінансової безпеки всіх партнерів та учасників бізнесу, але тільки на умовах адекватного обміну. Саме тому діяльність підприємства повинна бути пристосована до ринкових коливань і швидкої зміни попиту та пропозиції. У зв'язку з цим вагоме значення в управлінні фінансовою безпекою має формування на підприємстві страхових, резервних фондів на випадок різноманітних збоїв та невдач. Звідси важливого значення в управлінні фінансовою безпекою підприємства набувають маркетингові методи.

3. Маркетингові методи управління фінансовою безпекою підприємства становлять велику групу економічних засобів, спрямованих на вивчення ринку з метою впливу на нього. Важливим маркетинговим інструментом виступає конкурентна стратегія, розробка і здійснення якої повинні дозволити компанії забезпечити безпечний розвиток у ринковому середовищі.

Отже, економічні методи ґрунтуються на використанні мотивації і стимулів для управлінців, які заохочують їх вирішувати поставлені завдання без невиправданих витрат.

Діяльність в управлінні фінансовою безпекою підприємства неможлива без розумного поєднання адміністративних та економічних методів.

Особливостями економічних методів управління фінансовою безпекою підприємства є такі:

1) на відміну від адміністративних методів ґрунтуються на деяких загальних принципах, які дають можливість маневрувати ресурсами;

2) на відміну від адміністративних методів чинять на виробників і споживачів товарів непрямий вплив;

3) на відміну від адміністративних методів неминуче передбачають і потребують самостійності та відповідальності підприємств.

4. У вітчизняному підприємництві все більше застосовуються **психологічні методи** управління фінансовою безпекою підприємства, які ґрунтуються на використанні моральної зацікавленості людини в отри-

манні суспільного визнання її трудового внеску. Це визнання людина отримує передусім у колективі. Особливістю психологічних методів управління фінансовою безпекою підприємства є різноманітність їх форм, які спрямовуються, насамперед, на створення здорового психологічного мікроклімату, вдосконалення матеріального та морального стимулювання, гармонізацію стосунків працівників у колективі.

До психологічних методів управління фінансовою безпекою підприємства належать: гуманізація праці (ліквідація монотонності, заспокійливі, не дратівливі кольори приміщень та обладнання тощо); психологічне спонукання (заохочення самостійності, ініціативи і творчості; комплектування груп працівників за принципом їх сумісності); встановлення здорових взаємостосунків та порозуміння між підлеглими і керівниками.

5. Особливої уваги заслуговують **організаційні методи** управління фінансовою безпекою підприємства.

Організаційні методи мають за мету підтримувати та активізувати організаційні структури і поліпшувати порядок на підприємстві. До організаційних методів належать: створення матеріально-технічної бази підприємства; оптимізація структури підприємства і всіх його функцій; координація дій усіх підрозділів, дільниць, окремих спеціалістів; розробка стратегічних планів розвитку й визначення шляхів їх здійснення; постановка системи обліку і контролю господарської діяльності, збереження об'єктів та доцільності всіх процесів; забезпечення постачання і збуту; створення комунікацій та інфраструктури; управління товарними, фінансовими та інформаційними потоками; підбір кадрів та ін.

Різновидом організаційних методів фінансової безпеки підприємства є *логістика*. **Логістика** – це управління товарними потоками з метою забезпечення наявності достатньої кількості товарно-матеріальних цінностей необхідної якості в певний час і в заданому місці. Логістика дещо ширше від звичного управління постачанням, оскільки, окрім організації роботи з постачальниками, забезпечує товарами клієнтів, управління транспортом, контроль якості, взаємодію з митними органами.

Принципи логістики можна застосувати також щодо руху грошових коштів, інформаційних та інших ресурсів. У цілому логістика спрямовується на скорочення непродуктивних витрат і комплексну оптимізацію

різних внутрішньоструктурних та зовнішніх взаємозв'язків і сприяє зміцненню фінансової безпеки підприємства.

б. Організаційні, економічні, адміністративні методи управління фінансовою безпекою підприємства потребують **правових**, або юридичних, засобів, до яких можна віднести: підтвердження статусу підприємства (оформлення установчих і реєстраційних документів, отримання необхідних ліцензій, дозволів, патентів тощо); підтвердження прав власності; регулювання договірних відносин із контрагентами; організацію робочих взаємовідносин із персоналом; захист від незаконного втручання державних інститутів; забезпечення судового захисту та ін.

Своєрідним організаційно-правовим методом управління фінансовою безпекою підприємства є *податкове планування*, яке спрямоване на оптимізацію структури і податкових видатків підприємства. Управління податковими платежами в рамках чинного законодавства дозволяє скоротити витрати виробництва, зменшити непродуктивні втрати і збільшити фінансову стійкість підприємства. Податкове планування повинно розпочинатися ще на стадії організації підприємства і закінчуватися у процесі його ліквідації.

Сучасним методом управління фінансовою безпекою підприємства є *реінжиніринг*, який становить поєднання економічних та організаційних методів. Реінжиніринг передбачає перегляд тих чи інших бізнес-процесів або всієї структури підприємства в цілому та їх оптимізацію шляхом скорочення непродуктивних і громіздких операції та ланок.

Реінжиніринг – радикальна перебудова бізнес-процесів для досягнення радикального, стрибкоподібного поліпшення діяльності підприємства. За останні роки реінжиніринг став однією із найбільш ефективних інновацій у справі керівництва. Мета реінжинірингу полягає в тому, щоб підприємство відійшло від старих правил організації ведення бізнесу.

Реінжиніринг потрібний у випадках потреби дуже суттєвого поліпшення підприємницької діяльності, і щодо України використовується у трьох головних ситуаціях: коли підприємство перебуває у стані глибокої кризи; коли прогнози щодо діяльності підприємства є несприятливими; коли перепроєктуванням бізнесу займається агресивне підприємство, яке намагається створити унікальні конкурентні переваги.

У ході реінжинірингу бізнес-процесів вирішуються такі головні завдання: визначення вигідних галузевих позицій; вертикальне і горизонтальне «стиснення» існуючих процесів; моделювання нових бізнес-процесів; усунення непотрібного дублювання процесів; загальна і локальна координації системи; створення інформаційних систем; перерозподіл обов'язків; формування нових функцій персоналу; ротація кадрів та ін.

Ще одним методом управління фінансовою безпекою підприємства, який можна віднести до організаційних, є *страхування*. Цей метод передбачає захист підприємств від різних ризиків і небезпек та мінімізацію негативних фінансових наслідків. Страхування повинно базуватися на аналізі ризиків, які можуть впливати на фінансовий стан підприємства, і виборі необхідних та ефективних видів страхування.

7. В управлінні фінансовою безпекою підприємства, а особливо великого і середнього, нині не можна обійтися без застосування **математичних методів**. Чим складніша внутрішня структура підприємства і система її внутрішніх взаємозв'язків, чим більше філій і контрагентів, видів діяльності, найменувань продукції, то важче здійснити загальне управління приватним підприємством і управління фінансовою безпекою підприємства зокрема. Для того щоб прийняти рішення в умовах невизначеності, оптимізувати процеси, точно врахувати динаміку великої кількості зовнішніх умов, повинні бути використані математичні методи і, зокрема, кореляційний аналіз; регресійний аналіз; математичне програмування; математичне моделювання; мережне планування; теорія ігор; графічні методи та ін.

Використання цих методів дозволить досягати поставлених цілей із максимальним використанням існуючих ресурсів і потенціалу, краще відстежувати ринкові зміни і приймати оптимальні рішення, забезпечувати для підприємств максимальний фінансовий результат.

Отже, на якість та ефективність управління фінансовою безпекою підприємства впливає наявність і вміле використання традиційного та сучасного методичного інструментарію, який під впливом зростання потреби в безпечному бізнесі розвивається та вдосконалюється.

8.3. Обґрунтування параметрів безпечного фінансового стану підприємства

Багатогранність поняття фінансової безпеки підприємства обумовлює необхідність розгляду багатьох підходів до її забезпечення та управління. Найважливішими з них є системний, процесний, функціональний, ситуаційний та ресурсний (табл. 8.2.).

Таблиця 8.2

Підходи до забезпечення оптимального рівня фінансової безпеки підприємства

Підхід	Сутність підходу
1	2
Системний підхід	У першому вимірюванні такий підхід передбачає розгляд підприємства як цілісного утворення, що складається з певної кількості взаємопов'язаних елементів, функціонування яких орієнтовано на одночасне досягнення як цілей усього підприємства, так і його структурних підрозділів. У рамках системного підходу увага зосереджується як на внутрішніх взаємозв'язках і взаємозалежностях елементів системи, так і на чинниках зовнішнього середовища, які перебувають у конвергентному стані між собою та суттєво впливають на стан внутрішніх складових підприємства. Другий вимір системного підходу розкривається при розгляді, власне, системи фінансової безпеки, що становить упорядковану сукупність елементів, які взаємодіють між собою, обумовлюють взаємне існування та взаємовплив
Процесний підхід	Процес управління підприємством традиційно розглядається як безперервна послідовність взаємопов'язаних управлінських функцій, також знаходить нове відображення в контексті даного дослідження. Використання процесного підходу в методологічних засадах фінансової безпеки ґрунтується на об'єктивно існуючій необхідності організації безперервного процесу забезпечення такої безпеки, цілеспрямованого як на збереження внутрішньої стійкості підприємства, так і орієнтованого на активну протидію існуючим видам внутрішніх та зовнішніх загроз інтересам підприємства

1	2
Функціональний підхід	Даний підхід, перш за все, слід розглядати як такий, з позиції якого забезпечення фінансової безпеки виступає пріоритетною функцією управління підприємством. Використання саме такого підходу спрямовано на забезпечення сталого розвитку підприємства та достатнього рівня конкурентоспроможності
Ситуаційний підхід	Цей підхід можна назвати, з одного боку, «вмонтованими» за вищеназваними підходами щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства, а з іншого – таким, що виконує об'єднуючу роль у використанні кожного з таких підходів. Причиною тому є існування «ситуаційного тла», яке водночас інтегрує системний, процесний та функціональний підходи та проникає до складу кожного з них. Крім того, існування такого тла породжує похідну ситуаційного підходу – варіантність (альтернативність), яка передбачає виявлення, обґрунтування, розробку і втілення можливих сценаріїв розвитку підприємства та знаходження компромісу між обраними сценаріями забезпечення фінансової безпеки
Ресурсний підхід	Особливе місце в забезпеченні фінансової безпеки підприємства посідають освоєння та інтеграція різних видів ресурсів, використання яких потребує певних затрат. За таких умов значення управління затратами в забезпеченні фінансової безпеки підприємства проявляється при таких діях, як одержання й верифікація сукупності релевантних даних щодо загроз зовнішнього та внутрішнього характеру; оцінювання результатів реалізації управлінських функцій, що потребує як передбачуваних, так і непрогнозованих затрат, наприклад, на виправлення помилок при плануванні заходів щодо забезпечення такої безпеки

Згідно з табл. 8.2, забезпечення фінансової безпеки підприємства потребує досягнення певного рівня його фінансового стану, який є фундаментом для подальшої успішної реалізації його стратегічного плану. Таким чином, рівень фінансової безпеки можна вважати передумовою позитивних кардинальних змін у діяльності підприємства, що потребують розробки методологічних підходів до управління фінансовою безпекою.

8.4. Розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства

Діяльність підприємства із забезпечення своєї фінансової безпеки не може зводитися тільки до поточного реагування на загрози своїм фінансовим інтересам. На сучасному етапі все більше число підприємств усвідомлюють необхідність свідомого перспективного управління фінансовою безпекою на основі наукової методології передбачення її напрямків і форм, адаптації до загальних цілей розвитку підприємства й умов зовнішнього фінансового середовища. Ефективним інструментом перспективного управління фінансовою безпекою підприємства, що є підлеглим реалізації цілей загального його розвитку в умовах істотних змін макроекономічних показників, системи державного регулювання ринкових процесів, кон'юнктури фінансового ринку і пов'язаної з цим невизначеністю, виступає *стратегія забезпечення його фінансової безпеки*.

Одним із найважливіших видів функціональної стратегії, що забезпечує всі основні напрями розвитку його фінансової діяльності і фінансових відносин шляхом формування довгострокових фінансових цілей, вибору найбільш ефективних шляхів їхнього досягнення, адекватного корегування напрямів формування й використання фінансових ресурсів при зміні умов зовнішнього середовища, є **фінансова стратегія підприємства**. До цього визначення сутності фінансової стратегії можна було б додати забезпечення фінансових інтересів підприємства і його фінансової безпеки. Отже, *фінансова стратегія підприємства* – це науково-методичний інструмент (технологія), який включає визначення стратегічних фінансових цілей (фінансових інтересів), вибір ефективних напрямів їхнього досягнення і механізм реагування на зміни у зовнішньому середовищі та внутрішньому стані фінансової діяльності. Основною метою такої стратегії має бути забезпечення фінансової безпеки підприємства. Фінансова стратегія входить до складу загальної стратегії підприємства.

Стратегія – це концепція розвитку підприємства, яка дає визначення основних напрямків і шляхів досягнення цілей виживання й розвитку підприємства в довгостроковій перспективі на основі концентрації зусиль на певних пріоритетах; є способом установлення взаємодії підпри-

ємства із зовнішнім середовищем. Стратегія становить фундамент практичної діяльності підприємства, координації його окремих напрямів, процесу адаптації до середовища функціонування.

Запорукою стабільного й успішного розвитку підприємства виступає раціональний і професійний менеджмент, ключовим завданням якого є розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства як складової фінансової стратегії.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства передбачає визначення мети і завдань, напрямів їх вирішення, а також форм та методів застосування відповідних сил і засобів, можливість їх перегрупування, створення необхідних резервів для нейтралізації та локалізації можливих загроз.

Розробка стратегії фінансової безпеки відіграє велику роль у забезпеченні ефективного стійкого розвитку підприємства. Ця роль полягає в такому:

1) Розроблена стратегія фінансової безпеки забезпечує механізм реалізації довгострокових загальних і фінансових цілей майбутнього економічного та соціального розвитку підприємства в цілому й окремих його структурних одиниць.

2) Вона дозволяє реально оцінити фінансові можливості підприємства, забезпечити максимальне використання його внутрішнього фінансового потенціалу і можливість активного маневрування фінансовими ресурсами.

3) Вона забезпечує можливість швидкої реалізації нових перспективних інвестиційних можливостей, що виникають у процесі динамічних змін факторів зовнішнього середовища.

4) Розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки враховує заздалегідь можливі варіанти розвитку неконтрольованих підприємством факторів зовнішнього середовища і дозволяє звести до мінімуму їх негативні наслідки для діяльності підприємства.

5) Наявність стратегії фінансової безпеки забезпечує чіткий взаємозв'язок стратегічного, поточного й оперативного управління захистом фінансових інтересів підприємства від зовнішніх загроз.

6) Вона забезпечує реалізацію відповідного менталітету фінансового поведіння в найбільш важливих стратегічних управлінських рішеннях підприємства з питань захисту його фінансових інтересів.

7) У системі стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства формується значення основних критеріальних оцінок вибору найважливіших фінансових управлінських рішень.

Розроблена стратегія забезпечення фінансової безпеки є однією з базисних передумов стратегічних змін загальної організаційної структури управління й організаційної культури підприємства

Розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства ґрунтується на ряді принципів, що наведено на рис. 8.8.



Рис. 8.8. Принципи розробки стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства

Етапи розробки стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства наведені на рис. 8.9.

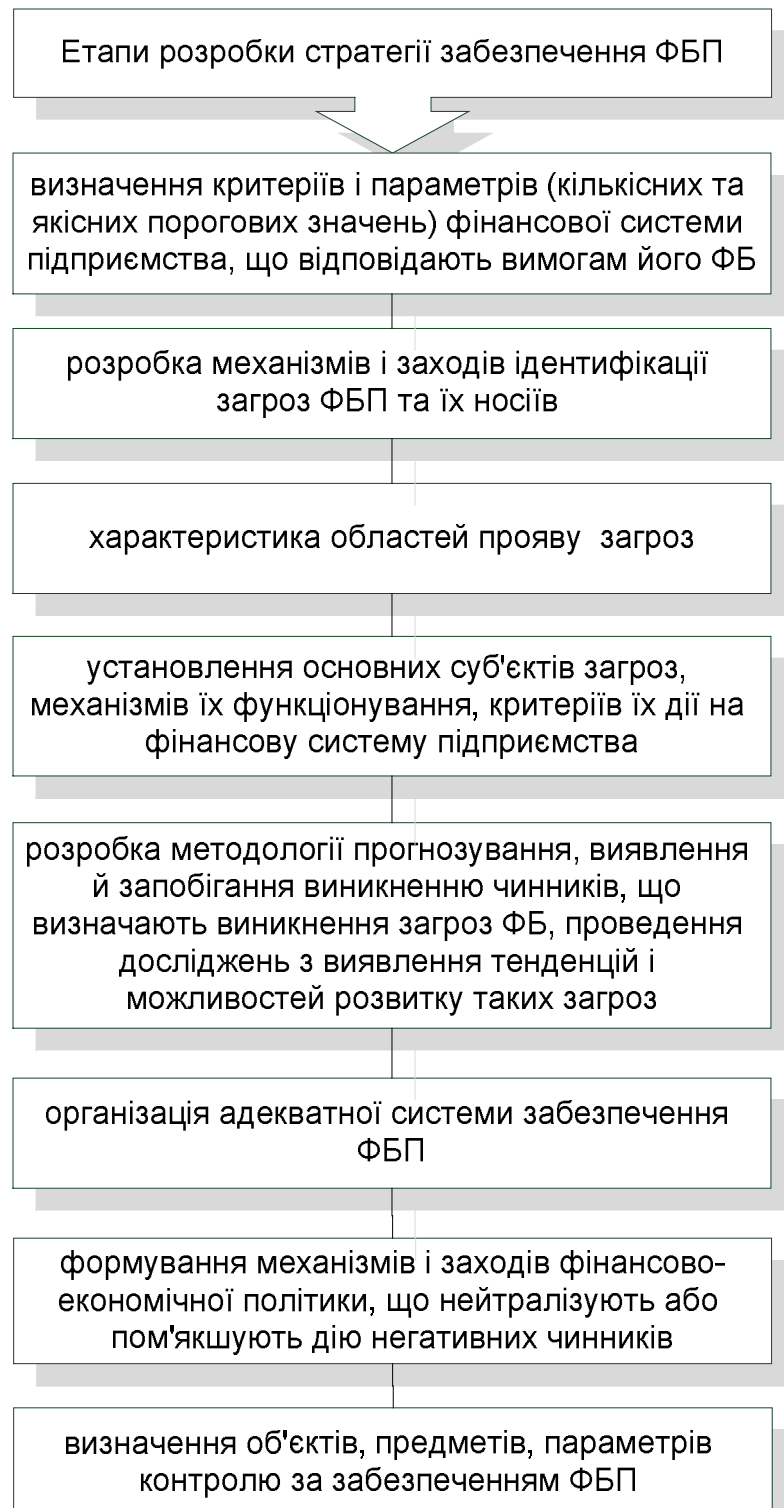


Рис. 8.9. **Етапи розробки стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства**

Стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства розробляється на довгострокову перспективу, однак суб'єкт господарювання у процесі діяльності готує також поточні плани захисту інтересів – тактичні заходи.

Тактика фінансової безпеки – найбільш рухлива частина політики фінансової безпеки, яка змінюється залежно від дії внутрішніх і зовнішніх загроз, зміни пріоритетності інтересів підприємства тощо. Складність та мінливість діяльності підприємства вимагають застосування різноманітних тактичних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства розробляється в розрізі окремих домінантних сфер (напрямків) захисту його фінансових інтересів від загроз у перспективному періоді (табл. 8.3).

Таблиця 8.3

Характеристика домінантних сфер (напрямків) загальної стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства

Домінантні сфери загальної стратегії	Головне завдання розробки стратегічних рішень	Коло розв'язуваних стратегічних проблем
1	2	3
<i>1. Стратегія забезпечення зростання прибутковості власного капіталу підприємства</i>	Створення умов постійного зростання рівня фінансової рентабельності підприємства	1. Забезпечення зростання суми прибутку від реалізації продукції. 2. Забезпечення зростання суми прибутку від інших видів діяльності. 3. Зниження середньозваженої вартості капіталу підприємства
<i>2. Стратегія формування фінансових ресурсів підприємства</i>	Створення потенціалу формування фінансових ресурсів підприємства, адекватного потребам його стратегічного розвитку	1. Забезпечення зростання потенціалу формування фінансових ресурсів підприємства із внутрішніх джерел. 2. Забезпечення необхідної фінансової гнучкості підприємства (достатнього його доступу до зовнішніх джерел фінансування). 3. Оптимізація структури джерел формування фінансових ресурсів підприємства

Продовження табл. 8.3

1	2	3
<i>3. Стратегія забезпечення фінансової стабільності підприємства</i>	Забезпечення фінансової рівноваги підприємства у процесі його стратегічного розвитку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення достатньої фінансової стійкості підприємства. 2. Забезпечення постійної платоспроможності підприємства. 3. Забезпечення необхідної збалансованості і синхронності позитивного та негативного грошових потоків підприємства
<i>4. Інвестиційна стратегія підприємства</i>	Забезпечення інвестиційної підтримки стратегічного розвитку підприємства й ефективності інвестицій	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення зростання інвестиційної активності підприємства. 2. Забезпечення зростання ефективності реальних інвестиційних проєктів підприємства. 3. Забезпечення зростання ефективності портфеля фінансових інвестицій підприємства
<i>5. Стратегія нейтралізації фінансових ризиків підприємства</i>	Забезпечення мінімізації рівня прийнятих підприємством фінансових ризиків	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення ефективного формування портфеля фінансових ризиків підприємства. 2. Забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу нейтралізації фінансових ризиків підприємства. 3. Забезпечення ефективних умов зовнішнього страхування фінансових ризиків підприємства
<i>6. Інноваційна фінансова стратегія підприємства</i>	Забезпечення необхідного інноваційного рівня фінансового розвитку підприємства	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення впровадження й ефективного використання підприємством прогресивних фінансових технологій і інструментів. 2. Розробка і впровадження ефективної організаційної структури керування фінансовою діяльністю підприємства. 3. Забезпечення підвищення організаційної культури фінансових менеджерів підприємства

1	2	3
7. <i>Антикризова фінансова стратегія підприємства</i>	Забезпечення швидкого та ефективного виходу підприємства з кризових ситуацій у процесі його стратегічного розвитку	1. Забезпечення своєчасної діагностики симптомів кризового фінансового розвитку підприємства. 2. Забезпечення зростання внутрішнього потенціалу подолання підприємством кризових фінансових ситуацій. 3. Завчасне забезпечення можливостей зовнішньої фінансової підтримки підприємства у процесі його виходу з кризових фінансових ситуацій

Стратегія забезпечення фінансової безпеки має ґрунтуватися на об'єктивних закономірностях розвитку фінансових відносин, визначати мету і завдання всієї системи забезпечення фінансової безпеки, орієнтуватися на розробку й послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів та подолання негативних тенденцій у сфері діяльності підприємства. При цьому мають бути визначені найближчі і перспективні цілі даної стратегії та механізми їх реалізації.

Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства носить цільовий характер, тобто передбачає постановку і досягнення визначених цілей. Будучи чітко вираженими, стратегічні цілі стають могутнім засобом підвищення ефективності системи фінансової безпеки в довгостроковій перспективі, її координації і контролю, а також базою для прийняття управлінських рішень за всіма основними напрямками захисту фінансових інтересів підприємства.

Стратегічні цілі забезпечення фінансової безпеки підприємства становлять описані у формалізованому вигляді бажані параметри її кінцевої стратегічної позиції, що дозволяють направляти систему заходів захисту фінансових інтересів від загроз у довгостроковій перспективі й оцінювати їхні результати.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства базується на стратегічному управлінні, яке повинне включати ряд елементів, наведених на рис. 8.10.



Рис. 8.10. Структура стратегічного управління фінансовою безпекою підприємства

У системі стратегічного управління фінансовою безпекою підприємства найголовнішим етапом є реалізація сформованої стратегії. Основним завданням процесу реалізації стратегії забезпечення фінансової безпеки є створення на підприємстві необхідних передумов для фінансової підтримки його стійкого зростання та успішного досягнення кінцевих стратегічних цілей його розвитку. Реалізацію стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства варто вважати успішно завершеною, якщо досягнуті всі основні стратегічні цілі за кожною з її домінантних сфер.

Використання *стратегічного аналізу* доцільно у процесі здійснення управління фінансовою безпекою підприємства. Для здійснення стратегічного аналізу стану фінансової безпеки підприємства пропонується використовувати методи, наведені на рис. 8.11.

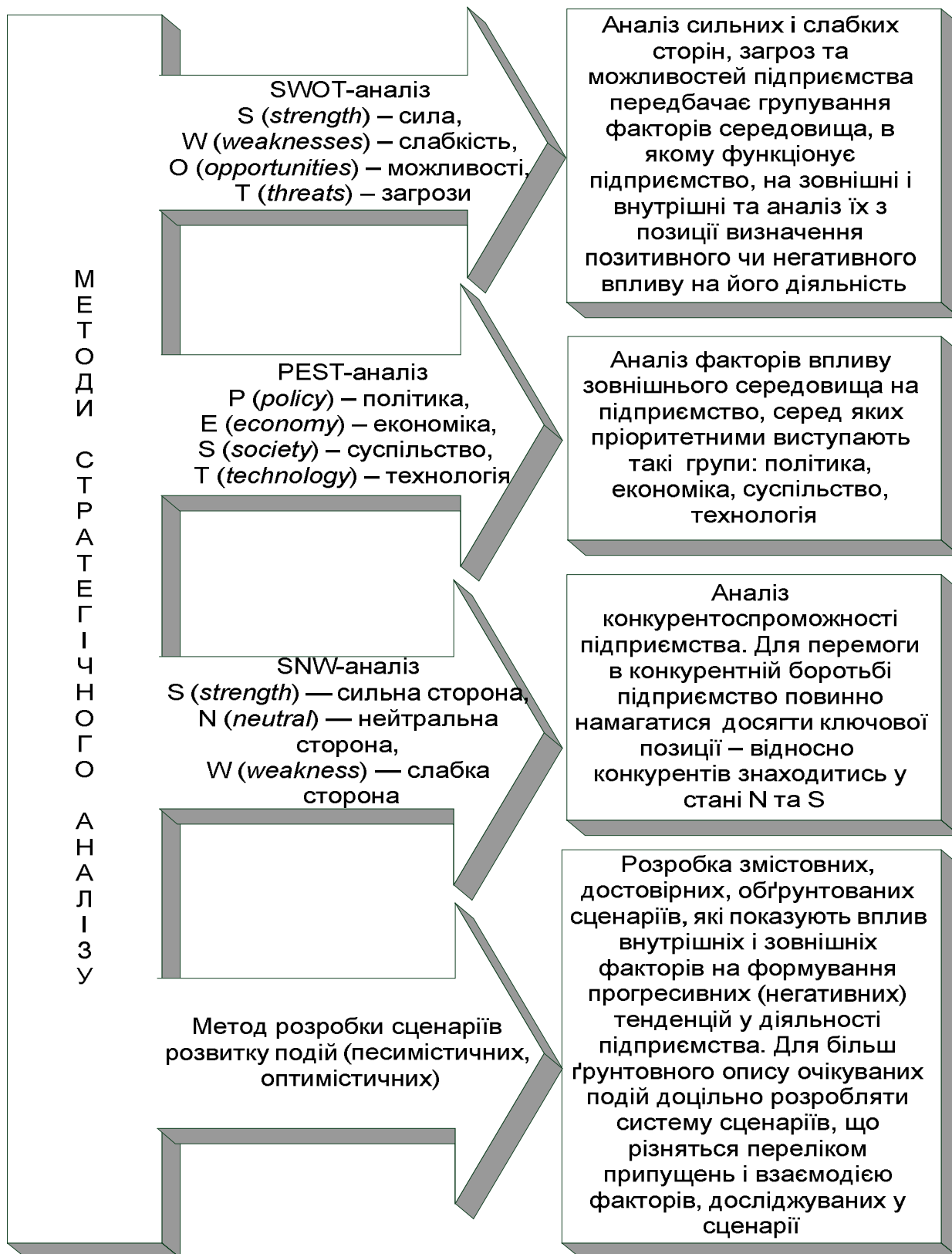


Рис. 8.11. **Методи здійснення стратегічного аналізу стану фінансової безпеки**

Результатом стратегічного планування є *стратегічний план* (стратегія) забезпечення фінансової безпеки підприємства. Така стратегія повинна відповідати як фінансовій стратегії, так і загальній стратегії підприємства, відповідати їхнім цілям та завданням.

Стратегічний план є інструментом реалізації стратегії підприємства. Він повинен бути:

- 1) інструментом установлення, документального оформлення й упровадження в поточну діяльність набору стратегії підприємства;
- 2) відповідним за строками і витратами;
- 3) гнучким, тобто реагуючим на зміни в зовнішньому і внутрішньому середовищах;
- 4) чітким, ясным, легким для сприйняття;
- 5) здійсненним.

Стратегічний план фінансової безпеки повинен включати ряд елементів, наведених на рис. 8.12.

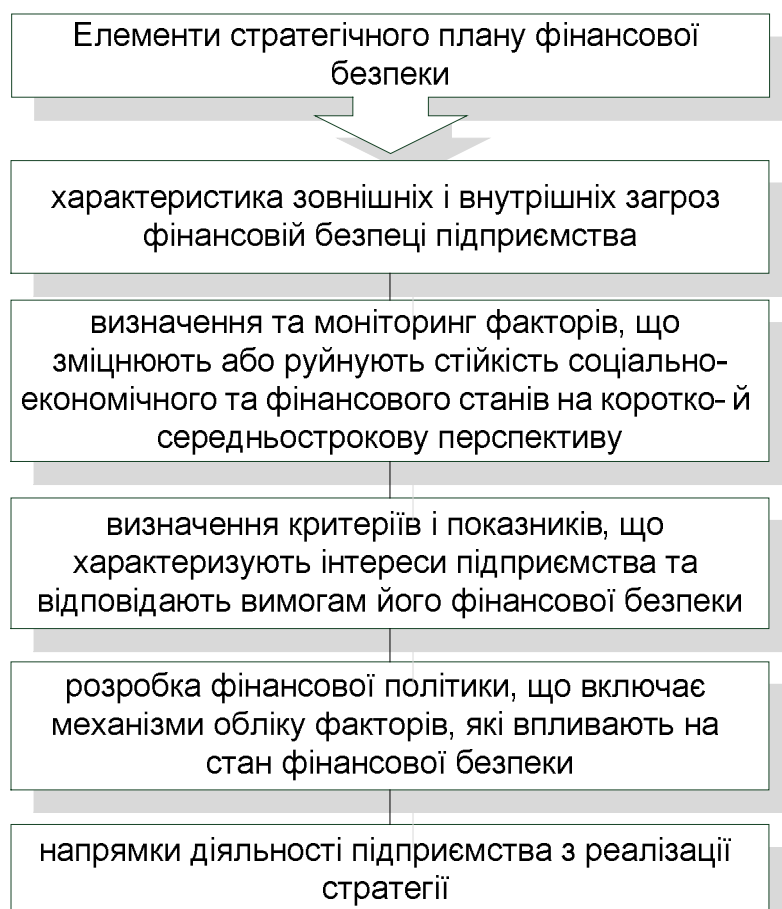


Рис. 8.12. Стратегічний план фінансової безпеки

Стратегію забезпечення фінансової безпеки підприємства слід розглядати як модель, яка необхідна для досягнення певних цілей у рамках корпоративної і фінансової стратегії шляхом координації, розподілу та використання фінансових ресурсів підприємства з метою забезпечення належного рівня фінансової безпеки підприємства. У складі стратегії задаються складова (частка) корпоративної місії і цілі підприємства, що стосуються фінансової безпеки, результати аналізу внутрішнього і зовнішнього фінансових середовищ, якісні і кількісні параметри використання фінансових ресурсів, які задовольняють вимоги забезпечення належного рівня фінансової безпеки, відповідальні за реалізацію намічених заходів, обсяг і джерела фінансових ресурсів (бюджет), потрібних для забезпечення фінансової безпеки підприємства.

В основі застосування *контролінгу* до процесу забезпечення фінансової безпеки підприємства лежить концепція системного поєднання функцій контролю, планування, зворотного зв'язку та інформаційного забезпечення. Контролінг фінансової безпеки підприємства – це самоорганізована система, яка забезпечує інтеграцію, організацію й координацію всіх фаз управління фінансовою безпекою підприємства.

Бюджетуванням у фінансовій безпеці підприємства виступає управлінська технологія, що передбачає розробку бюджетів у цілому по підприємству та окремих структурних одиницях і застосування якої забезпечуватиме належний рівень фінансової безпеки підприємства. Результатом бюджетування забезпечення фінансової безпеки є фінансовий план (бюджет), у якому визначено необхідний для реалізації намічених заходів (управлінських рішень) щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства обсяг фінансових ресурсів, а також джерела їх надходження. Слід розробляти в межах стратегічного плану забезпечення фінансової безпеки підприємства два види бюджету: 1-й – на поточний рік (виділяється у складі стратегічного бюджету), 2-й – сам стратегічний бюджет на весь період дії стратегічного плану, який носить прогностичний характер. Процес підготовки бюджету забезпечення фінансової безпеки включає три етапи: складання бюджету планового періоду; виконання бюджету в цілому по підприємству та окремих структурних одиницях; контроль виконання бюджету з використанням моніторингу.

Аудит фінансової безпеки підприємства – це комплексна, систематична, незалежна і періодична перевірка стану зовнішнього та внутрішнього фінансових середовищ, правильності визначення й реалізації фінансових інтересів, цілей, стратегії забезпечення фінансової безпеки по підприємству в цілому і по його окремих функціональних складових. Метою аудиту фінансової безпеки підприємства є правильність і своєчасність визначення загроз фінансовій безпеці, існуючих ризиків здійснення фінансової діяльності, чинників, що призвели до певного стану фінансової безпеки, можливостей підприємства щодо утримання фінансової безпеки на належному рівні, а також розроблення заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

У процесі здійснення аудиту фінансової безпеки підприємства необхідно дотримуватися ряду принципів, наведених на рис. 8.13.

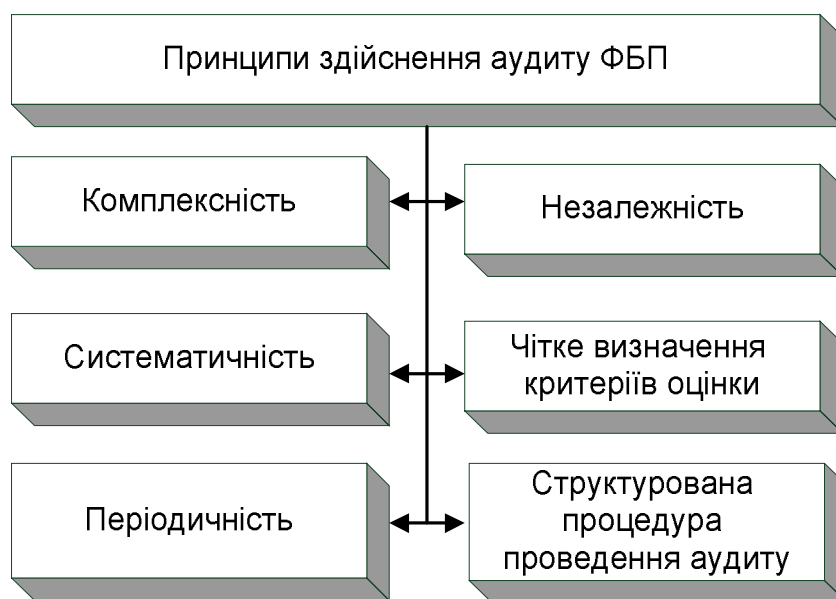


Рис. 8.13. Принципи здійснення аудиту фінансової безпеки підприємства

Отже, розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства – складний, багатогранний процес, який потребує комплексного вивчення. Формувати дану стратегію потрібно на засадах використання даних оцінювання власних можливостей, відповідності досліджуваної стратегії загальному сценарію розвитку підприємства, реалізації страте-

гічних фінансових інтересів підприємства і захисту від загроз негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовищ.

8.5. Бенчмаркінг як інструмент забезпечення фінансової безпеки підприємства

Західний досвід свідчить, що ефективним інструментом забезпечення фінансової безпеки підприємства є **бенчмаркінг**. Його поява пов'язана з останніми змінами у філософії менеджменту і, насамперед, з підвищенням уваги до конкурентного середовища. Якщо у 50-х роках ХХ-го століття попит був більший за пропозицію, то завданням менеджменту було лише встановлення кінцевих критеріїв та відстеження процесу їхнього досягнення. Однак уже на початку 1990-х років пропозиція значно перевищувала попит, тому менеджмент почав шукати шляхи щодо випередження показників конкурентів у виробничих і маркетингових процесах.

Ефективним шляхом у цьому напрямку було використання методології бенчмаркінгу, **метою** якого є вивчення та впровадження найкращих з відомих методів ведення бізнесу, і в тому числі фінансової діяльності.

Бенчмаркінг становить мистецтво виявлення того, що інші фірми роблять краще, а також вивчення їхніх методів роботи. У його основу покладено ідею порівняння діяльності не тільки підприємств-конкурентів, але й передових фірм інших галузей. Практика свідчить, що грамотне використання досвіду конкурентів та успішних компаній дозволяє скоротити витрати, підвищити прибуток і оптимізувати вибір стратегії діяльності. У цілому це сприяє фінансовій стабільності підприємства і, фактично, його фінансовій безпеці.

В останні роки бенчмаркінг входить у трійку найпоширеніших методів управління бізнесом у великих міжнародних корпораціях. Це пов'язано з тим, що він допомагає відносно швидко і з меншими витратами вдосконалювати бізнес-процеси і фінансову діяльність. Він дозволяє зрозуміти, як працюють передові компанії, і домогтися таких же, а можливо, навіть більш високих результатів.

На практиці **бенчмаркінг** – це **альтернативний метод стратегічного планування**, в якому завдання визначаються не від досягнутого, а на ос-

нові аналізу показників конкурентів та кращих компаній інших галузей. Технологія бенчмаркінгу збирає в єдину систему розробку стратегії, галузевий аналіз і аналіз конкурентів.

Виходячи із сутності бенчмаркінгу, його *застосування* полягає в такому алгоритмі:

1. Розуміння особливостей власних бізнес-процесів.
2. Аналіз бізнес-процесів інших компаній.
3. Порівняння результатів своїх процесів з результатами аналізованих компаній.
4. Упровадження необхідних змін для скорочення відриву від інших компаній.

Виділяють такі **види бенчмаркінгу**:

внутрішній – порівняння ефективності роботи підрозділів компанії;

конкурентний – порівняння ефективності діяльності свого підприємства з конкурентами за різними параметрами;

загальний – порівняння ефективності компанії з непрямими конкурентами за обраними параметрами;

функціональний – порівняння за функціями (інновації, виробництво, продажі, закупівлі тощо) на підприємстві стосовно підприємств цієї ж галузі.

Для розуміння **методів бенчмаркінгу** необхідно визначити його зв'язок зі стратегічним плануванням. Так, щоб розміщувати ресурси і шукати зв'язки між напрямками своєї діяльності, компанія повинна розуміти стратегічні особливості своєї галузі. Тому **галузевий аналіз** – перший етап у розробці стратегії. Він містить у собі визначення рівня і характеру конкуренції, моделей поведження клієнтів і їхньої купівельної спроможності, моделей поведження постачальників, бар'єри входу в галузь, загрози заміни продуктів і послуг, а також інші особливості. Галузевий аналіз дає матеріал для розрахунку потенціалу прибутку в середньому по галузі й допомагає виявити причини переваги деяких компаній порівняно з іншими.

Починаючи галузевий аналіз, необхідно відповісти на запитання про те, наскільки прибутковою є галузь зараз і які її перспективи в найближчому майбутньому, якими є ключові чинники успіху. Ринок сегментується за найбільш прибутковими секторами, потім виділяються чинники успіху. Це може бути сис-

тема продажів, низька ціна тощо. Потім визначається, яким чином ключові сектори відрізняються один від одного за впливом на прибутковість.

Наступний етап – **аналіз конкуренції**. У першу чергу, повинно бути проаналізовано, яку увагу конкурент приділяє вашим напрямкам бізнесу, тобто який обсяг ресурсів він витрачає на розвиток даних напрямків. Тут необхідно зрозуміти загальну фінансову силу конкурента і співвідношення його пріоритетів у галузі вашої з ним конкуренції. Наприклад, зниження ціни, яке має на меті збільшення частки присутності на ринку, буде ефективною зброєю в боротьбі з фінансово слабким конкурентом, але та ж сама стратегія не спрацює, якщо конкурент фінансово стабільний і ви дотримуєтеся схожих пріоритетних напрямків. Ваш конкурент також знизить ціни, щоб ваша компанія не збільшила свою частку на ринку, і, зрештою, ви програєте вдвох.

Важливо зрозуміти, яким чином конкурент розподіляє свої ресурси (товарні, фінансові тощо), іншими словами, з чим він приходить на ринок (продукти, ціни, система продажів і доставки, маркетингові зусилля, система обслуговування клієнтів), а також визначити рівень його витрат. Слід відзначити ще один немаловажний чинник – зусилля конкурента в галузі науково-технологічних досліджень і розробок, котрі здатні знизити собівартість його продукції і витрати на маркетинг через певний проміжок часу.

Після розгляду найбільш прибуткових сегментів ринку й оцінки своїх конкурентних переваг необхідно вибрати об'єкт для наслідування. Для досягнення найбільш ефективного результату в бенчмаркінгу можна рекомендувати не тільки знайти такі підприємства й накопичувати інформацію про їхню діяльність та прогресивні управлінські рішення, але й установити контакти з ними. Після того як інформація зібрана, оброблена і класифікована, оцінюється ступінь досягнення цілей та визначаються чинники, які призвели до такого результату. Потім розробляється план, метою якого є досягнення ефекту оптимізації зміни процесу, який необхідно вдосконалити.

Після проведення галузевого аналізу й аналізу конкурентів треба приступати до **розробки стратегії**. Фактично необхідно відповісти на запитання, яким чином ваша компанія може обійти конкурентів, використовуючи ключові чинники успіху в розрізі різних функціональних напрямків, а саме:

- розширення виробництва;
- упровадження нових продуктів і послуг;

зниження витрат на виробництво продукції і маркетинг;
зміни у ціноутворенні, продажу і доставці;
зміни в маркетингу, персоналі, технологіях тощо.

Проведені у провідних компаніях світу опитування показують, що середній показник задоволеності менеджерів від використання бенчмаркінгу за п'ятибальною шкалою дорівнює чотирьом. **Причинами** такої **популярності бенчмаркінгу** є:

1. *Глобальна конкуренція.* Сьогодні, в епоху глобалізації бізнесу, компанії усвідомлюють необхідність всебічного і детального вивчення й наступного використання кращих досягнень конкурентів з метою власного виживання.

2. *Винагорода за якість.* В останні роки все більшого поширення одержують (на національному рівні) рекламні кампанії щодо визначення й винагороди фірм – лідерів якості. Умови участі в таких програмах припускають, крім демонстрації компаніями-учасниками конкурентних переваг продуктів, які випускаються ними, обов'язкове застосування концепції бенчмаркетингу у практиці управління компанією.

3. *Необхідність адаптації й використання світових досягнень у бізнес-технологіях та виробничих галузях.* Щоб не відстати від своїх конкурентів, усім компаніям, незалежно від розміру і сфери діяльності, необхідно постійно вивчати й застосовувати передовий досвід у бізнес-технологіях, включаючи методи реалізації фінансової діяльності і забезпечення фінансової безпеки підприємств.

Рівні застосування бенчмаркінгу та їхні визначення надані на рис. 8.14.

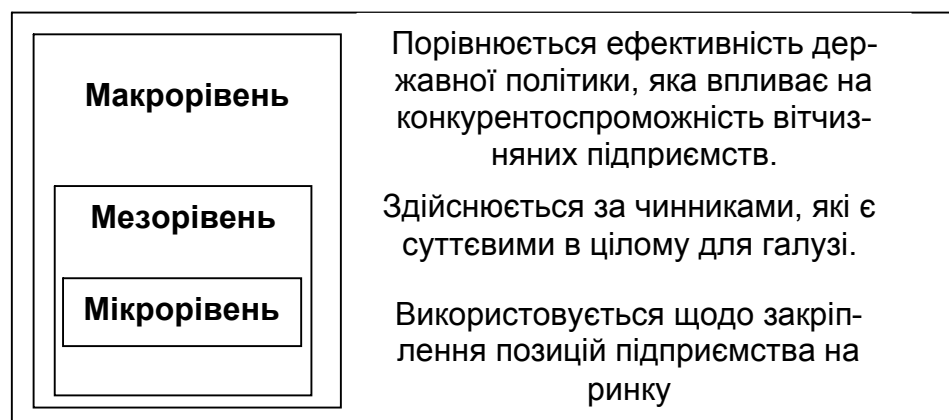


Рис. 8.14. Рівні застосування бенчмаркінгу

Бенчмаркінг тісно пов'язаний зі стратегічно орієнтованим маркетинговим дослідженням.

Стратегічно орієнтоване маркетингове дослідження є більш широким поняттям, що містить у собі дослідження ринку збуту, внутрішнього середовища фірми, маркетингового інструментарію, його розробленості й ефективності використання, ринку продуктивних сил (робочої сили, сировини і матеріалів, грошового ринку та ринку капіталу), зовнішнього середовища, бенчмаркінг і маркетингову розвідку (рис. 8.15).

Головне призначення (результат) маркетингових досліджень – це генерування маркетингової інформації для прийняття рішень в області взаємодії (комунікацій) суб'єктів маркетингової системи, таких рішень, які б забезпечували необхідну кількість і якість товарних та сервісних угод, дотримувались вимог основних чинників зовнішнього середовища і споживача. А головна увага при цьому приділяється пошуку «вузьких місць», які можуть супроводжувати процес функціонування підприємства в умовах ринку, а також здійсненню контролю за організацією збору і підготовки маркетингової інформації.



Рис. 8.15. Основні напрямки маркетингового дослідження

Розробка механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства повинна корелюватися із обраною (розробленою) фінансово-інвестиційною стратегією, тобто із сукупністю стратегічних рішень, які охоплюють також вибір місії

та пріоритетів фінансової діяльності підприємства і забезпечення його фінансової безпеки. Для цього можна застосовувати методи бенчмаркінгу.

Алгоритм і напрямки застосування бенчмаркінгу до забезпечення фінансової безпеки підприємства – це:

пошук і вибір підприємств, де функціонують системи забезпечення фінансової безпеки; вивчення (дослідження) систем забезпечення фінансової безпеки підприємства, де вони зарекомендували себе ефективно функціонуючими;

проведення ретельного аналізу таких систем і відбір їхніх найкращих складових, а саме методів залучення фінансових ресурсів, фінансових стратегій тощо, які забезпечують достатній рівень фінансової безпеки;

пристосування відібраних форм і методів забезпечення фінансової безпеки підприємства до даного підприємства, де буде створюватися або вдосконалюватися система забезпечення фінансової безпеки;

розробка (вибір) фінансової стратегії (з урахуванням відібраних форм і методів забезпечення фінансової безпеки підприємства), яка забезпечуватиме фінансову безпеку підприємства;

здійснення контролю за функціонуванням системи забезпечення фінансової безпеки підприємства (з використанням зворотного зв'язку).

Характеристика основних типів і напрямків фінансово-інвестиційної стратегії базується на класифікації джерел фінансових ресурсів та напрямків фінансової активності. Існує декілька **джерел фінансування інвестиційної діяльності**:

1. *Фонд нагромадження*, тобто частина прибутку, що нагромаджується, та амортизаційні відрахування. Дане джерело фінансових ресурсів характеризується максимальною доступністю (з урахуванням, зрозуміло, думки акціонерів, яка може у принципі вплинути на ступінь доступності даного джерела) й орієнтує підприємство на максимальну економічну ефективність його використання. Рівень ризику втрати контролю над фінансовими активами при використанні власних коштів підприємства невеликий. Розширення потенційної ємності цього джерела припускає введення на підприємстві режиму жорсткої економії, насамперед, на виробничих і накладних витратах, проведення ефективної цінової політики, прискорення оборотності фінансових коштів, реалізацію стратегії мінімізації ресурсних запасів. Успіх у збільшенні фонду нагромадження бага-

то в чому залежить від рівня морального клімату в колективі підприємства, його здатності поступитися нинішніми здобутками заради успіху в майбутньому.

2. *Кошти від додаткової емісії акцій, облігацій.* Використання даного джерела повинне орієнтувати підприємство на високу економічну ефективність фінансованих інвестиційних проектів, тому що для інвестора одним з основних спонукальних мотивів придбання цінних паперів підприємства є їхня прибутковість. Для того щоб ємність стала реальною, акціонерів необхідно переконати в доцільності їхніх вкладень у розроблені проекти, заохотити очікуваними прибутками і справедливістю їхнього розподілу (рівнем майбутніх дивідендів), обґрунтувати надійність та здійсненність планованих інвестицій. Критерій доступності цього джерела має задовільне значення.

3. *Активи, що мобілізуються в рамках інтеграційних процесів (тобто в рамках договорів про спільну діяльність).* Порядок використання таких джерел регулюється відповідними договорами, тому забезпечення прийнятних параметрів за критерієм ризику втрати контролю над своїм підприємством значною мірою визначається якістю цього документа, передбаченими в ньому правами і відповідальністю учасників, розподілом доходів і збитків. Доступність даного джерела фінансових ресурсів – прямий наслідок інтеграційної стратегії підприємства, а потенційна ємність залежить від інтеграційних можливостей підприємства. Іноді залучення іноземних партнерів може бути безпосередньо передбачено товарно-ринковою стратегією підприємства, наприклад, у формі франчайзингу.

4. *Банківські кредити і позички.* Їхнє використання орієнтує підприємство на здійснення ефективних проектів, оскільки в сьогоденні економіко-правових умовах одержання довгострокових інвестиційних кредитів від комерційних банків під розумний відсоток практично є дуже важким. Тому майже нульове значення критерію доступності на практиці перекреслює дуже привабливі значення інших критеріїв: фактично необмежену потенційну ємність джерела і низький (якщо інше спеціально не обговорено у кредитному договорі) ризик втрати контролю над правами й активами підприємства.

5. *Державні (пільгові) кредити, які надаються в рамках реалізації централізованих інвестиційних програм.* Використання даного джерела дозволяє здійснювати перспективні, менш ефективні на короткому тимчасовому інтервалі проекти, здатні забезпечити значну технологічну перебудову на під-

приємстві. Потенційна ємність джерела дуже велика, доступність регулюється зазвичай позаекономічними чинниками. Критерій ризику має мінімальне значення. Для підприємства дане джерело має максимальну привабливість. Формування централізованих (програмних) фондів кредитних ресурсів при збереженні курсу на повномасштабні ринкові відносини ставить розміри цих фондів у тверду залежність від загальної макроекономічної ефективності господарювання (тобто доходів держбюджету і структури його витрат), що, зрозуміло, різко знижує потенційну ємність джерела, підсилює економічну складову у сфері доступності, тобто наближує параметри цього джерела до «звичайного» (комерційного) кредиту. Це, у свою чергу, зменшує привабливість розглянутого джерела, однак залишає його в числі пріоритетних, особливо для тих підприємств, товарно-ринкова стратегія яких націлена на здійснення масштабних і довгострокових інвестиційних проектів.

Кожне джерело фінансування має особливості, які обумовлюють його привабливість (або непривабливість) для підприємства. До особливостей можна віднести такі критерії, як: реальність використання джерела (його доступність); потенційна ємність джерела; економічна ефективність використання; рівень ризику користування джерелом (з погляду вимог повернення використуваних засобів чи можливої втрати контролю над підприємством).

З усієї розмаїтості параметрів інвестиційних проектів (інвестиційних програм підприємства) істотними з погляду формування фінансово-інвестиційної стратегії є:

- а) ступінь відповідності проекту товарно-ринковій стратегії;
- б) величина «внеску» в реалізацію цієї стратегії;
- в) масштаб проекту, тобто його вартість і обсяг нової або модернізованої продукції;
- г) тривалість здійснення проекту;
- д) термін окупності інвестицій, включаючи підготовчий період – розробку необхідної документації, організаційні зусилля тощо.

Наведені нижче характерні **типи фінансово-інвестиційної стратегії** дають певне уявлення щодо їхнього реального застосування в інвестиційно-фінансовій діяльності підприємства, які використовуються в умовах ринку і забезпечують необхідний рівень його фінансової безпеки:

1. Тип «Сам собі голова». Припускає використання переважно власних фінансових засобів (фонду нагромадження і приросту акціонерного капіталу) для планомірного впровадження в життя ретельно вивірених інвестиційних проектів, націлених на послідовне розширення своєї частки ринку, захоплення й освоєння нових секторів. Використовується зазвичай середніми і великими (вузькоспеціалізованими) компаніями, які діють на стійких ринках. Така стратегія забезпечує високу надійність, але, як правило, середню чи навіть низьку ефективність функціонування і прийнятний рівень фінансової безпеки підприємства, що, однак, вважається повністю доцільним в умовах стабільного ринку.

2. Тип «Консорціум». Фірма з метою мінімізації ризику прагне розділити його з партнерами і включається в один чи декілька великих інвестиційних проектів у «командах» з іншими учасниками (інвестиційні компанії, пов'язані кредитними лініями з банківським капіталом). Така стратегія сприяє формуванню нових ринків, реалізації інновацій, сприяє забезпеченню фінансової безпеки підприємств, які беруть участь у такому спільному проекті.

3. Тип «Пошуки нагород». Фірма, яка має значні фінансові джерела з високою ліквідністю, тобто з високим рівнем фінансової безпеки, готова відгукнутися на будь-які вигідні інвестиційні пропозиції. Ця стратегія характерна для середніх та малих підприємств, котрі відрізняються високою мобільністю своєї фінансової діяльності і рівнем фінансової безпеки. Характеризується підвищеним ризиком, переваги віддаються «швидким» проектам. Ця стратегія застосовується фірмами, які діють на перспективних ринках наукомісткої продукції, де ризик інвестування компенсується ймовірною надприбутковістю.

4. Тип «Піраміда». Це стратегія «саме будівництва» середніх і великих фірм, переважно спеціалізованих, які реалізують товарно-ринкові стратегії лідируючого типу і прагнуть стати монополістами в тому чи іншому товарному секторі ринку. Дана стратегія ефективна за наявності значного стартового капіталу, оскільки широке використання позикових коштів припускає наявність у фірми гарантій у формі того чи іншого майна. Вона також часто береться на озброєння процвітаючими фірмами, які вирішили змінити свій профіль, щоб затвердитися на якомусь іншому ринку, визнаному у стратегічному плані більш кращим.

5. Тип «Усе для вас». Ця стратегія використовується тим чи іншим великим і стабільним споживачем – оптовою фірмою, серією державних замовлень. Стратегія може також застосовуватися фірмами різних розмірів.

6. Тип «Черепашка». Це стратегія, що надзахищена всілякими страхівками, перехресними фінансовими зобов'язаннями, контрактами про розподіл ризику збитку тощо. Такий тип фінансово-інвестиційної стратегії здійснюється підприємством в умовах різноманітної кооперації з іншими фірмами, фінансовими інститутами.

7. Тип «Змія». Це стратегія точного «удару». Реалізується через пакет двосторонніх угод, кожна з яких стосується окремого інвестиційного проекту. Кожна угода призначається для досягнення максимального короткострокового ефекту зі «стандартною» страховкою на випадок невдачі.

Таким чином, застосування бенчмаркінгу сприяє зростанню конкурентоспроможності, що дозволяє підприємству визначитися з реалізацією напрямків ефективної виробничо-збутової діяльності й забезпечити його фінансову стійкість та безпеку.

8.6. Сутність і принципи антикризового управління фінансовою безпекою підприємства

В умовах постійних змінних чинників зовнішнього фінансового середовища і внутрішніх умов здійснення фінансової діяльності збільшується вірогідність періодичного виникнення кризи підприємства, яка може набувати різних форм. Однією з таких форм є **фінансова криза** підприємства, що несе найбільші загрози його функціонуванню й розвитку.

Фінансова криза підприємства може бути класифікована за багатьма ознаками.

За джерелами генерування фінансова криза підрозділяється на такі групи:

1) фінансова криза, що генерується внутрішніми чинниками. Такими чинниками можуть бути неефективний фінансовий менеджмент, неправильно вибрана фінансова політика за окремими аспектами фінансової діяльності, недооцінка окремих видів фінансових ризиків, висока середньозважена вартість капіталу та ін. Як правило, така фінансова криза

може бути відносно швидко локалізована за рахунок внутрішніх механізмів антикризового фінансового управління;

2) фінансова криза, що генерується зовнішніми чинниками. Прикладом таких чинників можуть служити посилювання податкового регулювання господарської діяльності підприємства, несприятливі зміни кон'юнктури фінансового ринку тощо;

3) фінансова криза, що генерується як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Така криза є найбільш складною за можливостями припинення і носить тривалий характер.

За масштабами обсягу фінансову кризу поділяють на дві групи:

1) структурна фінансова криза, яка викликана поступовим і тривалим наростанням диспропорцій в окремих параметрах фінансового потенціалу й характеризує невідповідність структурних пропорцій цих параметрів умовам фінансової діяльності, що змінилися, і вимогам фінансової безпеки підприємства;

2) системна фінансова криза, що охоплює всі основні напрямки і форми фінансової діяльності й відображає протиріччя всієї фінансової системи підприємства.

За мірою дії на фінансову діяльність розрізняють:

1) легку фінансову кризу. Як правило, до неї відносять одну з форм структурної фінансової кризи, яка може бути швидко усунена шляхом використання окремих внутрішніх механізмів антикризового фінансового управління;

2) глибоку фінансову кризу. До неї відносять комплекс ряду форм структурної фінансової кризи, подолання якої вимагає повного використання всіх внутрішніх механізмів фінансової стабілізації, а у ряді випадків і окремих форм зовнішньої фінансової санації;

3) катастрофічну фінансову кризу. Це один з найбільш небезпечних видів системної кризи, подолання якої вимагає активного пошуку переважно зовнішніх ефективних форм санації.

Запобігання фінансовій кризі підприємства, ефективне її подолання і ліквідація негативних її наслідків забезпечуються у процесі **антикризового фінансового управління підприємством**.

Антикризове фінансове управління є системою принципів і методів розробки й реалізації комплексу спеціальних управлінських рішень, направлених на запобігання і подолання фінансових криз підприємства, а також мінімізацію їх негативних фінансових наслідків.

Стратегія управління фінансовою безпекою підприємства в умовах нестабільного існування повинна включати такі складові:

діагностика кризових ситуацій;

розділення об'єктивних і суб'єктивних негативних дій;

визначення переліку заходів щодо запобігання загрозам безпеці;

оцінка ефективності планованих заходів з точки зору нейтралізації негативних дій;

оцінка вартості пропонованих заходів щодо усунення загроз фінансовій безпеці.

Основним змістом процесу антикризового фінансового управління підприємством є підготовка, прийняття й реалізація управлінських рішень щодо запобігання фінансовим кризам, їх подолання й мінімізації негативних наслідків. Особливістю такого управління є те, що через кризові умови ухвалення управлінських рішень здійснюється в середовищі зниження керованості підприємством.

Для здійснення антикризового фінансового управління на підприємстві створюється спеціальна група висококваліфікованих менеджерів, що володіють особливими повноваженнями. Процес антикризового фінансового управління будують з урахуванням таких основних етапів:

1. Проведення постійного моніторингу фінансового стану підприємства з метою раннього діагностування фінансової кризи. Існує безліч методик, що оцінюють фінансовий стан підприємства з метою виявлення загроз банкрутства. Така проблема як прогнозування банкрутства виникла в передових капіталістичних країнах після Другої світової війни у зв'язку із зростанням збанкрутілих підприємств. Спроба створення універсальної методики, яка підійшла б до різних сфер економіки, є сумнівною внаслідок того, що підприємства працюють у різних умовах господарювання.

2. Визначення заходів щодо запобігання загрозам фінансовій безпеці, до яких належать:

страхування фінансових ризиків підприємства;
реалізація зайвих або невживаних активів підприємства;
вживання заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості;
скорочення обсягів фінансових операцій за найбільш ризикованими напрямками фінансової діяльності підприємства;
економія інвестиційних ресурсів за рахунок припинення реалізації окремих реальних інвестиційних проектів;
економія поточних витрат, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства;
оцінка завантаження виробничих потужностей;
передача об'єктів невиробничої сфери на баланс органів міської влади і скорочення витрат на їх утримання та ін.

3. Реалізація комплексної програми виведення підприємства з фінансової кризи.

Система антикризового фінансового управління базується на певних *принципах*. До основних з них відносяться:

Принцип постійної готовності реагування. Теорія антикризового фінансового управління стверджує, що фінансова рівновага підприємства, яка досягається в результаті ефективного фінансового менеджменту, дуже мінлива в динаміці. Можлива його зміна на будь-якому етапі економічного розвитку підприємства визначається природною реакцією на зміни зовнішніх і внутрішніх умов його господарської діяльності. Об'єктивність прояву цих умов у динаміці, тобто об'єктивна вірогідність виникнення фінансових криз підприємства, визначає необхідність підтримки постійної готовності фінансових менеджерів до можливого порушення фінансової рівноваги підприємства на будь-якому етапі його економічного розвитку.

Принцип превентивної дії. Цей принцип передбачає, що краще запобігти загрози фінансової кризи, ніж забезпечувати нейтралізацію її негативних наслідків. Реалізація цього принципу забезпечується ранньою діагностикою передкризового фінансового стану підприємства і своєчасним використанням можливостей нейтралізації фінансової кризи. У цьому випадку антикризове фінансове управління використовує методологію «управління по слабких сигналах».

Принцип терміновості реагування. Відповідно до теорії антикризового фінансового управління кожен з негативних проявів фінансової кризи не лише має тенденцію до розширення з кожним новим господарським циклом підприємства, але й породжує нові супутні йому негативні фінансові наслідки. Тому чим раніше будуть включені антикризові фінансові механізми за кожним діагностованим кризовим симптомом, тим більш великі можливості до відновлення порушеної рівноваги матиме підприємство.

Принцип адекватності реагування. Використовувана система фінансових механізмів щодо нейтралізації загрози фінансової кризи пов'язана з витратами фінансових ресурсів або втратами, пов'язаними з нереалізованими можливостями. Тому «включення» окремих механізмів нейтралізації загрози фінансової кризи і його дозвіл повинні виходити з реального рівня такої загрози і бути адекватними цьому рівню. Інакше або не буде досягнутий очікуваний ефект антикризового фінансового управління (якщо дія антикризових механізмів або масштаби їх вживання недостатні), або підприємство у процесі антикризового фінансового управління нестиме невиправдано високі витрати і втрати.

Принцип комплексності рішень, що приймаються. Практично кожна фінансова криза підприємства за джерелами чинників, що генерують її, а відповідно, і за формами прояву своїх негативних наслідків носить комплексний характер. Аналогічний комплексний характер повинна носити і система антикризових заходів, що розробляються й реалізуються, забезпечують ефективну нейтралізацію впливу таких чинників і їх негативних наслідків.

Принцип альтернативності дій. Цей принцип передбачає, що кожне з антикризових фінансових рішень, що приймаються, повинне базуватися на розгляді максимально можливого числа їх альтернативних проектів з визначенням рівня їх результативності і оцінкою витрат.

Принцип адаптивності управління. У процесі розвитку фінансової кризи чинники, що її генерують, характеризуються зазвичай високою динамікою. Це зумовлює необхідність високого рівня гнучкості антикризового фінансового управління, його швидкої адаптації до змінних умов зовнішнього і внутрішнього фінансових середовищ.

Принцип пріоритетності використання внутрішніх ресурсів. Якщо фінансова криза генерується лише фінансовими чинниками, тобто носить структурний характер, то при нормальних маркетингових позиціях підприємства вона повністю може бути вирішена за рахунок використання виключно внутрішніх механізмів антикризового управління і власних фінансових ресурсів. У цьому випадку підприємство може уникнути втрати керованості і процедур зовнішнього контролю своєї фінансової діяльності.

Принцип оптимальності зовнішньої санації. Якщо фінансова криза діагностована лише на пізній стадії свого розвитку, носить системний характер і оцінюється як глибока або катастрофічна, а механізми внутрішньої її нейтралізації не дозволяють досягти рівноваги підприємства, воно повинне ініціювати свою зовнішню санацію. Цей принцип передбачає, що при виборі її форм і складу зовнішніх санаторів слід виходити із системи певних критеріїв, що розробляються у процесі антикризового фінансового управління. Такими критеріями можуть бути збереження управління підприємством його первинними засновниками, мінімізація втрати ринкової вартості підприємства та ін.

Принцип ефективності. Реалізація цього принципу забезпечується зіставленням ефекту антикризового фінансового управління і пов'язаних з реалізацією його заходів фінансових ресурсів. Ефект антикризового фінансового управління може характеризуватися рівнем досягнення окремих його цілей – щодо запобігання фінансовій кризі, пом'якшення негативних умов його протікання або пов'язаних з ним негативних фінансових наслідків. Ураховуючи, що виразити цей ефект у грошовій формі важко, оцінка ефективності окремих заходів антикризового фінансового управління має носити порівняльний характер (на основі зіставлення рівня досягнення окремих цілей і обсягів витрат фінансових ресурсів за альтернативними варіантами управлінських рішень).

8.7. Організаційне забезпечення фінансової безпеки підприємства

Однією з найважливіших проблем ефективного розвитку підприємництва в ринкових умовах будь-якої організації є забезпечення фінансової безпеки як основної складової економічної безпеки підприємства.

Фінансова безпека є провідною і вирішальною, оскільки за сучасних умов функціонування без належного захисту власних фінансових інтересів неможливо досягти результативності в діяльності підприємства. Саме цим зумовлена необхідність побудови такої системи організації фінансової безпеки, основною метою якої є запобігання збитків від діяльності підприємства за рахунок розкрадання фінансових і матеріально-технічних ресурсів, знищення майна і цінностей, порушення роботи технічних та інформаційних засобів забезпечення фінансово-господарської діяльності.

Формування системи фінансової безпеки на підприємстві повинне передбачати взаємозв'язок чітко визначених цілей і завдань кожного рівня управління, при цьому вибираючи оптимальні шляхи реалізації рішень. Горизонтальні та вертикальні рівні менеджменту повинні переслідувати ту ж мету, що й загальна система управління.

Отже, система організаційного забезпечення фінансової безпеки підприємства повинна бути комплексом взаємозалежних збалансованих рішень управлінських структур як у області забезпечення захисту фінансових інтересів суб'єкта господарювання, так і в організації його фінансової діяльності.

Для забезпечення фінансової безпеки на підприємстві повинні функціонувати спеціальні органи. Організаційна діяльність на підприємстві передбачає створення структури, що здійснює аналіз стану фінансової безпеки підприємства як складової економічної безпеки та розробку заходів щодо забезпечення економічної безпеки на підприємстві в цілому, що залежить від особливостей бізнесу, може бути як власним підрозділом так і притягненим на договірній основі.

Діяльність органів із забезпечення фінансової безпеки підприємства включає такі складові (рис. 8.16).

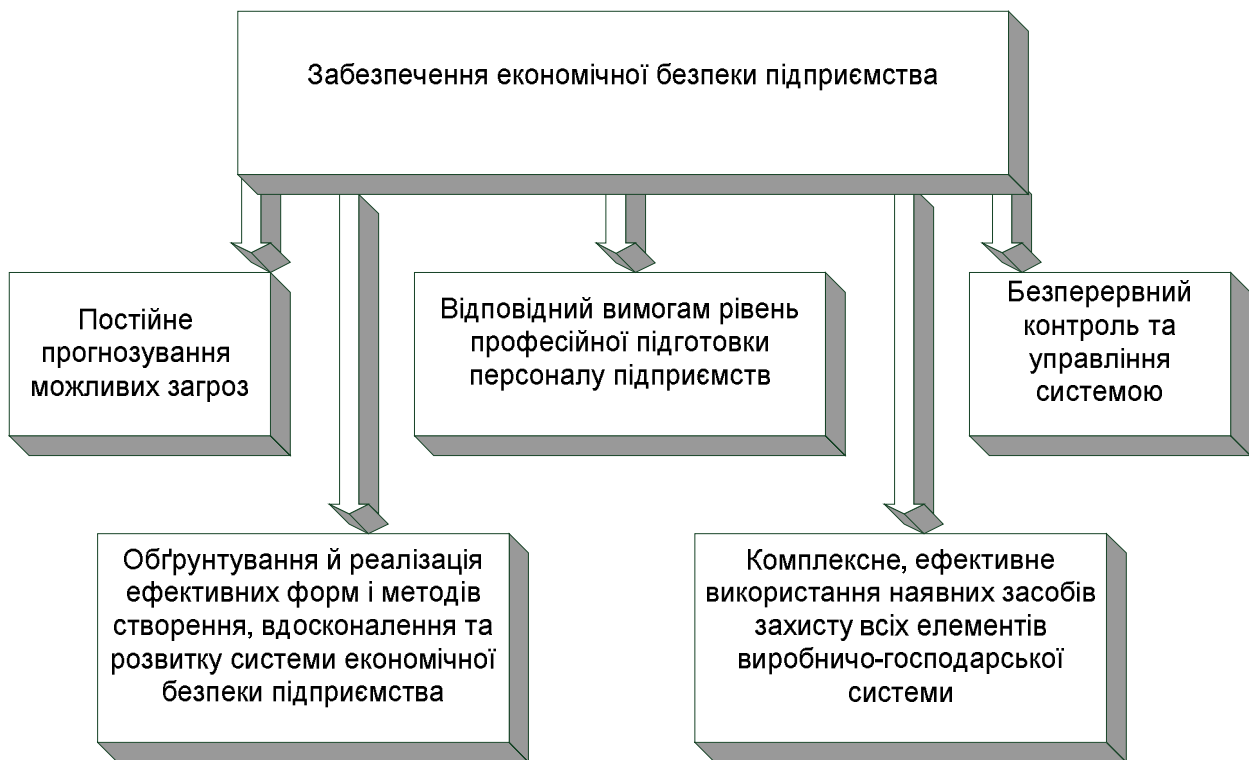


Рис. 8.16. Складові системи забезпечення фінансової безпеки підприємства

Ключовий чинник успішного розвитку підприємства – грамотний і професійний менеджмент, а головний чинник ризику – некомпетентність і недобросовісна робота співробітників. У таких умовах проблема фінансової стійкості та безпеки підприємств стає надзвичайно актуальною і стратегічною.

Система організаційного забезпечення повинна враховувати альтернативні шляхи забезпечення безпеки підприємства, при чому вибір конкретного проекту має відповідати фінансовій стратегії і конкретній фінансовій політиці підприємства. На підставі вищевикладеного пропонуємо схему організації фінансової безпеки підприємства подати таким чином (рис. 8.17).

Цілями такої системи організації фінансової безпеки є, по-перше, захист фінансових інтересів підприємства, його структурних підрозділів та працівників; по-друге, відновлення й забезпечення фінансової рівноваги підприємства у довгостроковому періоді; і, по-третє, збереження та ефективне використання не лише фінансових, але й матеріальних та інформаційних ресурсів.



Рис. 8.17. Організація фінансової безпеки підприємства управлінським персоналом

Організація й функціонування системи фінансової безпеки повинна здійснюватися на основі таких *принципів*:

економічна доцільність – порівнянність можливого збитку і витрат з отриманим результатом;

своєчасність – передбачає ухвалення рішень з фінансової безпеки на ранніх стадіях на основі аналізу і прогнозування ситуації, загроз безпеці, а також розроблення ефективних заходів попередження посягань на законні інтереси;

комплексність – забезпечення безпеки в усіх сферах, у яких перебувають чинники небезпек та загроз. До таких головних сфер передусім належать: економічна (неможливість здійснювати відтворення); соціальна (незадоволеність людей умовами праці та її оплати); технічна (використання застарілих технологій і техніки, гальмування їх модернізації);

інформаційна (недостатність необхідної зовнішньої інформації);

законність – передбачає ухвалення управлінських рішень на основі національного законодавства в області підприємницької діяльності, інформації і захисту інформації, приватної охоронної діяльності, а також інших нормативних актів з питання регулювання безпеки підприємств;

обґрунтованість – запропоновані заходи та засоби захисту повинні реалізуватись на сучасному рівні розвитку науки і техніки, бути обґрунтованими з погляду заданого рівня безпеки й відповідати встановленим вимогам та нормам;

активність – захищати фінансові інтереси фірми необхідно з достатнім ступенем наполегливості та інтенсивності, широко використовуючи традиційні і нестандартні заходи захисту;

спеціалізація – передбачає залучення до розробки, впровадження заходів і засобів захисту спеціалістів, що найбільш підготовлені до конкретного виду діяльності із забезпечення безпеки, мають досвід практичної роботи і державну ліцензію (якщо це необхідно) на право надання послуг у цій області;

взаємодія й координація – передбачає здійснення заходів безпеки на основі чіткої взаємодії всіх зацікавлених підрозділів і служб, сторонніх спеціалізованих організацій у цій області, координацію їх зусиль для досягнення поставленої мети, а також інтеграцію діяльності з органами державного управління і правоохоронними органами;

удосконалення – передбачає вдосконалення методів організації фінансової безпеки з урахуванням вимог середовища перебування.

Систему організації фінансової безпеки підприємства необхідно формувати з урахуванням основних цілей діяльності підприємства, а кожне рішення цієї системи повинне відповідати фінансовій стратегії та фінансовій політиці підприємства. Таким чином, формування системи організації фінансової безпеки потребує визначення оптимальної структури органів управління, чіткого розподілу їх функцій на всіх рівнях, застосування найбільш доцільних методів управління. Це, у свою чергу, сприятиме стабільному функціонуванню підприємства в умовах нестабільності та трансформації економіки.

Для зниження внутрішніх небезпек і загроз фінансовій безпеці підприємства необхідна, перш за все, структура контролю за забезпеченням фінансової безпеки підприємства. Принципова схема контролю за забезпеченням фінансової безпеки підприємства подана на рис. 8.18.

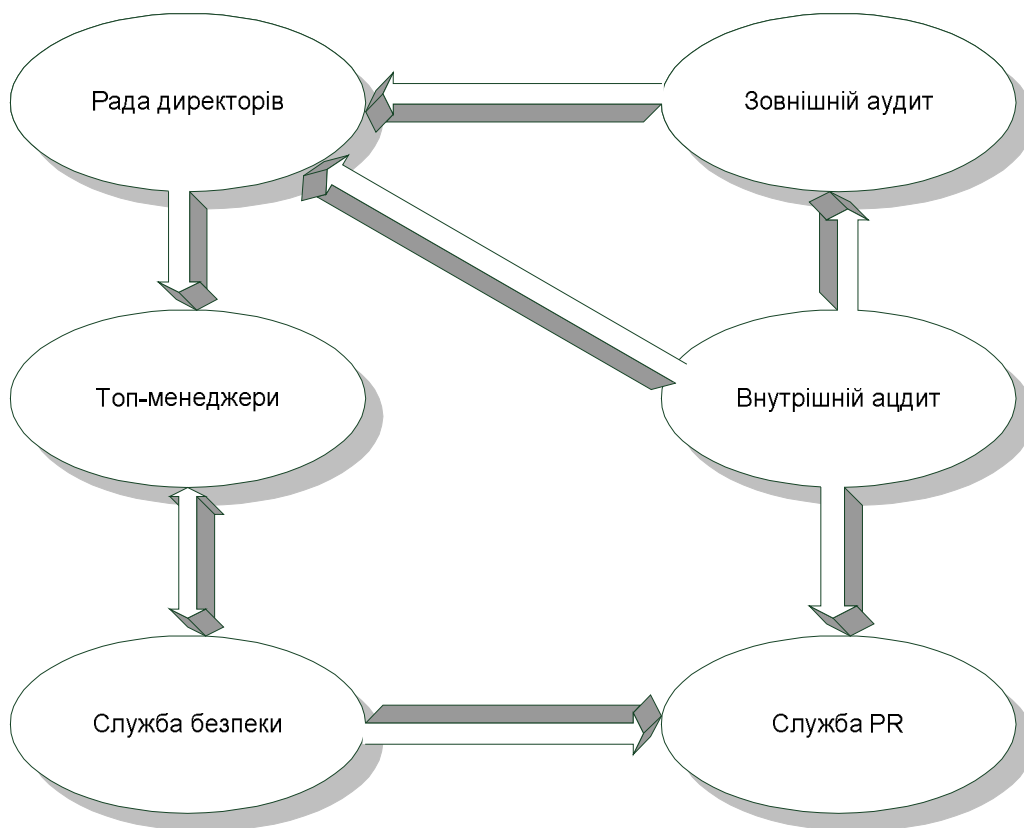


Рис. 8.18. Структура контролю за забезпеченням фінансової безпеки підприємства

Орган, який повинен в оперативному режимі проводити моніторинг фінансової безпеки, оперативно реагувати на зміну ситуації, регулярно готувати документи для ухвалення рішень з тих або інших проблем і контролювати їх виконання, – це *служба фінансової безпеки підприємства*.

Служба безпеки підприємства створюється залежно від величини самого підприємства. Як правило, такі служби в основному створюються на великих підприємствах, а в окремих випадках залежно від важливості – і на середніх. В усіх інших випадках безпеку малим і середнім підпри-

ємствам забезпечують місцеві органи внутрішніх справ або державна служба безпеки.

Головні *функції*, які виконує служба безпеки, можна сформулювати таким чином:

- 1) охорона виробничо-господарської діяльності та захист відомостей, що є комерційною таємницею підприємства;
- 2) організація роботи з правового та інженерно-технічного захисту комерційних таємниць підприємства;
- 3) запобігання необґрунтованому допуску й доступу до відомостей, які становлять комерційну таємницю;
- 4) організація спеціального діловодства, яке унеможлиблює одержання відомостей, віднесених до комерційної таємниці;
- 5) виявлення й локалізація можливих каналів витоку конфіденційної інформації у процесі діяльності та екстремальних ситуацій;
- 6) створення й організація такого режиму безпеки всіх видів діяльності, який би включав зустрічі, переговори й наради в рамках ділового співробітництва підприємств з іншими партнерами;
- 7) забезпечення охорони приміщень, устаткування, офісів, продукції та технічних засобів, необхідних для виробничої або іншої діяльності;
- 8) організація особистої безпеки керівництва та провідних менеджерів і спеціалістів підприємства;
- 9) оцінювання маркетингових ситуацій та неправомірних дій конкурентів і зловмисників.

Перелік конкретних завдань та функцій визначається залежно від виду об'єкта, його структури, специфіки його діяльності і може мати й інші функції та завдання. Для кожного об'єкта охорони вони визначаються окремо.

У нормативних документах, які визначають організацію діяльності служби безпеки підприємств, виокремлюються конкретні об'єкти, що підлягають захисту від потенційних загроз і протиправних посягань.

Для управління безпекою окремі підприємства створюють так звані *кризові групи*, до складу яких входять керівники підприємства, юрист, фінансист і керівник служби безпеки. Мета кризової групи – протидіяти зовнішнім загрозам з метою безпеки підприємства.

ПРАКТИКУМ

План семінарського заняття

1. Фінансова безпека підприємства як об'єкт управління.
2. Система управління фінансовою безпекою підприємства та її елементи.
3. Методологічні основи управління фінансовою безпекою підприємства.
4. Організаційне забезпечення управління фінансовою безпекою підприємства.

Теми рефератів

1. Сутність, принципи і завдання управління фінансовою безпекою підприємства.
2. Функції та механізм управління фінансовою безпекою підприємства.
3. Оцінка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства.
4. Фінансова криза на підприємстві як об'єкт фінансового управління.
5. Принципи процесу антикризового фінансового управління.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте функціональну структуру управління фінансовою безпекою підприємства.
2. Визначте концепції, що становлять основу управління фінансовою безпекою підприємства.
3. Визначте завдання управління фінансовою безпекою підприємства.

4. Наведіть склад основних суб'єктів управління фінансовою безпекою підприємства.
5. Сформулюйте основи механізму управління фінансовою безпекою підприємства.
6. Розкрийте основні функції управління фінансовою безпекою підприємства.
7. Охарактеризуйте методи управління фінансовою безпекою підприємства.
8. Визначте сутність організаційних методів управління фінансовою безпекою підприємства.
9. Охарактеризуйте абсолютний рівень фінансової безпеки.
10. Розкрийте принципи розробки стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства.
11. Розкрийте складові системи забезпечення фінансової безпеки.

Тести

1. Підприємство знаходиться у фінансовій небезпеці у такому разі:
 - а) наявних активів у ліквідній формі недостатньо для задоволення у встановлений строк вимог, висунутих до підприємства кредиторами;
 - б) коефіцієнт абсолютної ліквідності є меншим за 0,2;
 - в) коефіцієнт покриття дорівнює 1;
 - г) надто низьким є значення показника фінансового левериджу;
 - д) усі попередні відповіді правильні;
 - е) усі попередні відповіді неправильні.
2. Фінансовий стан підприємства характеризується:
 - а) сукупністю виробничо-господарських факторів;
 - б) системою показників, що відображають наявність фінансових ресурсів;
 - в) системою показників, що відображають наявність і формування фінансових ресурсів;

- г) системою показників, що відображають наявність, розміщення й використання фінансових ресурсів;
- д) формуванням і використанням фінансів підприємства.

3. Фінансовий стан підприємства визначається з використанням таких прийомів:

- а) аналіз відносних показників (фінансових коефіцієнтів);
- б) факторний аналіз прибутку;
- в) аналіз платоспроможності;
- г) аналіз кредитоспроможності;
- д) усі попередні відповіді правильні;
- е) усі попередні відповіді неправильні.

4. Фінансовий стан підприємства характеризується:

- а) сукупністю виробничо-господарських факторів;
- б) системою показників, що відображають наявність фінансових ресурсів;
- в) системою показників, що відображають наявність і формування фінансових ресурсів;
- г) системою показників, що відображають наявність, розміщення й використання фінансових ресурсів.

5. Кризовий фінансовий стан підприємства настає:

- а) коли запаси й витрати забезпечуються сумою власних обігових коштів та довгостроковими позичковими джерелами;
- б) коли запаси й витрати не забезпечуються джерелами їх формування;
- в) коли запаси й витрати забезпечуються за рахунок усіх основних джерел формування запасів і витрат.

6. Концепція ефективної системи захисту підприємства передбачає:

- а) передумови формування системи захисту;

- б) стратегічні напрями, заходи і засоби захисту;
- в) конкретні заходи і засоби захисту від визначених небезпек.

7. У яких формах може здійснюватися система захисту підприємства:

- а) у формі служби захисту;
- б) шляхом одержання послуг на ринку безпеки;
- в) шляхом надання функцій захисту відповідним організаційним структурам підприємства;
- г) усі попередні відповіді правильні;
- д) усі попередні відповіді неправильні?

8. На вибір організаційних форм системи захисту підприємства впливають:

- а) об'єкти, які потребують захисту;
- б) склад і характер загроз та небезпек для підприємства у зовнішньому і внутрішньому середовищах;
- в) намагання забезпечити 100-відсотковий захист підприємства;
- г) фінансовий стан підприємства;
- д) усі попередні відповіді правильні;
- е) усі попередні відповіді неправильні.

9. Що не є функцією системи захисту:

- а) визначення джерел і форм небезпеки, а також пріоритетних напрямків захисту;
- б) розробка проектів і конкретних заходів захисту від кожної небезпеки;
- в) розробка ефективних рішень управління підприємством;
- д) контроль за виконанням режиму безпеки?

10. На визначення структури системи захисту підприємства не впливають:

- а) джерела і характер загроз та небезпек;
- б) функції системи захисту;

- в) гарантії держави з питань права підприємства на безпечну діяльність;
- г) фінансові можливості підприємства.

11. Підприємство використовує для власного захисту ресурси:

- а) власні;
- б) державні;
- в) суспільні;
- д) усі попередні відповіді правильні;
- е) усі попередні відповіді неправильні.

12. До власних ресурсів захисту підприємства не належить:

- а) активи підприємства;
- б) технології, ноу-хау, що застосовуються на підприємстві;
- в) інформаційні ресурси підприємства;
- г) менеджмент підприємства;
- д) асоціація виробників, у якій бере участь підприємство.

Глосарій

Ааліз фінансової безпеки — процес дослідження фінансового стану та результатів фінансової діяльності підприємства з метою визначення рівня захищеності його фінансових інтересів від загроз та визначення резервів його підвищення.

Безпека — 1) гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність та забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз; 2) стан захищеності людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх небезпек і загроз, який базується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо вивчення, виявлення ідентифікації й аутентифікації, попередження та усунення небезпек і загроз, мінімізації дії негативних наслідків, здатних зашкодити стійкому розвитку системи безпеки; 3) стан управління небезпеками та загрозами, коли останні можуть відігравати конструктивну роль; 4) органічна система організації державної влади щодо реалізації потреб та інтересів людини, яка є фундаментальною основою існування будь-якої системи.

Безпекознавство — наука про безпеку.

Безпекотворчий процес — система дій щодо забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку об'єкта.

Безризикові фінансові операції — фінансові операції, за якими відсутній реальний ризик втрати капіталу або доходу та гарантовано отримання планованої суми прибутку.

Валютний ризик — один із видів фінансових ризиків, який характеризується коливаннями валютного курсу, що є причиною фінансових втрат підприємства при експортно-імпортних операціях.

Виклик — граничне значення небезпеки, після досягнення котрого вона перетворюється на загрозу.

Вимірювання небезпек і загроз — сукупність дій з метою знаходження числового значення ознак і властивостей небезпек та загроз, щоб надати їх узагальнену кількісну оцінку для доповнення поглиблення якісної характеристики.

Внутрішні механізми фінансової стабілізації — система методів стабілізації фінансового стану підприємства, що використовуються з метою виходу з фінансової кризи без сторонньої допомоги.

Головний фінансовий інтерес підприємства — максимізація добробуту власників підприємства в поточному та перспективному періодах, що забезпечується шляхом максимізації його ринкової вартості.

Горизонтальний (трендовий) фінансовий аналіз — одна із систем фінансового аналізу, що базується на вивченні динаміки окремих фінансових показників у часі, а в результаті визначаються загальні тенденції їх змін (або тренд).

Декомпозиція безпеки — розподіл системи безпеки на системи нижчого рівня (підсистеми), які досліджуються автономно з обов'язковим урахуванням подальшого узгодження цілей кожної підсистеми із загальною метою системи. Декомпозиція наперед визначає ієрархію системи.

Джерело небезпеки — потенційна можливість порушення функціонування та розвитку об'єкта.

Дуалістична система безпеки — система безпеки, яка складається із підсистем державної і недержавної безпеки.

Екзогенний — зовнішній процес, не пов'язаний із внутрішніми закономірностями розвитку системи.

Ендогенний — процес внутрішнього походження, породжений саморозвитком системи.

Загроза безпеці — 1) існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії забезпеченню безпеки; вона обмежується діями, які підкріплюють її, але не переростають у діяльність, безпосередньо спрямовану на її здійснення; 2) сукупність причин та умов, які створюють небезпеку нереалізації інтересів об'єкта; 3) існування можливості активізації потенційних, наявних, реальних алгоритмів дестабілізації об'єкта; 4) потенційно небезпечні впливи природного, техногенного, антропогенного характеру на об'єкт безпеки, які можуть заподіяти шкоду його інтересам.

Загроза фінансовим інтересам підприємства — форма виразу протиріччя фінансових інтересів з фінансовим середовищем функціону-

вання підприємства, яка відображає реальну або потенційну можливість виявлення деструктивного впливу різних факторів і умов на їх реалізацію у процесі фінансового розвитку та обумовлює прямий чи непрямий економічний збиток.

Запобігання загроз/небезпек — діяльність системи безпеки, спрямована на недопущення здійснення загроз та небезпек.

Ідентифікація — процес установлення тотожності об'єктів через порівняння їх ознак.

Індикатор — показник, який може бути використаний для прогнозування безпеки, тобто обставин тимчасового характеру, що склалися у сфері безпеки.

Катастрофічний фінансовий ризик — ризик, пов'язаний з вірогідністю втрати значної частини власного капіталу й обумовлюючий реальну загрозу банкрутства підприємства.

Коефіцієнти оцінки фінансової сталості підприємства — система показників, що характеризують структуру капіталу підприємства, яка використовується, з позицій ступеня фінансової стабільності його розвитку в наступному періоді (коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансування, коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності).

Консервативна фінансова політика — стиль та методи прийняття управлінських рішень, орієнтованих на мінімізацію фінансових ризиків.

Контролінг фінансової безпеки — регуляторна управлінська система, яка координує взаємозв'язки між формуванням інформаційної бази, аналізом, плануванням і внутрішнім контролем, забезпечує концентрацію контрольних дій на більш пріоритетних напрямках фінансової безпеки підприємства, своєчасне виявлення відхилень фактичних її показників від передбачуваних та прийняття оперативних управлінських рішень, спрямованих на їх нормалізацію.

Концепція фінансової безпеки — комплекс основних теоретичних положень, спрямованих на розкриття сутності фінансової безпеки в конкретних історичних умовах через наукове обґрунтування її цілей, завдань, принципів, форм, структури і забезпечуючих елементів.

Кредитний ризик — вірогідність виникнення непередбачуваних фінансових втрат, пов'язаних з неповерненням боргу за наданим кредитом.

Критерій — ознака, на основі якої проводиться оцінка, порівняння альтернатив, класифікація об'єктів і явищ.

Логістика фінансової безпеки — логічне обґрунтування необхідності діяльності із забезпечення фінансової безпеки.

Механізм фінансової безпеки — сукупність цілей, функцій, принципів і методів, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування системи фінансової безпеки.

Модель фінансової рівноваги підприємства — алгоритм, який дозволяє балансувати потоки фінансових ресурсів та забезпечувати фінансову рівновагу підприємства в довгостроковій перспективі.

Моніторинг фінансової безпеки — 1) спостереження, оцінка і прогноз стану фінансової безпеки у зв'язку із впливом загроз та небезпек; 2) систематичне зіставлення дійсного стану безпеки з бажаним.

Небезпека — стан, за якого відбувається діяльність, спрямована на реалізацію загроз.

Небезпекогенні чинники — 1) явище, що сприяє збереженню або зростанню параметрів загроз та небезпек у системі; 2) чинники, що породжують небезпеку.

Об'єкт фінансової безпеки — відносини, що виникають у процесі забезпечення фінансової безпеки.

Ознака — величина, що характеризується у процесі дослідження. Ознака може бути якісною або кількісною.

Планування забезпечення фінансової безпеки — науково обґрунтоване визначення ситуації із фінансовою безпекою, цілей, заходів і конкретних завдань, спрямованих на її забезпечення.

Податковий ризик — різновид фінансових ризиків, що характеризує вірогідність виникнення непередбачуваних фінансових втрат, пов'язаних з введенням нових видів податків, збільшенням розміру податкових ставок, відміною податкових пільг, «податкових канікул», зміною порядку і строків внесення податкових платежів.

Попередження загроз/небезпек — 1) органічна система взаємо-

залежних і взаємообумовлених заходів для недопущення здійснення загроз та небезпек, виявлення, усунення (нейтралізація, блокування, обмеження сфери дії) причин і умов та інших детермінант загроз та небезпек, запобігання загроз і небезпек, що готуються, а також усунення різноманітних обставин, що сприяють їх реалізації; 2) сукупність взаємозалежних, організаційно забезпечених і чітко регламентованих правових засобів, що є органічною складовою частиною єдиної системи економічного та соціального планування, спрямованих на своєчасне прогнозування, виявлення й вирішення проблемних ситуацій, які виникають у середовищі функціонування об'єкта, а також осіб, здатних до реалізації загроз та небезпек.

Поріг (порогове значення) — межа, кордон, рівень чого-небудь, перехід якого означатиме наступний етап еволюції системи; в науці про фінансову безпеку як порогові значення найчастіше використовуються індикатори.

Предмет фінансової безпеки — дослідження закономірностей забезпечення фінансової безпеки на всіх рівнях ієрархії.

Припинення загроз/небезпек — діяльність системи безпеки, що полягає в недопущенні доведення до кінця, реалізації загрози чи небезпеки, що вже актуалізувалися.

Програма забезпечення фінансової безпеки — документ, який визначає систему заходів щодо забезпечення фінансової безпеки через зазначення завдань, засобів, способів, етапів, механізму їх реалізації, а також показники очікуваних результатів.

Профілактика загроз/небезпек — заходи щодо виявлення, усунення (нейтралізація, блокування, обмеження сфери дії) причин і умов загроз та небезпек, інших їх детермінант.

Профілактика фінансових ризиків — система превентивних заходів, спрямована на забезпечення зниження вірогідності виникнення окремих видів фінансових ризиків на підприємстві шляхом їх запобігання, диверсифікації, мінімізації, лімітування.

Ризик — 1) можлива небезпека невдачі дій, що вживаються, або самі дії, пов'язані з такою небезпекою; 2) існування або можливість ви-

никнення ситуації, за якої формуються передумови протидії реалізації цінностей, інтересів та цілей забезпечення безпеки.

Самоорганізація — 1) спонтанне виникнення різного роду упорядкованих у просторі і часі структур у первісно однорідному середовищі; 2) спосіб функціонування будь-якого організму, що прагне до самозбереження й тому чинить активний опір усьому, що загрожує його існуванню.

Самофінансування — фінансування розвитку підприємства (інвестиційної діяльності) виключно за рахунок формування власних фінансових ресурсів.

Свот-аналіз — система інтегрального аналізу, змістом якого є дослідження характеру сильних та слабких сторін підприємства в розрізі окремих внутрішніх факторів, а також позитивного чи негативного впливу окремих зовнішніх факторів, що обумовлюють кризовий фінансовий розвиток підприємства.

Система безпеки — 1) система, що здійснює отримання вхідних даних, оброблення цих даних, зміну власного внутрішнього стану (внутрішніх зв'язків, відносин), видачу результату або зміну власного зовнішнього стану (зовнішніх зв'язків, відносин); 2) сукупність норм права і створених на їх основі інститутів (державних та недержавних, призначених забезпечувати даний тип безпеки) і механізмів взаємодії з метою забезпечення безпеки.

Система забезпечення безпеки — 1) механізм з вироблення, перетворення й реалізації концепції, стратегії і тактики у сфері безпеки за допомогою скоординованої діяльності державних і недержавних структур; 2) державні органи, громадські організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування власних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України.

Система показників фінансової безпеки — сукупність показників (індикаторів), за якими визначені порогові значення.

Системна фінансова безпека — стан системи, за якого вся система показників фінансової безпеки перебуває в межах допустимих порогових значень.

Системна фінансова небезпека — 1) безпосереднє спричинення шкоди життєво важливим інтересам і системній безпеці, які створюють реальну і дійсну загрозу приведення до колапсу системи фінансової безпеки; 2) реальна та дійсна загроза системоутворюючим елементам.

Системний підхід — методологічний напрям у науці, основне завдання якого полягає в розробленні методів дослідження й конструювання складно організованих об'єктів — систем різних типів і класів.

Систематичний (ринковий) ризик — ризик, що пов'язаний із зміною кон'юнктури всього фінансового ринку під впливом макроекономічних факторів.

Стабільність — здатність стійкого функціонування при тривалих внутрішніх і зовнішніх впливах.

Стаціонарність — ознака, яка характеризує незмінюваність об'єкта у часі.

Стійкість — здатність нормального функціонування системи при короткочасних внутрішніх та зовнішніх впливах, що характеризується стабільністю і стаціонарністю (див.: *стабільність, стаціонарність*).

Стратегія фінансової безпеки — один із видів функціональної стратегії підприємства, що забезпечує захист його фінансових інтересів від різних загроз шляхом формування довгострокових цілей такого захисту, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватного коректування напрямків і форм, захисту при зміні факторів та умов фінансового середовища його функціонування.

Управління загрозами та небезпеками — процес досягнення конституційно гарантованого рівня безпеки при одночасному формуванні економічних умов, необхідних для цього.

Управління фінансовою безпекою — усвідомлений, цілеспрямований організуючий вплив суб'єкта управління на об'єкт з метою досягнення цілей фінансової безпеки; система принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням захисту пріоритетних фінансових інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Фінансова безпека підприємства — кількісно та якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує сталий

захист його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру.

Фінансова гнучкість — здатність підприємства швидко формувати необхідний обсяг фінансових ресурсів при непередбачуваній появі ефективних фінансових пропозицій.

Фінансова інновація — нові схеми здійснення фінансових операцій або нові фінансові інструменти, впроваджені у практику фінансового менеджменту з метою зниження витрат, збільшення доходів та зменшення рівня фінансових ризиків підприємства.

Фінансова криза підприємства — найбільш серйозна форма порушення фінансової рівноваги підприємства, яка сприяє виникненню найбільш небезпечних потенційних загроз його функціонуванню.

Фінансова рівновага — характеристика стану фінансової діяльності підприємства, за якого потреба у прирості основного обсягу балансується з можливостями формування ним фінансових ресурсів за рахунок власних джерел.

Фінансова стійкість — характеристика стабільності фінансового становища підприємства, яка забезпечується високою часткою власного капіталу в загальній сумі фінансових засобів.

Фінансова структура підприємства — система пропорцій і співвідношень основних фінансових показників, які характеризують структуру активів підприємства та капіталу, що ним використовується.

Фінансова філософія підприємства — система базових принципів здійснення фінансової діяльності підприємства, що визначені його «місією» (головною метою функціонування) та реалізуються у фінансовій стратегії і політиці за окремими аспектами фінансової діяльності.

Фінансовий менеджмент — система принципів та методів розробки й реалізації управлінських рішень, що пов'язанні з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів підприємства, а також організацією обороту його грошових коштів.

Фінансовий ризик підприємства — результат вибору власниками або менеджерами підприємства альтернативного фінансового рішення, спрямованого на досягнення бажаного результату фінансової діяльності з реальною вірогідністю понесення економічного збитку (фінансових

втрат) у результаті непередбачуваності умов його реалізації.

Фінансовий стан — рівень збалансованості окремих структурних елементів активів і капіталу підприємства, а також рівень ефективності їхнього використання.

Фінансові інтереси підприємства — форма прояву об'єктивних потреб у сфері фінансової діяльності підприємства, задоволення яких забезпечує реалізацію основних цілей фінансової діяльності на кожному з етапів його фінансового розвитку.

Рекомендована література

Основна

1. Закон України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.
2. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 170 с.
3. Бандурка О. М. Основи економічної безпеки: Підручник для вищих навч. закл. / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков. / МВС України; Національний ун-т внутрішніх справ. — Х. : Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ, 2003. — 236с.
4. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [монографія] / О. І. Барановський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 740 с.
5. Барчан Г. Ю. Безпека і бізнес: правові та управлінські аспекти: монографія. / Г. Ю. Барчан, О. Г. Барчан — К. : Сталь, 2008. — 164с.
6. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К. : Эльга ; Ника-Центр, 2004. – 784 с.
7. Вечканов Г. С. Экономическая безопасность : учебник для вузов / Г. С. Вечканов. – СПб : Питер, 2007. – 384 с.
8. Вітлінський В. В. Економічний ризик і методи його вимірювання : підручник / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний, О. Д. Шарапов – К. : ІЗМН, 1996. – 400 с.
9. Гапоненко В. Ф. Экономическая безопасность предприятия. Подходы и принципы / В. Ф. Гапоненко, А. А. Безпалько, А. С. Власков. – М. : Изд. «Ось-89», 2006. – 208 с.
10. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр навч. літ., 2008. – 240 с.
11. Єрмошенко А. М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

екон. наук: 08.06.01 / А. М. Єрмошенко ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2006. – 19 с.

12. Єрмошенко М. М. Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства : препринт наукової доповіді / М. М. Єрмошенко; за наук. ред. М. М. Єрмошенка ; Нац. академія управління. – К. : Нац. академія управління, 2005. – 77 с.

13. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегічні забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 309 с.

14. Иванов А. В. Экономическая безопасность предприятий / А. В. Иванов. – М. : Вираз-Центр, 2007. – 180 с.

15. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

16. Куркин Н. В. Управление экономической безопасностью развития предприятия : монографія / Н. В. Куркин. – Донецьк : АРТ-ПРЕСС, 2004. – 452 с.

17. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством : підручник / Л. О. Лігоненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 824 с.

18. Линдер И. Б. Энциклопедия деловой разведки и контрразведки / И. Б. Линдер, С. Ю. Алесковский, А. В. Алехин. – М. : «Русь» – «Олимп», 2007. – 428 с.

19. Мак-Мак В. П. Служба безопасности предприятия (организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности) / В. П. Мак-Мак. – М. : Мир безопасности, 1999. – 106 с.

20. Мартюшева Л. С. Фінансова безпека підприємств: конспект лекцій / Л. С. Мартюшева, Т. Б. Кузенко, О. Ю. Литовченко ; Харківський національний економічний університет. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. – 138 с.

21. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: Монографія / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 567 с.

22. Основи економічної безпеки підприємств / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 236 с.

23. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія / А. І. Сухоруков ; передмова акад. НАН України С.І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2004. – 117 с.

24. Шлеменков В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В. Т. Шлеменков. – К. : НІСД, 2007. – 148 с.

25. Ющук Е. Л. Конкурентная разведка: маркетинг рисков и возможностей / Е. Л. Ющук. – М. : Вершина, 2006. – 240 с.

26. Ярочкин В. И. Корпоративная разведка / В. И. Ярочкин, Я. В. Бузанова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : «Ось-89», 2005. – 304 с.

Додаткова

27. Александров І. А. Оценка финансовой безопасности промышленного предприятия / І. А. Александров, О. А. Орлова, А. В. Половян // Научные труды ДонНТУ. – Донецьк : ДонНТУ, 2001. – С. 12-19.

28. Андрійчук В. Менеджмент: прийняття рішень і ризик : навчальний посібник / В. Андрійчук, Л. Бауер. – К. : КНЕУ, 1998. – С. 255-273.

29. Андрощук Г. А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны : монография / Г. А. Андрощук, П. П. Крайнев. – К. : ИнЮре, 2000. – 400 с.

30. Андрушко О. Б. Використання теорій життєвого циклу і потенціалу підприємства в діагностиці кризового стану та загрози банкрутства / О. Б. Андрушко // Вісник НУ «Львівська політехніка» Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2005. – № 547. – С. 124 – 131.

31. Ареф'єва О. В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №1 (91). – С. 98 – 103.

32. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т. С. Клебанова, О. М. Бондар, О. В. Мозенков та ін. ; за ред. О. В. Мозенкова. – Харків : Вид. «ІНЖЕК», 2003. – 272 с.

33. Беликов О. Основы комплексной системы обеспечения экономической безопасности бизнеса / О. Беликов // Менеджмент и менеджер. – 2007. – №11. – С. 43 – 52.
34. Бігняк О. Поняття ризику у підприємницькій діяльності / О. Бігняк // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 58 – 61.
35. Бланк І. О. Концептуальні основи фінансового менеджменту / І. О. Бланк. — К. : Ніка-Центр, Ельга, 2003. – 448 с.
36. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : учебный курс / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Ника-Центр, 2006. – 653 с. – (ил.).
37. Борисова І. М. Теоретичні аспекти управління ризиком на підприємстві / І. М. Борисова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 7. – С. 116 – 121.
38. Бородіна О. О. Оцінка економічної безпеки підприємства / О. О. Бородіна // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць : в 3-х т. Т. 1. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – Вип. 183. – С. 33 – 41.
39. Вишнівська Б. Методи мінімізації фінансових ризиків / Б. Вишнівська // Економіст. – 2007. – № 6. – С. 58 – 59.
40. Вітлінський В. В. Фінансовий ризик і методи його вимірювання / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 13 – 23.
41. Герасименко С. С. Передбачення фінансового стану підприємства при оцінці його здатності до продовження діяльності / С. С. Герасименко, Н. А. Головач // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 4. – С. 2 – 4.
42. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / за ред. О. Г. Білоруса. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
43. Гомілко Л. П. Оцінка фінансової безпеки підприємства / Л. П. Гомілко, Т. Ф. Косянчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2006. – № 4. – Т. 2. – С. 46–49.
44. Горячева К. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства / К. С. Горячева // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 9. – С. 43 – 49.

45. Горячева К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства : автореф. дис. На здобуття наукового ступеня канд. екон. наук. – К. : НАУ, 2006. – 20 с.
46. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К. С. Горячева // Економіст. – 2003. – № 8. – С. 65 – 67.
47. Горячева К. С. Формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства / К. С. Горячева // Менеджер. – 2004. – № 2 (28). – С. 96 – 103.
48. Графова Г. Ф. Экономические проблемы антикризисного управления / Г. Ф. Графова. – М. : Изд-во экономико-правовой литературы, 2006. – 288 с.
49. Гринюк Н. А. Інноваційні підходи до вивчення стану фінансової безпеки підприємств України / Н. А. Гринюк // Проблеми науки. – 2009. – № 1. – С. 8 – 15.
50. Гукова А. В. Роль финансовой безопасности предприятия в системе его экономической безопасности / А. В. Гукова, И. Д. Аникина // Образование и общество. – 2006. – № 3. – С. 98 – 102.
51. Демидов Б. Тайный фронт / Б. Демидов, А. Величко, И. Волощук // Національна безпека України. – 2005. – № 7 – 8. – С. 17 – 23.
52. Диба М. І. Основні джерела фінансових ризиків / М. І. Диба // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 101 – 111.
53. Економіка підприємства / за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 648 с.
54. Економіка підприємства / за ред. С.Ф. Покропивного. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2000. – 528 с.
55. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.
56. Загорельская Т. Ю. Финансовая безопасность предприятия как объект управления / Т. Ю. Загорельская // Научные труды ДонНТУ. – Донецьк : ДонНТУ, 2006. – Вып. 103-4. – С. 215 – 218.
57. Загорельська Т. Ю. Науково-методичні основи метрології фінансової безпеки підприємства / Т. Ю. Загорельська // Економічний простір. – 2008. – № 20 (1). – С. 145 – 153.

58. Загородній А. Г. Фінансово – економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007 – 1079 с.
59. Захаров О. І. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності : навч. посібник / О. І. Захаров. – К. : КНТ, 2008. – 257 с.
60. Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз : навч. посібник / К. В. Ізмайлова. – 2-ге вид., стереотип. – К. : МАУП, 2008р. – 346 с.
61. Ильяшенко С. Н. Оценка составляющих экономической безопасности предприятия // Материалы Международной науч.-практ. конф. «Проблемы обеспечения экономической безопасности». – Донецк : РИА ДонНТУ, 2001. – 176 с.
62. Капітула С. В. Економічні методи управління економічною безпекою підприємства / С. В. Капітула, Р. В. Короленко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2004. – Т. IV. – Вип. 196. С. 791 – 797.
63. Карпунцов М. В. Ризикостійкість підприємства / М. В. Карпунцов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3. – С.71 – 76.
64. Кириченко О. Вплив інфляційних процесів на фінансову безпеку підприємства / О. Кириченко, Ю. Кім // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – С. 15 – 18.
65. Кириченко О. А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах фінансової кризи / О. А. Кириченко // Финансовые рынки и ценные бумаги. – 2009. – №16. – С. 22 – 28.
66. Кім Ю. Г. Проблеми забезпечення фінансової безпеки підприємств / Ю. Г. Кім // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 4. – С. 52 – 58.
67. Кім Ю. Г. Фінансові ризики в системі фінансово-економічної безпеки підприємства / Ю. Г. Кім // Фінанси. – 2008. – № 3 – С. 10.
68. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 2000. – № 10. – С. 48 – 52.
69. Коваленко К. В. Основи створення комплексної системи економічної безпеки підприємства: теоретичний аспект / К. В. Коваленко // Вісник ДонНУЕТ. – 2008. – № 3(39). – С. 134 – 139.

70. Коженювскі Л. Управління безпекою / Л. Коженювскі // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 1 (31). – С. 147.
71. Козак Л. С. Концептуальні та методичні засади формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємств / Л. С. Козак, І. В. Багровецька // Економіка і управління. – 2008. – № 13 . – С. 97 – 101.
72. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств : навч. посіб / М. Я. Коробов. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Т-во „Знання”, 2007р. 240 с.
73. Кузенко Т. Б. Управление финансовой безопасностью на предприятии / Т. Б. Кузенко, В. В. Прохорова, Н. В. Саблина // Бизнес Информ. – 2008. – № 12 (1), 2007. – С. 27 – 29.
74. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях і поняттях / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан, О. О. Яковенко. – К. : Текст, 2006. – 256 с.
75. Макаренко І. О. Учет факторов экономического риска при принятии решений на предприятии / І. О. Макаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 31. – С. 69 – 75.
76. Макарюк О. В. Напрями забезпечення фінансової безпеки підприємств / О. В. Макарюк // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6. – С. 38 – 42.
77. Малюта Л. Економічна безпека підприємств в умовах становлення ринкових відносин / Л. Малюта // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – № 10. – С. 14 – 17.
78. Медведєва І. Б. Компонентний та структурний підхід до формування складу механізму управління фінансовою безпекою підприємства / І. Б. Медведєва, М. Ю. Погосова // Економіка розвитку. – 2007. – № 3. – С. 91 – 93.
79. Минаев Г. А. Культура безопасности организации / Г. А. Минаев. – М. : Институт проблем безопасности, 2005. – 576 с.
80. Мойсеєнко І. П. Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання / І. П. Мойсеєнко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С. 239 – 244.
81. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. З. Клебанова та ін.; за ред. В. М. Гейця. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

82. Нагірна О. Інформаційна та фінансова безпека компанії, або «рекрутинг чужими руками». / О. Нагірна // Практика управління. – 2007. – № 8(8). – С. 38 – 40.
83. Науменко П. І. Розвиток підприємства у ринковому конкурентному середовищі / П. І. Науменко, Ю. С. Алексєєв, Ю. У. Захарян // Фондовий ринок. – 2006. – № 40. – С. 26 – 28.
84. Підхомний О. М. Індикатори оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання / О. М. Підхомний, Л. С. Яструбецька // Економічні науки: зб. наук. праць. Серія «Облік і фінанси». – Луцьк : Луцький державний технічний університет. – 2007. – Вип. 4 (16). – Ч. 2. – 244 с.
85. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств : підручник / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк ; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – 7-ме вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2008. – 552 с.
86. Половнев К. С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия: дис. канд. экон. наук. – Екатеринбург, 2002. – С. 34.
87. Полушкин О. А. Управление безопасностью предприятий в условиях рыночной экономики / О. А. Полушкин // Закон и право. – 2005. – № 10. – С. 46 – 50.
88. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур / Н. Й. Реверчук. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
89. Рядько А. С. Системи та методи аналізу фінансової безпеки підприємства як основний елемент економічної безпеки підприємства / А. С. Рядько // Вчені записки. – 2006. – № 3. – С. 157 – 164.
90. Салин В. Н. Понятие рисков и управление ими: методология оценки / В. Н. Салин, В. Г. Медведев // Вестник финансовой академии. – 2004. – № 3 (31). – С. 11.
91. Соснин А. С. Менеджмент безопасности предпринимательства : учебное пособие / А. С. Соснин, П. Я. Пригунов. – К. : Изд. Европейского университета, 2002. – 504 с.

92. Судакова О. І. Механізм формування економічної безпеки підприємства / О. І. Судакова // Економіка будівництва і міського господарства. – 2007. – Т. 3. – № 4. – С. 190 – 196.
93. Судакова О. І. Організація служби економічної безпеки підприємства / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2009. – № 12. – С. 97 – 101.
94. Судакова О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140 – 148.
95. Терещенко О. О. Антикризове управління на підприємстві / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2006. – 268 с.
96. Усатюк А. Создание на предприятии службы безопасности / А. Усатюк // Справочник кадровика. – 2007. – № 9. – С. 57 – 64.
97. Хлістунова Н. В. Фінансові ризики і платоспроможність підприємств / Н. В. Хлістунова // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 7. – С. 63 – 68.
98. Чопко Н. А. Система управління фінансовою безпекою підприємства / Н. А. Чопко, О. Г. Жук // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 40. – С. 320 – 322.
99. Шемаєва Л. Г. Стратегічне управління економічною безпекою підприємства / Л. Г. Шемаєва // Наука – виробництву. – 2008. – № 7. – С. 29 – 35.
100. Штангерт А. М. Антикризове управління підприємством : підручник / А. М. Штангерт. – Львів : Укр. академія друкарства, 2008. – 396 с.
101. Экономическая безопасность: производство – финансы – банки / под ред. В. К. Сенчагова. – М. : Финстатинформ, 1998. – 616 с.
102. Юхимчук С. В. Багаторівнева система оцінки фінансового ризику / С. В. Юхимчук, А. О. Азарова // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 55 – 63.
103. Ярочкин В. И. Предприниматель и безопасность. Ч. 2 / В. И. Ярочкин. – М. : Экспертное бюро, 1994. – 112 с.

Ресурси: мережі Інтернет

104. Багровецька І. В. Концептуальні та методичні засади формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / І. В. Багровецька. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/>.
105. Закон України «Про господарські товариства»: від 19.01.91 р. № 42/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
106. Закон України «Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 1998-2000 роки» від 04.02.1998 р. № 76/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
107. Закон України «Про страхування» від 7.03.1996 року № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.rada.gov.ua>.
108. Кракос Ю. Б. Управління фінансовою безпекою підприємств [Електронний ресурс] / Ю. Б. Кракос, Р. О. Розгон // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 1(1). – С. 86 – 97. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
109. ЛигаБизнесИнформ. – Режим доступу : www.liga.net.
110. Мартюшева Л. С. Фінансова безпека підприємства як самостійний об'єкт управління [Електронний ресурс] / Л. С. Мартюшева, Т. Е. Петровська, Н. І. Трихліб // Научно-технический сборник. – 2006. – № 71. – С. 235 – 238. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
111. Нормативные акты Украины. – Режим доступу : www.nau.kiev.ua.
112. Партин Г. О. Фінансова стратегія у системі управління фінансами підприємств [Електронний ресурс] / Г. О. Партин, О. Я. Митрухіна // Національний лісотехнічний університет України. – 2009. – № 19.6. – С. 208 – 214. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
113. Підхомний О. М. Типологія загроз фінансовій безпеці суб'єктів підприємницької діяльності [Електронний ресурс] / О. М. Підхомний, Н. О. Микитюк, І. П. Вознюк. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
114. Право. Украина. – Режим доступу : www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/pravo.html/.

115. Семенець А. О. Розвиток стратегічного фінансового планування в сучасних умовах [Електронний ресурс] / А. О. Семенець // Економічний простір. – 2008. – № 12(1). С. 193 – 198. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.

116. Сервер Верховной Ради Украины. – Режим доступу : portal.rada.gov.ua.

117. Слизкая В. П. Управление финансовой безопасностью предприятия в условиях нестабильности [Електронний ресурс] / В. П. Слизкая // Проблемы современной экономики. – 2007. – № 4(24). – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru>.

118. Ткачук Т. Характерні особливості конкурентної розвідки та промислового шпигунства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=451>.

119. Тридід О. М. Щодо визначення поняття «фінансова безпека підприємства» / О. М. Тридід, К. В. Орехова // Научно-технический сборник. – 2008. – № 87. – С. 240 – 244. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>

120. Унежский С. Обеспечение безопасности бизнеса и конкурентная разведка в Украине. Основные формы. Методы поиска, оценки и анализа информации. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://kiev-security.org.ua/box/11/91.shtml>

Додатки

Класифікація видів фінансової безпеки підприємства

Ознака класифікації	Види фінансової безпеки	Характеристика фінансової безпеки
1	2	3
Рівень фінансової діяльності	Фінансова безпека підприємства в цілому	Інтегрує всі методи захисту фінансових інтересів від загроз по підприємству в цілому
	Фінансова безпека окремих структурних підрозділів підприємства	Самостійний об'єкт управління в системі організаційно-господарської структури підприємства
	Фінансова безпека окремих господарських операцій підприємства	Даний вид фінансової безпеки розглядається як первинний об'єкт самостійного управління
Функціональний вид фінансової діяльності	Фінансова безпека інвестиційної діяльності підприємства	Система методів захисту інтересів підприємства від загроз у сфері реального та фінансового інвестування
	Фінансова безпека кредитної діяльності підприємства	Характеризує систему методів захисту інтересів підприємства від загроз зі сторони покупців, яким надано товарний або споживчий кредит
	Фінансова безпека емісійної діяльності підприємства	Механізм захисту від загроз втрати контрольного пакета акцій, зниження ринкової вартості акцій додаткових емісій, можливість їх недостатньої реалізації на первинному фондовому ринку
	Фінансова безпека інноваційної діяльності підприємства	Забезпечення захисту інтересів підприємства від загроз у процесі використання нових фінансових інструментів, упровадження прогресивних фінансових технологій та ін.

Продовження додатка А

1	2	3
	Фінансова безпека інших видів фінансової діяльності підприємства	Формується для захисту фінансової інформації, захисту активів від зловживань, захисту фінансових менеджерів та ін.
Характер прояву загроз фінансовим інтересам	Фінансова безпека підприємства, орієнтована на нейтралізацію реальних загроз	Призначено для боротьби з реальними загрозами фінансовим інтересам та характеризується терміновістю заходів реагування
	Фінансова безпека підприємства, орієнтована на запобігання потенційних загроз	Захист фінансових інтересів підприємства від ідентифікованих можливих загроз у майбутньому періоді
Джерело загроз фінансовим інтересам	Фінансова безпека, орієнтована на захист фінансових інтересів підприємства від зовнішніх загроз	Система захисту фінансових інтересів підприємства від несприятливих макроекономічних факторів, деструктивної поведінки партнерів або конкурентів
	Фінансова безпека, орієнтована на захист фінансових інтересів підприємства від внутрішніх загроз	Система захисту фінансових інтересів підприємства від загроз, які генеруються факторами внутрішнього фінансового середовища його функціонування
Характер використовуваних механізмів захисту фінансових інтересів	Фінансова безпека підприємства, яка забезпечується внутрішніми механізмами захисту фінансових інтересів	Механізм захисту від загроз, що формується в рамках самого підприємства (лімітування об'ємів ризикованих фінансових операцій, формування цільових страхових фондів)
	Фінансова безпека підприємства, яка забезпечується зовнішніми механізмами захисту фінансових інтересів	Механізм захисту фінансових інтересів включає зовнішнє страхування фінансових ризиків, зовнішня фінансова санація

Продовження додатка А

1	2	3
Спрямованість використуваних механізмів захисту фінансових інтересів	Фінансова безпека, що обмежує деструктивний вплив окремих факторів на фінансові інтереси	Комплекс заходів щодо запобігання окремих видів загроз або зниження імовірності їх настання
	Фінансова безпека, що забезпечує компенсацію збитку, що був завданий реалізованими погрозами фінансовим інтересам підприємства	Комплекс заходів щодо мінімізації або компенсації фінансового збитку при реалізації ідентифікованих загроз
Часовий період	Фінансова безпека, що забезпечує захист фінансових інтересів підприємства в поточному періоді	Захист фінансових інтересів підприємства від загроз короткострокової дії за окремими фінансовими операціями
	Фінансова безпека, що забезпечує захист фінансових інтересів підприємства у стратегічному періоді	Комплекс заходів захисту стратегічних інтересів підприємства від загроз
Рівень захищеності фінансових інтересів	Висока фінансова безпека підприємства	Характеризує консервативну політику її формування
	Нормальна фінансова безпека підприємства	Відображає результати помірної політики її формування
	Низька (недостатня) фінансова безпека підприємства	Характеризує агресивну політику її формування

Закінчення додатка А

1	2	3
Стійкість параметрів, що забезпечують захист фінансових інтересів	Стійка фінансова безпека підприємства	Характеризується низьким рівнем коливання значень основних її параметрів
	Нестійка фінансова безпека підприємства	Характеризується високим рівнем коливання значень основних її параметрів
Легітимність методів захисту фінансових інтересів	Фінансова безпека підприємства, що забезпечується легітимними методами	Характеризується системою методів захисту фінансових інтересів підприємства, які повністю відповідають діючим правовим нормам
	Фінансова безпека підприємства, що забезпечується нелегітимними методами	Характеризується системою методів захисту фінансових інтересів підприємства, що суперечать діючим правовим нормам

Індикатори оцінки рівня фінансової безпеки підприємства

Показники	І. А. Александров	Ф. І. Євдокімов	С. Н. Ільяшенко	Ю. Б. Кракос	О. Л. Пластун	Н. Й. Ревенчук
1	2	3	4	5	6	7
1. Фінанси						
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	+	+				+
Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності		+				+
Коефіцієнт загальної (поточної, покриття) ліквідності (Ктл)	+	+		+	+	+
Коефіцієнт забезпеченості матеріальних запасів		+				
Коефіцієнт забезпечення оборотних засобів власними джерелами	+					
Співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості (Кдз/кз)	+			+		
Співвідношення необоротного та оборотного капіталу	+					
Коефіцієнт покриття інвестицій	+	+				
Коефіцієнт автономії (Кавт)	+	+		+		+
Коефіцієнт фінансового ризику	+					+
Коефіцієнт маневрування власного капіталу (КманСК)	+			+		+
Коефіцієнт фінансування					+	
Коефіцієнт втрати платоспроможності					+	
Коефіцієнт фінансової стабільності	+					
Коефіцієнт фінансової стійкості	+					

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5	6	7
Коефіцієнт інвестування	+					
Показник фінансового левереджу	+					
2. Ділова активність						
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	+					+
Коефіцієнт оборотності необоротних активів						+
Коефіцієнт оборотності активів (K_{OA})		+		+	+	+
Коефіцієнт оборотності основного капіталу	+					
Коефіцієнт оборотності власного капіталу (K_{Ock})	+			+		
Коефіцієнт оборотності запасів	+	+				
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	+	+				
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	+	+				
Коефіцієнт стійкого економічного зростання (КУЕР)				+		
Індекс цін на продукцію (I(ц))				+		
3. Виробництво						
Фондовіддача (ФО)		+		+	+	
Коефіцієнт зносу основних засобів (Кзн)				+	+	
Індекс об'ємів реалізованої продукції (Iрп)				+		
Якість продукції (Q)				+		
4. Управління						
Частка управлінського персоналу в загальній кількості працівників (Ky/p)				+		
Кількість підрозділів підприємства (відділів тощо) (n)				+		
Плинність кадрів (Тк)				+		
Рентабельність персоналу (Рп)				+		
5. Економіка						
Коефіцієнт рентабельності активів ($R_{активів}$)	+	+		+	+	+
Коефіцієнт рентабельності оборотних активів						+
Коефіцієнт рентабельності продукції ($R_{продукції}$)		+				+
Коефіцієнт рентабельності продажу ($R_{продажу}$)	+			+		+

Закінчення додатка Б

1	2	3	4	5	6	7
Коефіцієнт рентабельності основної діяльності	+					
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу ($R_{СК}$)	+			+		
Коефіцієнт рентабельності виробництва				+		
Прибутковість власного капіталу	+					
Прибутковість постійного капіталу	+					
Прибутковість інших операцій	+					
Прибутковість основної діяльності	+					
Надлишок чи нестача власних оігових коштів, які необхідні для формування запасів			+			
Надлишок чи нестача власних оігових коштів, а також середньострокових і довгострокових кредитів та позик			+			

Порогові значення основних показників фінансової безпеки підприємства

Показники	Порогові значення	Примітки
1	2	3
1. Коефіцієнт покриття (Оігові кошти/короткострокові зобов'язання)	1,0	Значення показника повинне бути не менше за порогове
2. Коефіцієнт автономії (Власний капітал/валюта балансу)	0,3	Значення показника повинне бути не менше за порогове
3. Рівень фінансового левериджу (Довгострокові зобов'язання/власний капітал)	3,0	Значення показника повинне бути не більше за порогове
4. Коефіцієнт забезпеченості відсотків до сплати (Прибуток до сплати відсотків і податків/відсотки до сплати)	3,0	Значення показника повинне бути не менше за порогове
5. Рентабельність активів (Чистий прибуток/валюта балансу)	$i_{\text{інф}}$	Значення показника повинне бути не менше за порогове ($i_{\text{інф}}$ – індекс інфляції)
6. Рентабельність власного капіталу (Чистий прибуток /власний капітал)	15 %	Значення показника повинне бути не менше за порогове
7. Середньозважена вартість капіталу (WACC)	Рентабельність інвестицій	Значення показника повинне бути не менше за порогове
8. Показник розвитку компанії (Відношення валових інвестицій до амортизаційних відрахувань)	1,0	Значення показника повинне бути не менше за порогове
9. Тимчасова структура кредитів	Кредити строком до 1 року < 30 %; Кредити строком більше 1 року < 70 %	Значення показника повинне бути не менше за порогове
10. Показники диверсифікації: диверсифікація покупців (частка у виручці одного покупця); диверсифікація постачальників (частка у виручці одного постачальника)	10 %	Значення показника повинне бути не більше за порогове

Закінчення додатка В

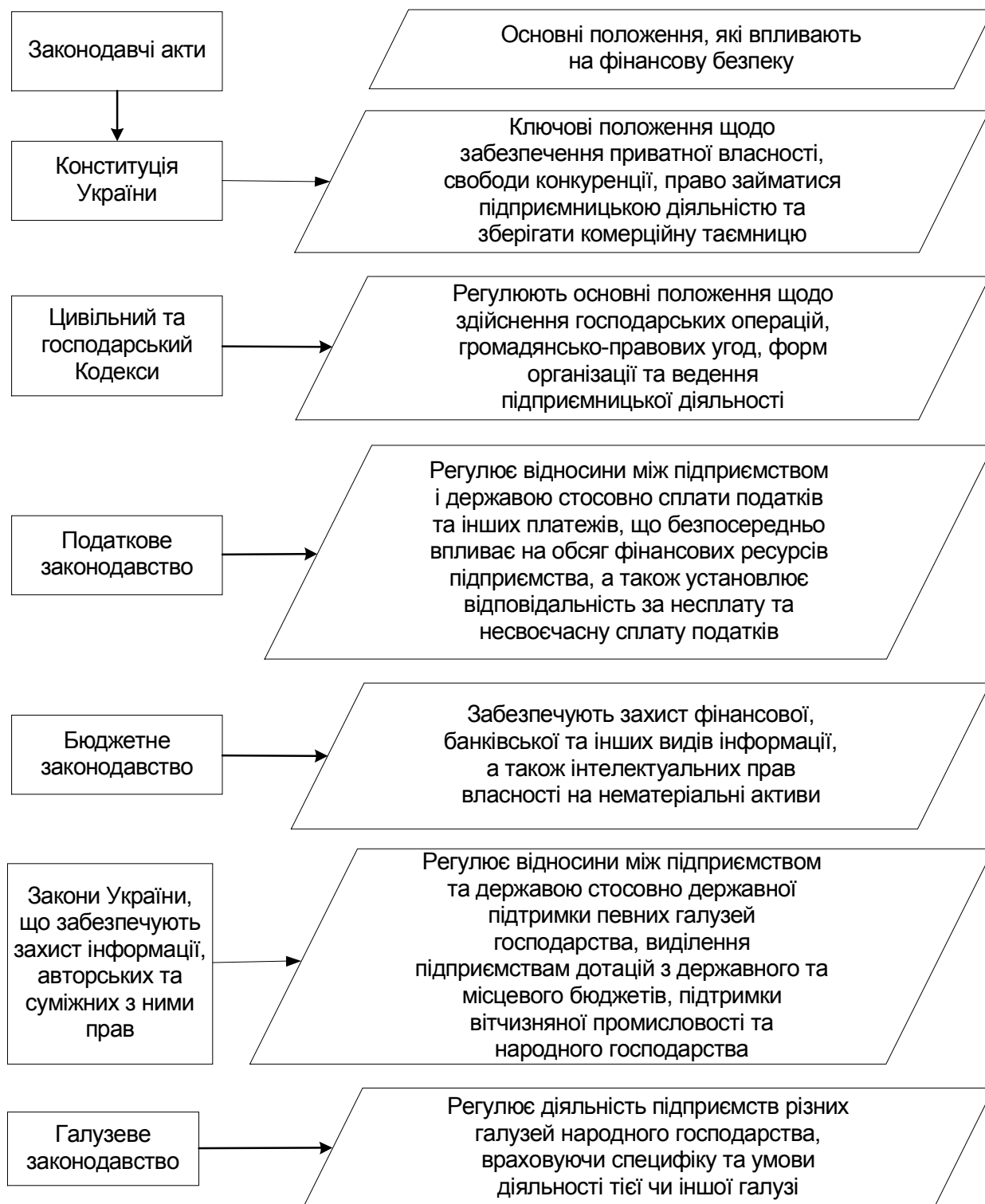
1	2	3
11. Темпи зростання прибутку, реалізації продукції, активів	Темпи зростання прибутку > темпів зростання реалізації продукції > темпів зростання активів	
12. Співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості	Період обороту дебіторської заборгованості > період обороту кредиторської заборгованості	

Стан адаптації підприємства в залежності від моделі його поведження

Модель поведження	Характеристика поведження підприємства	Стан адаптації
1	2	3
<p>1. Активний</p>	<p>пошук і встановлення нових господарських зв'язків; пристосування структури виробництва до вимог ринку; нові підходи до ціноутворення (встановлення ціни залежно від можливості покупця); пошук інвестицій під нові програми, що дають швидкий ефект; жорсткий режим економії витрат; нарахування заробітної плати залежно від результатів діяльності підприємства; активна перебудова організаційної структури керування підприємством</p>	<p>підприємство готове до адаптації; темп адаптації високий; розроблено принципи адаптації, моделі адаптації залежно від характеру змін, їхнього масштабу; характер адаптації великий (охоплює всі сфери діяльності і всі підрозділи)</p>
<p>2. Консервативний</p>	<p>зберігаються традиційні, незважаючи навіть на їхню неефективність, зв'язки; залишається незмінною структура випуску продукції; зберігається існуюча витратна модель ціноутворення;</p>	<p>підприємство пасивне, його поведження багато в чому інерційне; відсутні активні кроки на ринку; проблеми, що виникли, вирішуються традиційним способом або очікується їхнє рішення на державному рівні; низький темп адаптації;</p>

1	2	3
	<p>продовжується фінансування початих інвестиційних програм (незважаючи на їхню неефективність у нинішніх умовах); практично відсутній режим економії витрат; керівництво намагається цілком зберегти кадровий склад; політика у сфері заробітної плати формується під тиском персоналу; не відбувається змін у організаційній структурі керування</p>	<p>моделі адаптації не розроблені; адаптація носить локальний характер (зміни відбуваються в окремих підрозділах)</p>
<p>3. Змішаний</p>	<p>підприємство не обрало остаточну модель поведінки; за окремими ознаками діє за моделлю консервативного, за іншими – за моделлю активного поводження; переважають традиційні господарські зв'язки, хоча почався пошук нових господарських зв'язків; структура випуску продукції колишня, але є зрушення в асортименті товарів і послуг; зберігається витратна модель ціноутворення; посилюються вимоги до економії витрат; продовжується фінансування інвестиційних програм, що дають ефект, припиняється фінансування неефективних програм; залишається прагнення до збереження колишнього кадрового складу; заробітна плата носить характер соціальних виплат; не ведеться перебудова організаційної структури керування</p>	<p>адаптація вибіркова, тобто залежить від виду і ступеня інтенсивності впливу факторів, зовнішнього середовища; темп адаптації нижчий, аніж на підприємствах з активною моделлю поводження; мають місце загальні принципи адаптації; не розроблена модель адаптації, а тільки загальні способи поводження підприємства в ринкових умовах</p>

Основні положення законодавства України стосовно забезпечення фінансової безпеки підприємства



НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Кузенко Тетяна Борисівна
Мартюшева Лариса Степанівна
Грачов Олексій Володимирович
Литовченко Олена Юріївна

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск **Журавльова І. В.**

Редактор **Лященко Т. О.**

Коректор

План 2010 р. Поз. № 39-П

Підп. до друку. Формат 60×90 1/16

Папір MultiCopy. Друк Riso

Ум.-друк. арк. Обл.-вид. арк. Тираж прим. Зам. №

Видавець і виготівник – видавництво ХНЕУ, 61001, м. Харків, пр. Леніна, 9а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи Дк № 481 від 13.06.2001 р.